

UDK 73 (497.5 - Zagreb) "1924/1947" (091)
73 Frangeš-Mihanović, R.
929 Tomislav, hrv. kralj: 73 (497.5 - Zagreb)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 13. VII. 1997.

Povijest gradnje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu 1924. do 1947. godine

Mira Kolar-Dimitrijević

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Društvo za podizanje spomenika obvezalo se još 1938. da će izdati Spomenicu i prikazati povijest spomenika. Međutim, Spomenica nije nikad objavljena i ovaj rad neke je vrsti ispunjenje te obaveze od povjesničara. Spomenik je otkriven prije 50 godina, ali njegova povijest počinje od 1924 godine. Na tom se poslu kao na osjetljivom termometru zrcale svi politički događaji, ali i nesloga koja je razarala nesložne Hrvate. Za gradnju spomenika založile su se mnoge istaknute ličnosti hrvatskoga kulturnog i privrednog života: napose spominjem kipara Roberta Frangeša - Mihanovića, dr. Milana Dečkaka, arh. Vjekoslava Heinzela, privrednika Šandora Alexandra i povjesničare Vjekoslava Klaića i Rudolfa Horvata. Spomenik je izvanredno važan jer vidljivo simbolizira jedinstvo i cjelovitost Hrvatske, podsjećajući da je Hrvatska već u desetom stoljeću bila država.

Prošlo je točno 50 godina od postavljanja spomenika kralju Tomislavu pred željezničkim kolodvorom u Zagrebu, a više od 70 godina od ideje da u Zagrebu treba dostojno i vizualno obilježiti tisućgodišnju svezu Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. Poslije Prvog svjetskog rata u Zagrebu nije bilo niti jedne ulice koja bi nosila ime kneza ili kralja iz vremena hrvatske narodne dinastije, a izuzev spomenika Kačiću Miošiću, podignutog 1891. nije bilo niti jednog spomenika koji bi podsjećao na Dalmaciju. Trebalo je nešto učiniti da se Dalmacija poveže sa sjevernom Hrvatskom, a proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva bila je divna prilika za ovakvu akciju. Međutim, zbog otpora ništa nije dovršeno 1925. Nije dovršena ni mogila, ni spomenik kralju Tomislavu pa je čak i trg pred kolodvorom ostao još uvijek trg I. Trg kralja Tomislava imenovan je 1927., a spomenik Tomislavu je postavljen je tek 1947., ali s tekstom s kojim se oni koji su stvorili taj spomenik nikada ne bi složili. Stoga je taj natpis poslije 1990. i maknut. Povijest podizanja toga spomenika je presjek kroz je društveno političku stvarnost Hrvatske u kojoj su se nastojale obezvrijediti najbolje vrijednosti i uništiti najbolji ljudi.

O podizanju toga spomenika pisale su Zdenka Marković i Snješka Knežević. Kao povjesničarke umjetnosti one su obavile solidan posao, otkrile su teškoće oko podizanja spomenika, ali

nisu analizirale pozadinu tih događanja, što se može opravdati određenjem struke.¹ Takvu analizu može učiniti samo povjesničar, pa je ovaj rad prvi pokušaj te vrsti. Time se ujedno naglašava da je potrebna suradnja stručnjaka raznih disciplina pri obradi nekih važnih tema, kakve su primjerice spomenici, slike i dvorci.

Podizanje spomeniku inicirao je zagrebački odvjetnik dr. Milan Dečak.² Upravo do ove akcije on je dosta dobro stajao kod beogradskih vlasti, pa su mu one dopustile da bude sve do 1929. starješina Hrvatskog sokola. Međutim, upravo stav vlasti prema spomeniku gurnuo je Dečaka u opoziciju i on sve više reagira kao hrvatski domoljub, uspostavlja veze s Bosnom, angažira se u radu društava "Napredak" i "Narodna uzdanica", radi na buđenju hrvatske svijesti i narodnosti tamo gdje je ona bila uspavana.

Budući da je u rukopisnoj ostavštini dr. Milana Dečaka očuvana gotovo čitava pismohrana Odbora (Društva) za podizanje spomenika kralju Tomislavu, mislimo da je zanimljivo prikazati zašto taj spomenik nije postavljen u vrijeme kad je izliven, nego je trebalo čekati punih dvadeset godina da se to učini, a i to je učinjeno samo zato da bi se uklonio revolt Zagrepčana zbog uklanjanja spomenika bana Josipa Jelačića s Jelačićeva trga kako bi se taj trg mogao preimenovati u Trg Republike.

Povijest postavljanja spomenika kralju Tomislavu izuzetno je zanimljiva.

Pokretanje ideje da se izgradi spomenik 1924. godine

Prilike su bile relativno povoljne u vrijeme Davidovićeve vlade, kad je zaustavljeno uspostavljanje oblasti uz zadržavanje pokrajinskih vlada, pa je Zagreb još uvijek bio nekakav administrativni i politički centar. Taj položaj izgubio je u razdoblju od 1925. do 1929., kad je bio

¹ *Snješka Knežević*, Zagrebačka zelena potkova, Zagreb, 1996., 280-289; *Zdenka Marković*, Frangeš Mihanović. Biografija kao kulturno-historijska slika jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti, Zagreb, 1954. Postoji jedan krnji prikaz podizanja spomenika kralju Tomislavu od Pavla Cindrića iz 1981. U njemu također nisu prikazane sve poteškoće oko podizanja tog spomenika, niti tko je iza toga stajao, a nisu dane ni prosudbe. (*Vičernji list*, 9. II. 1981. - P. Cindrić, Nomadski život zagrebačkih spomenika.)

² Milan Dečak (Zagreb, 7. IV. 1883 - Zagreb, 31. I. 1968.). Sve škole do mature polazio u Zagrebu, ali pravo je studirao jedno vrijeme i u Beču. Doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1907. godine, a zatim je otišao u Hamburg, gdje je 1909. diplomirao Trgovačku akademiju. Djelovao je od 1909. do 1914. i opet od 1920. do 1943. u Zagrebu kao odvjetnik. Zajedno s Lepeom vodio je za vrijeme Drugog svjetskog rata Društvo za poljepšanje grada Zagreba pa se zalagao za postavljanje spomenika Adolfu Mošinskom na početku ulice Mošinski, te Mihanoviću i Runjaninu pred zgradom Akademije.

Dečak je bio svestrana ličnost, 1903. učio je i slikarstvo kod Otona Ivekovića, a bavio se i planinarstvom. Kombinacijom ta dva hobija ostavio je prekrasna ulja, akvarele, tempera i pastela s Medvjednice, i iz Maksimira. Osobito je bio aktivan u Hrvatskom sokolu, od 1900. do 1918. njegov je tajnik, a zatim do 1929. starješina, pristavši i na jugoslavensko ime ove organizacije. Kao izvidnik Narodnog vijeća Države SHS žalio se 9. studenog 1918. da vojnici iz Bjelovara i Siska napuštaju kasarne i odlaze svojim kućama, pa da nema tko zaustavljati pljačku, izražavajući tako bojazan od anarhije (Hrv. drž. arhiv, Narodno vijeće, kut. 7/11) Nakon toga na čelu konjaničkog odjela Sokola uspostavljao je početkom prosinca, a u vrijeme vojne pobune, red u Zagrebu, što su mu kasnije Hrvati uzeli za zlo. Bio je urednik lista *Hrvatski sokol* 1922.-1923., ali je pisao i u *Nedjeljnim novostima*. Dečakova politička aktivnost posve je zaboravljena. Vladimira Tartaglia-Kelemen u Hrvatskom biografskom leksikonu stavila je težište na njegovu slikarsku, a Milivoj Radović na športsku djelatnost. (Hrvatski biografski leksikon, 3., Zagreb, 1993., 240-241.)

samo jedno od 33 središta jugoslavenske države. Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu osnovan je u kolovozu 1924.³ Povoljne prilike trajale su kratko, od srpnja do studenog 1924. Postavljanje Meštrovićeva spomenika biskupu Strossmayeru u blizini Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti već je bilo u završnoj fazi, pa se činilo da postoji mogućnost da se oblikovanje i trg kralju Tomislavu iskoristi kao simbol dugo očekivanog sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom u novoj državi, kao ravnoteža Zrinjskom trgu, koji je bio označen kao simbol borbe su Turcima, i Akademičkom trgu, koji je već Jugoslavenskom akademijom a onda i planiranim postavljanjem Meštrovićeva spomenika biskupu Strossmayeru naznačen kao jugoslavenski simbol. Vrlo vješto inicijatori ideje podizanja spomenika kralju Tomislavu povezali su ovu akciju s pripremanjem proslave tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva, koja je dobila zeleno svijetlo u vrijeme demokratske vlade Ljube Davidovića. Hrvatima se činilo da mogu Tomislava vješto iskoristiti da naznače da su Hrvati prvi imali snažnu državu na prostoru Južnih Slavena, da su bili zaštitnici Srba i pobjednici nad Bugarima, drugim riječima da su oni imali primat u mirenju Slavena na jugu Europe. Budući da je oko 1924. u Hrvatskoj zbog višegodišnjeg provođenja centralizacije snažno ojačala antisrpska struja, činilo se i vlastima u Beogradu da se može iskoristiti Tomislavljevo nastojanje da pomiri bugarskog i srpskog kneza, pogotovo stoga što se još nije posvema odustalo od uklapanja Bugarske u Karađorđevićevu jugoslavensku državu. Mislim da je odlučnu ulogu u tome imao povjesničar dr. Ferdo Šišić, koji je godinama istraživao povijest u vrijeme hrvatskih narodnih vladara i koji je svoju monumentalnu knjigu mogao objaviti samo uz materijalnu i moralnu podršku beogradskog ministarstva prosvjete i dvora.⁴ Oni Hrvati, koji su pak bili razočarani centralizmom i potpunim gubitkom hrvatske autonomije, jedva su dočekali ovakvu priliku te su iskoristili ovo obilježavanje i podigli ga do razine koju Srbi nisu očekivali. Stvaranje zemljane mogile u Maksimiru snažanjem zemlje iz svih krajeva Hrvatske i obilježavanje proslave tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva oživjelo je svijest naroda i pokazalo da Hrvati ne odustaju od svoje narodnosti, da žele živjeti kao Hrvati, te da odbijaju svoje utapanje u jedinstveni troimeni narod. Djelatnost Dečakova Odbora bila je u 1924. vrlo skromna, ali čini se da su ipak prikupljena neka sredstva i da su ta sredstva ulagana u Prvu hrvatsku štedionicu.

1925. godina

Iz nove beogradske vlade u svibnju 1925. nestaje Davidović, ali su rezultati izbora ipak prisilili kralja Aleksandra da neometa prvu proslavu tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva početkom srpnja 1925. godine, dok je još Stjepan Radić bio u zatvoru, odnosno da lično bude prisutan zagrebačkom Svesokolskom sletu 15. kolovoza 1925. u nazočnosti Stjepana Radića koji je bio pušten na slobodu poslije sporazuma s radikalima. U Beogradu se mislilo da neće biti štete ako se Hrvatima dopuste neke slobode, osobito obilježavanje već osam stoljeća mrtvog hrvatskog kraljevstva, a to je shvaćanje podržao i povjesničar Ferdinand Šišić, koji je upravo u tom vremenu ušao u komisiju koja se bavila starohrvatskim muzejom u Kninu.

³ *Obzor*, 24. I. 1925. Rad oko podizanja spomenika kralju Tomislavu.

⁴ F. Šišić, *Hrvatska u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925.

Odbor nije mogao djelovati sve dok nije formirana deseta vlada Nikole Pašića 18. srpnja 1925. u koju su ušli i radićevci. Iako Stjepan Radić nije bio od početka u toj vladi, ipak se stav prema radu nacionalnih društava izmijenio. Otpisom Upravnog odjelenja Ministarstva unutrašnjih djela od 29. rujna 1925. Odboru za podizanje spomenika kralju Tomislavu bilo je dopušteno djelovanje na prostoru čitave Kraljevine SHS.⁵ Sve ono što je do tad zamišljeno prema Uputama, počelo se sada realizirati. Dečak je 6. kolovoza 1925. objavio Pravilnik Odbora prema kojemu su aktivirani svi odbori: umjetnički, novinarski, financijski i gospojinski. (*Dokument 1.*)

Profesorica Umjetničke akademije u Zagrebu Olga Hocker litografirala je proglas "Hrvatski narode" u tri boje. Proglas je trebala odštampati Zaklada tiskara Narodnih novina. Tražila je za tiskanje 10.000 plakata 17.000 dinara. Dečak je pristao na cijenu, ali tražio je da se isplata odgodi za šest mjeseci. Tiskara na to nije pristala, pa je plakat u svojoj tiskari odštampan Joe Matošić, urednik *Hrvatskog borca*. Iz predložaka teksta za taj proglas doznajemo da je postojao tekst Rudolfa Horvata i Dečakov tekst za proglas, te da je usvojen Dečakov tekst kao umjereniji, ali da je i taj tekst rađen prema Horvatom predlošku. (*Dokument 2. i 3.*)

Odštampana je i knjižica povjesničara Rudolfa Horvata "Hrvatski kralj Tomislav" s naslovnom stranicom slikara Ljube Babića, koji je u tri boje prikazao kako bi spomenik Tomislavu trebao izgledati. To je trebao biti veliki obelisk s reljefima iz povijesti hrvatskog naroda a na vrhu je trebao stajati Tomislav s mačem u ruci.⁶

I knjižica i proglas bili su prodavani po deset dinara, što je bio relativno velik iznos. Tako prikupljena sredstva uložena su u Prvu hrvatsku štedionicu da bi se uvećala kamatama.

Osobito je bio aktivan Umjetnički odjel Odbora na čelu s Robertom Frangešom. On je nakon opširnih rasprava izradio predložak gdje bi se spomenik mogao postaviti. Izabrao je trg pred Glavnim kolodvorom u Zagrebu, upravo mjesto na koje je još 1905. Viktor Kovačić zamislio postavljanje spomenika caru Franji Josipu I. (*Dokument 24.*) Odjel je 8. listopada 1925. svoje mišljenje uputio Centralnom odboru, a ovaj je već 15. listopada 1925. prosljedio molbu Gradskom zastupstvu, zapravo gradonačelniku inž. Vjekoslavu Heinzelu, da odobri akciju za skupljanje sredstava za spomenik kralju Tomislavu. U popratnom dopisu Dečak je objasnio da bi se spomenik podigao u proslavu 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Zagrebu kao budućem središtu svih Hrvata, i da bi se tim spomenikom popularizirao spomen na slavu toga velikog hrvatskoga kralja. (*Dokument 5.*)

Doprinos i podršku podizanju spomenika dali su i članovi novinarskog odjelenja. U *Obzoru* se petnaest dana poslije podnošenja molbe pojavio članak R. S. (najvjerojatnije Rudolf Strohal) u kojem se rečeno kako je Zagreb pun zastava i oduševljenja dočekao 29. X. 1918., tj. raskid svih odnosa s Austro-Ugarskom Monarhijom, ali da se tada nitko nije upitao što nosi budućnost. Svi su bili sigurni "da nas čeka sreća, blagostanje, napredak i sloboda". Međutim, umjesto toga nakon sedam teških godina iluzije su uništene, a Hrvatska je pretrpjela velike gubi-

⁵ Odbora od 8. Povijesni arhiv Zagreba, Ostavština Dečak, kut. 32302 (Dalje: Dečak). - Popratno pismo VI. 1926. Ministarstvo je izdalo dozvolu br. 32216 od 22. IV. 1925

⁶ Dečak, bez signature; Dozvolu za raspačavanje po toj cijeni odobrilo je i gradsko zastupstvo Zagreba, preporučivši prodaju po osnovnim i građanskim školama. (Dečak, Odobrenje Grad. pogl. Zagreb, 69-Prs-27. I. 1926).

tke. Stoga uoči 29. listopada 1925. "Zagreb je ušutio, povukao se u se, čeka". Umjesto procvata, Zagreb je postao provincijski županijski grad, a "Hrvati oglašeni kao pleme troimenog jednog naroda."⁷

Imenovanje Stjepana Radića ministrom prosvjete 17. studenog 1925. dalo je obilježavanju tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva veliku snagu, i u ono nekoliko dana do kraja godine kao da su se koncentrirale sva snaga i sve želje hrvatskog naroda da se ponovno oživi tradicija i sjećanje na nekadašnju moćnu hrvatsku kraljevinu. Postavljanje spomenika kralju Tomislavu dobilo je stoga obilježje iskazivanja hrvatske narodne svijesti. Novine su pune članaka o hrvatskoj prošlosti. Isticano je da u Zagrebu nema niti jedne ulice ni jednoga trga koji nosi ime nekog kneza ili kralja iz vremena staroga hrvatskoga kraljevstva, te da to treba izmijeniti "da potomstvo naše vidi pietet prema herojima našim".⁸ Šutnja zagrebačkog puka na dan ujedinjenja 1. prosinca 1925. ponukala je kralja da iskoristi Tomislava pa je u Zagrebu za kraljev rođendan 19. prosinca u pola devet uveče održan u prostorijama zagrebačkog "Kola" prvi "jour fixe" s muzičkim i umjetničkim produkcijama te plesom, a pozvani su svi građani Zagreba da u krugu prijatelja, drugova i sumišljenika povedu propagandu da se dade što više novca za spomenik kralju Tomislavu. Na ovu prvu zabavu bio je pozvan i predsjednik hrvatskoga pjevačkog društva "Kolo", kanonik dr. Stjepan Korenić. Svi članovi "Kola" obaviješteni su da uz predodjenje članske iskaznice imaju besplatan ulaz.⁹ Koliki je bio materijalni uspjeh ove zabave nisam uspjela utvrditi, ali očito da su članovi Centralnog odbora za podizanje spomenika i opet bili zadovoljni. Međutim "jour fixe" 19. prosinca 1925. započeo je nekako zloslutno. Komandant Savske divizijske oblasti Dragoljub Mirković vratio je poziv, odbivši dolazak, jer je dobio poziv u kuverti adresiranoj na Hrvatsko pjevačko društvo "Kolo", pa se našao uvrijeđen, ali to je nekako izglašeno, jer je i tadanja politika kralja Aleksandra pokušavala da ne raspiruje stranačke sukobe koji su ionako bili na hrvatskom području u to vrijeme vrlo žestoki.¹⁰

31. prosinca 1925. zagrebački nadbiskup Antun Bauer posvetio je temeljni kamen. Kamen je ostavljen na čuvanje u riznici Zagrebačke stolne crkve. Bio je to vrapčanski kamen koji je dala klesarska radionica Ignjata Franza, nadajući se da će isti kamen biti upotrijebljen i za postolje. Za taj kamen tvrtka L. Pierottia nasljednici darovala je crnu ploču u koju je profesorica Olga Hocker ugravirala zlatna slova s natpisom "Tomislav prvi kralj hrvatski 925 do 1925". Na posvećenju kamena govorio je povjesničar Vjekoslav Klaić, istaknuvši da treba njegovati hrvatsku svijet, jer "mi Hrvati uza sve brojne vrline i krijeposti nijesmo uvijek tako čvrsti, nepokolebivi i ustrajni, kako smo to pokazali ove jubilarne godine". (*Dokument 6. i 7.*) Gotovo kao zloguki prorok, a vjerojatno na temelju iskustva Klaić izriče da se boji da ćemo opet klonuti i

... i ...

⁷ *Obzor*, 292., 29. X. 1925. - R.S. "Spomen na 29.X 1918."

⁸ *Obzor*, 15. X. i 6. XII. 1925. - Gdje će biti postavljen spomenik kralju Tomislavu; Dečak.

⁹ Dečak, b. sig. Zanimljivo je da je i grad Dubrovnik iskoristio kraljev rođendan, pa je Placu Lužu kod Stolne crkve prozvao imenom kralja Tomislava.

¹⁰ Dečak, b. sig. To je naime vrijeme kada je Svetozar Pribičević bio izbačen iz vlade i kada su reakcije na Radićev sporazum s radikalima u Hrvatskoj bile vrlo oštre. Svoje veze s Hrvatskom seljačkom strankom prekinula je i Hrvatska zajednica, a osnovana je i nova Hrvatska seljačka federalna stranka od grupe disidenata iz Radićeve stranke.

posustati i da će nakon najvećeg oduševljenja doći do zahlađenja "kao da u nama živo srce ne bije".¹¹ Posvećenje kamena bilo je izvanredno svečano. Počasnu stražu oko temeljnog kamena držalo je 12 hrvatskih konjanika sokolaša u nošnji. U katedrali se našlo oko tisuću ljudi, od vojske je došao i general Svetomir Matić, a na orguljama je svirao Franjo Dugan. Kamen je preuzeo u pohranu gradonačelnik Heinzl, povjerivši zadaću čuvanja kamena do početka izgradnje spomenika nadbiskupskoj riznici. Ovako svečano posvećenje kamena ukazivalo je da sve teče u najboljem redu. Bilo je to vrijeme kraćeg popuštanja kraljeve presije nad Hrvatima, što je i omogućilo proslavu 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Zagrebu.

1926. godina.

Od početka bio je Tomislavljev spomenik zamišljen kao najveći spomenik podignut do tada u Zagrebu. Dakako, da je veliki spomenik bio skup pa je prikupljanje novaca bio glavni problem svih odbora i Dečaka. Ono što je prikupljeno u 1924. i tijekom 1925. godine bilo je ugroženo najavom kreditne krize. Centralna državna Narodna banka zatvorila je odlijevanje kredita prema privatnim bankama, pa je i zagrebačka Prva hrvatska štedionica polovicom rujna 1925. snizila kamate od 6 na 5,1/2, najavivši mogućnost daljih sniženja kamatnih stopa, što je zabrinulo štediše na dulji rok.

Dečak je čak pomislio da iskoristi Euharistijski kongres u Chicagu i veliku izložbu u Philadelphiji 1. srpnja, te da se u Ameriku upute hrvatski zborovi koji bi pjesmom djelovali na naše iseljenike da pomognu podizanje spomenika. Dečak se oslanjao i na Tomislavovu katoličku župu u Chicagu.¹²

U subotu 20. ožujka 1926. održan je u dvorani "Kola" (Wilsonov trg 4) drugi "jour fix" i na toj je zabavi bilo mnoštvo odličnika Zagreba. Nazočni su bili Malin i Dragutin Ody, knjigovođa Mulerove ciglane, Pribojčević, Reiser, Šepec i zagrebački kvartet dr. Draganec.¹³

No već 15. travnja 1926. Stjepan Radić prestaje biti ministar prosvjete. Stoga su i javne akcije za prikupljanje pomoći nailazile na sve veće zapreke, jer su srpski radikali, pozivom na štednju, zaustavljali svaku samoupravnu akciju ali i svaku akciju Hrvata ne samo na području kulture nego i za gradnju škola, cesta ili melioraciju zemljišta. Istodobno se povećavaju porezi, a uvode i neki novi. Trebalo se snaći i u ovim uvjetima, ali snalaženje je bilo sve teže u uvjetima kreditne krize, a od 1926. i agrarne krize. Poplava 1926. pokazala je svu ranjivost nizinskih hrvatskih rijeka koje već godinama nisu bile regulirane, pa su se vode prelele i poplavile ogromne dijelove Podravine i Posavine, skrenuvši pažnju ljudi na vlastito preživljavanje. To se je odrazilo i na fond za podizanje Tomislavljeva spomenika - fond se nije dovoljno povećavao. U tom vremenu dolaze članovi odbora na vrlo dobru ideju, koja je imala i pristaša i protivnika. Naime, vidjelo se prethodnih godina da se 29. listopada više nije slavio kao dan odcjepljenja od Austrije i Ugarske, jer su mnogi postali svjesni da je Hrvatima u sklopu te države

¹¹ *Hrvat*, 1790., 4. I. 1926; *Obzor*, 29. XII. i 31. XII. 1925., te 24. I. 1926. - Rad oko podizanja spomenika kralju Tomislavu; Dečak, b. sig.

¹² *Obzor*, 21. II. 1926; Dečak, dopis od 16. II. 1926. Trebalo bi istražiti je li ova akcija realizirana.

¹³ *Hrvat*, 7. III. 1926. Jour fix Odbora za podignuće spomenika kralju Tomislavu; Dečak, Očuvano je više pozivnica s ove zabave.

bilo bolje, iako ne najbolje. Uvidjelo se da prikupljanje sredstava za spomenik na kraljev rođendan nije baš sretno. Stoga su članovi Centralnog odbora smislili da 29. listopada - dan odcjepljenja Hrvatske od Austro-Ugarske Monarhije proglase Tomislavljevim danom, i da se na taj način u čitavoj državi prikupljaju dobrovoljni novčani prinosi za podignuće spomenika kralju Tomislavu. Udarni članak koji je 29. listopada trebao pretvoriti u Tomislavljev dan napisao je Vjekoslav Klaić, objasnivši jednostavnim riječima o čemu se radi i pozvavši svakog Hrvata da pomogne novcem da se spomenik izradi. (*Dokument 11.*)

Pozivajući se na očito još uvijek nezastarjeli otpis Ministarstva unutrašnjih djela od 22. rujna 1925. da se doprinos za spomenik može pribirati na području cijele zemlje, Centralni odbor u lipnju 1926. izdaje "Upute o radu mjesnih odbora". (*Dokument 9.*) Vjerujemo da su u mnogim mjestima tada osnovani pododbori za prikupljanje prinosa.¹⁴ Ta reorganizacija uvelike je povećala poslovanje Centralnog odbora u Zagrebu, pa su se sjednice održavale vrlo često, a Ljubo Babić se takvom jednom prilikom i ispričao zbog izostanka. (*Dokument 10.*)

Odbor je odlučio da u svibnju 1927. priredi u prostorijama Zagrebačkog zbora veliku dekorativnu izložbu za koju se je založio poznati zagrebački privrednik i mecena Šandor Alexander. (*Dokument 8.*)

Traženje Odbora da svaki Hrvat dade jedan dinar za spomenik dočekana je zbog krizne situacije na selu dosta loše i s velikim negodovanjem od nekih članova Radićeve Hrvatske seljačke stranke. Dozvolu za prikupljanje Tomislavljeva dinara na Tomislavljev dan trebalo je dobiti u Beogradu od ministra Maksimovića. U Radićevoj *Domu* ideja podizanja velikog spomenika u Zagrebu ocjenjuje se kao akcija gospode pa se traži da se sredstva usmjere prema opismenjavanju i prehrani gladnih. (*Dokument 12.*) Taj je prilog napisao najvjerojatnije Rudolf Herceg koji je radio na opismenjavanju seljaka. Autor tog napisa nikako nije Stjepan Radić jer je on još u vrijeme svog ministროvanja obećao dati Odboru znatna sredstva, a znade se da je pomagao i iskapanja u Biskupiji kod Knina te neke druge akcije na tom polju, znajući vrijednost povijesnih hrvatskih spomenika za povijest Hrvata i važnost povezivanja Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom.

Taj napad jedva je dočekao Jozo Lakatoš, urednik zagrebačke *Riječi*, koji je prepričavši događaj završio zljurado rečenicama "Siromah Dečak, kaj bu sad napravil? Vrhovni vožd Hrvata ne će spomenika i poziva Hrvate na bojkot te akcije. Zar to nije atentat na "najsvetija čuvstva hrvatskog naroda?"¹⁵

Dečak je odgovorio na oba članka. Objasnio je da Radić ne može biti protiv obilježavanja 29. X. 1918., jer je on na prvoj sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva 25. ožujka 1923. u Zagrebu rekao da je "hrvatski državni Sabor u Zagrebu Hrvatsku (Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju s Medjumurjem i s Rijekom) proglasio potpuno nezavisnom državom i kad je Hrvatska potpunu državnu suverenost počela odmah i faktično izvršavati i to uz priznanje Srbije, te je

¹⁴ U Osijeku je takovim pododborom rukovodio dr. J. Kaiser, M. Narančić bio je blagajnik, V. Topalović tajnik, a članovi su odbora bili: J. Harcl, I. Aničić, J. Salaj, S. Matošević, dr. A. Grunwald, S. Schwalm i M. Kovačevićeva (Dečak, b. sig.). Osječani su tiskali i poziv "Rodoljubi učinite svoju dužnost!", objavivši u letku štampanom kod L. Friedmana nasljenici 29. X. 1926. pjesmu Rudolfa F. Magjera "29. X. 1918." i "Tomislav".

¹⁵ *Riječ*, 7. X. 1926. Nezgodna misao o Tomislavovu danu.

Hrvatska u federativnu republiku pod imenom Država Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu odmah okupila još i Bosnu i Hercegovinu, Sloveniju, Banat, Bačku i Baranju". Radić stoga, zaključio je Dečak, ne može biti protiv ove akcije.¹⁶ Osobito se napadalo što je Dečak morao dozvolu za prikupljanje novaca tražiti u Beogradu. Dečak je dozvolu i dobio zalaganjem dr. Ivana Pernara, tada državnog podsekretara u Ministarstvu unutrašnjih djela u Beogradu. Održavanje "Tomislavljeva dana" 29. X. 1926. podržao je i zagrebački veliki župan Mile Kramarić.¹⁷ Dečak ističe da je podizanje spomenika prvo hrvatskome kralju "kulturalna potreba hrvatskoga naroda".

1927. godina.

Iako su u veljači 1927. proradile Oblasne skupštine, teškoće s kojima se Stjepan Radić kao predsjednik Oblasnog odbora susretao prilikom potvrde na Skupštini donesenih zaključaka upućivale su da se političke prilike ponovno zaoštavaju, i to, dakako, na štetu Hrvata. Stoga Dečak za 5. srpnja 1927. sazivlje Drugu skupštinu Centralnog odbora, koja je istodobno i Prva skupština novoosnovanog Društva za podizanje spomenika Kralju Tomislavu. Naime, Dečak čini sve da se otvoreno ne zamjeri vlastima pa je i izbor datuma održavanja godišnje skupštine bio na dan sv. Ćirila i Metoda, kao dan koji je na neki način bio zajednički i Hrvatima i Srbima, dan pomirenja i dobre volje. Dečak očekuje teška vremena i predlaže da se osnuje Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu, te čita točku po točku Pravila po kojima se Upravni odbor sastoji od 21 člana a još tri osobe čine Nadzorni odbor. Zadaća društva bila je sada proširena i osnivanjem Milenijskog muzeja u Zagrebu. (*Dokument 13.*) Bilo je to vrijeme kad se zamišljalo da se sva tri trga - Zrinjski, Strossmayerov i Tomislavljev u imenovanju povežu sa Savom jednom alejom, koja bi se zvala "Via triumphalis", i kad se radilo na prijedlogu da se željeznički kolodvor premjesti preko Save.¹⁸

Pravila novog društva izrađena su na tiskanom obrascu, ali uz mnogo napomena u 15 točaka, s podjelom u više potpoglavlja. U čl. 2 određeno je da je svrha društva podići spomenik i hrvatski milenijski muzej. U čl. 3 je navedeno da sredstva Društvo dobiva predavanjima te radom umjetničkog i financijskog odsjeka, prodajom knjiga, darovima i drugim načinima. Članci 4.-7. iskazuju prava i dužnosti članova. Redovni član mora plaćati pri upisu platiti 10 dinara i svake godine još članarinu 24 dinara. Izvanredni su članovi zakladatelji, a uplaćuju tisuću dinara na godinu, utemeljitelji plaćaju 500 dinara, podupiratelji 12 dinara na godinu, a začasni članovi ne moraju davati nikakva novčana sredstva. Pravne osobe za svaku kategoriju plaćaju dvostruki iznos. O radu uprave govore članci 8.-11.. Na čelu je Društva je upravni odbor, ali postoji i nadzorni odbor, glavna skupština i obrambeni sud, sastavljen od predsjednika i dva člana. O razlazu Društva govori članak 15. Predviđeno je da se Društvo može raspasti ako ga

¹⁶ *Hrvat*, 2040, 18. X. 1926. M. Dečak, Opet gužva zbog kralja Tomislava.

¹⁷ *Hrvat*, 1051., 28. X. 1926. - Mile Kramarić (Ogulin, 1864. - Zagreb, 1930.) bio je sklon i Radiću i Hrvatima, pa se nije dugo održao na položaju velikog župana Zagrebačke oblasti, nego je ubrzo bio umirovljen.

¹⁸ Nešto se od te ideje ostvarilo već do tada a nešto do danas. Tako je kipar Rendić izradio za Zrinjevac 6 spomenika, Valdec četiri, Meštrović dva, a Frangeš je trebao izraditi dva spomenika. Svi su ovi kipovi bili izrađeni bez natječaja jer su autori bili poznati umjetnici od povjerenja.

raspusti glavna skupština ili ako oblast raspusti Društvo. O sudbini imovine treba odlučiti glavna skupština, a ako to ne odluči, sredstva se stavljaju u Gradsku štedionicu, gdje leže dok se ne osnuje novo društvo za istu svrhu. Ako se takvo društvo ne osnuje u tri godine, pravo odlučivanja o imovini Društva ima Gradska općina Zagreba.¹⁹ Mislim da su ova Pravila primjer kako takav pravni akt treba biti sastavljen. Sve je tu predviđeno i iskorištene su sve mogućnosti društvenog rada za postizanje najboljih rezultata.

Za privremenog ravnatelja do potvrde Pravila izabran je Milan Dečak, za potpredsjednika Šandor A. Alexander, za blagajnika Milan Stilinović, za tajnika Stjepan Leppee, za predsjednika novinarskog odsjeka Milutin Mayer, a za predsjednika odsjeka za agitaciju dr. Gjurio Kumičić. Ovaj izbor pokazuje da su u vodstvu Društva bili zastupani najbogatiji ljudi Zagreba, skloni suradnji u hrvatskim društvima, ali i predstavnici Gradske općine, koja je sve do 1939. bila sklona podizanju spomenika.

Prijedlog Pravila Društva prihvatili su skupštinari 5. srpnja 1927., a preko velikog župana Zagrebačke oblasti poslan je u Ministarstvo unutrašnjih poslova na potvrdu, jer se u tom vremenu sve potvrđivalo u Beogradu. Postojala je velika bojazan da Pravila, dakle i Društvo, ne budu prihvaćeni, jer je novi veliki župan Bogdan Stopar radio sve da se u Zagrebu poništi svaki trag pokrajinske posebnosti Hrvatske. Međutim, za djelovanje Društva zalažu se mnoge ugledne osobe. Pored Šandora Alexandra, poznatog dobrotvora koji je za vrijeme Prvog svjetskog rata osigurao prehranu zagrebačke sirotinje, među osnivačima Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu našli su se i nadbiskup Antun Bauer, gradonačelnik Vjekoslav Heinzl, razni sveučilišni profesori i reprezentatni zagrebačkih kulturnih organizacija, među kojima i Viktor Hoffiler, arheolog, inž. Velimir Stiasni, Janko Barle, kanonik, Milan i Ružica Stilinović, Berta Ody, Milko Reberski i drugi.²⁰ Pravila su od Ministarstva unutrašnjih poslova odobrena tek 16. siječnja 1928. godine nakon što je Dečak zamolio svog prijatelja dr. Vladimira Havličeka, tada načelnika Ministarstva unutrašnjih poslova, da intervenira da se Pravila odobre.

(Dokument 14.)

Uskoro zatim Dečak je kod slikara Ljube Babića naručio izradu genealoškog stabla hrvatskih narodnih vladara, za što je slikaru 20. srpnja 1927. godine isplaćeno 10.000 dinara.²¹ Budući da su građanske slobode krajem 1927. zbog djelatnosti samouprave Zagrebačke oblasti pod vodstvom Stjepana Radića ponovno bile dosta velike, Dečak je to iskoristio. Iako tada još nije stiglo odobrenje Pravila, na izvanrednoj sjednici gradskog zastupstva slob. i kr. grada Zagreba 12. studenog 1927., na prijedlog Vjekoslava Heinzla člankom 225. preimenovan je Trg I. u Trg kralja Tomislava. Time je ujedno riješeno i na kojem mjestu treba podići spomenik.²² Vrlo lukavo istodobno s preimenovanjem Trga I. u Trg kralja Tomislava preimenovan je i Wilsonov trg u Trg kralja Aleksandra, Kukovićeva ulica u Ulicu kraljice Marije, a najavljeno je da će trg N biti trg Petra I. oslobodioca, pa se dvor očito našao polaskan i nije pravio neprilike zbog ovih imenovanja. Zanimljivo je da je problema bilo s nekim gradskim zastupnicima koji su htjeli da se Tomislavov trg zove Trgom kralja Aleksandra, a Wilsonov trg da bude To-

¹⁹ Dečak, b. sig. Očuvano je više primjeraka pravila, ali netiskanih.

²⁰ Dečak, b. sig. Članovi upravnog odbora vlastoručno su se potpisali na pravilima.

²¹ *Hrvat*, 2350., 3. XI. 1927.

²² *Jutarnji list*, 13. XI. 1927.

mislavov. Istodobno to je omogućilo obnavljanje akcije prikupljanja novaca za spomenik kralju Tomislavu.

1928. godina.

Budući da je potvrdom Pravila Odbor pretvoren u Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu, trebalo je održati godišnju skupštinu i izabrati stalnu upravu. Skupština je održana 28. ožujka 1928. u prostorijama "Putnika" na Tomislavovom trgu.²³ Tajnik Stjepan Leppee podnio je tajnički izvještaj, blagajnik Milan Stilinović izvjestio je o stanju blagajne, a za Nadzorni odbor izvještaj je podnio Nikola Vukelić. Izabran je novi Upravni odbor te su pored Dečaka i Stjepana Leppeea u Upravni odbor ušli i kanonik Janko Barle, kipar Robert Frangeš, arheolog dr. Viktor Hoffiller, dr. Jurica Kumičić, dr. Artur Marić, književnik Milutin Mayer, predsjednica Hrvatske žene Marija Magdić, Zora Mondecar, Anto Pehlić, Milan pl. Praunspenger, Berta Ody, Pavao Ratković, dr. Juraj Reberski, Milka Reberski, inž. Velimir Stiasny i Milan Stilinović. U Nadzorni odbor izabrani su dr. David Karlović, profesor Ekonomske komercijalne visoke škole, Dragutin Mondecar, dr. J. Kaiser iz Osijeka i Nikola Vukelić. Sastanku je bio prisutan i podnačelnik Zagreba Milutin Mayer, inače i pisac povijesnih romana, koji je izabran za predsjednika Novinarskog odsjeka i koji je predložio da se izrada spomenika povjeri potomku obitelji tvorca Hrvatske himne Robertu Frangešu-Mihanoviću. Činilo se da će spomenik ubrzo biti postavljen, jer su grad Split i grad Brod votirali za taj spomenik po 10.000 dinara, a Osijek je dao 5.000 dinara. No i pojedinci su dali mnogo.

Međutim, nakon smrti Vjekoslava Klaića i istupa Rudolfa Horvata iz Društva, propaganda zbog političkih prilika u drugoj polovici 1928. postaje prenamaglašeno pravaška, nepovijesna, publicistička. Sve se nekako radi u euforičnom stanju, prenamaglašeno, žučljivo, nemirno. Društvo se ponaša jednako kako se ponašao Stjepan Radić u Narodnoj skupštini u Beogradu prije atentata, pa se gotovo može govoriti o nekom predrevolucionarnom stanju. Prestalo se vjerovati u mogućnost boljitka kroz rad beogradske Narodne skupštine, gdje su prijedlozi Hrvata bili uvijek nadglasani, i jer je Hrvatska dobivala sve manje, iako je iz godine u godinu davala sve više u centralnu kasu.

Hrvatsvo je došla do izražaja i prilikom održavanja "Cvjetnog korza" u Maksimiru 10. lipnja 1928. koji je priredilo Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu zajedno s Odborom zagrebačkih gospodja za pomoć gladne hercegovačke djece iz Josipovca 30. (*Dokument 16.*). Cvjetni korzo bio je odlično organiziran te se govorilo da je to događaj sezone. Na Cvjetnom korzu nastupale su tri glazbe i tri pjevačka društva, a dječji korzo bio je i filmski snimljen. U velikom korzu sudjelovali su konjanici i biciklisti, a gradonačelnik Heinzl je organizirao i povorku od 40 dekoriranih automobila i kočija, koja su ušla u natječaj. Cvjetni korzo završio je Šenoininim igrokazom "Postolar i vrag", a uveče je proglašen izbor kraljice ljepote i najljepšeg djeteta. Kraljica ljepote otvorila je ples s kavalikom koji je dobio licitarsko srce s naročitim znakom.²⁴ Za Cvjetni korzo kao izvorište stvaranja novca za Tomislavov spomenik jako se zauzeo gradonačelnik Vjekoslav Heinzl, a njegova je supruga Berta izabrana za kraljicu ruža.

²³ *Hrvat*, 2469., 29. III. 1928., str. 4.

²⁴ *Hrvat*, 2469., 29. III. 1928., str. 4.

Procjenjuje se da je korzo posjetilo oko 30.000 Zagrepčana, a prikupljeno je 125.000 dinara, od čega je znatan dio trebao poslužiti za podizanje spomenika kralju Tomislavu. I industrijalac Samuel D. Alexander, brat šandora, dao je tisuću dinara neposredno nakon cvjetnog korza.²⁵ Dečak je htio u cvjetni korzo uključiti i uvježbane vojne konje, ali je pukovnik Miljković obavjestio Dečaka da je Ministarstvo vojske riješilo da "konji ne mogu biti dani, jer nisu davani ni sokolima, ni orlovima", te žali što mora prekršiti svoje obećanje.²⁶ To je ujedno i prvi javni nagovještaj naglog pogoršanja odnosa između Hrvata i Srba, koji je svom žestinom izbio nakon atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu nekoliko dana kasnije. Cvjetni korzo bio je najljepša slika cvatuće Hrvatske kakva se potom dugo nije vidjela jer za vrijeme šestosiječanske diktature nisu bila dopuštena nikakva okupljanja naroda niti isticanja hrvatskog imena. Ubuduće neće biti odobrene ni javne sabirne akcije, premda su upravo takvim načinom u hrvatskoj kulturi načinjene izuzetno vrijedne stvari i u vrijeme Habsburške Monarhije odnosno Austro-Ugarske Monarhije.

1929. godina.

U 1929. nema ni traga nekakve djelatnosti Odbora. Članovi su se čak bojali da se ne uništi sadreni odljevak. Naime, po nalogu šefa zagrebačke policije dr. Janka Bedekovića (Zagreb, 1885 - Zagreb, 1937), uništen je tako već dogotovljeni Kerdićev brončani kip sokola koji je trebao doći na milenijsku mogilu u Maksimiru.²⁷ Očito, da je diktatura u prvo vrijeme omela bilo kakvu akciju u kojoj se spominjalo hrvatsko ime, te da je jednostavno ugušila sve pokrenute akcije na polju hrvatske prosvjete i kulture.

I sam Dečak povlači se u sjenu pa ne dolazi ni na sjednice Upravnog odbora, koje dalje vodi Šandor A. Alexander, a njega se ni vlasti nisu usudile dirati zbog njegove omiljenosti u narodu stečene organiziranjem "Prehrane". (Dokument 18.) Alexander predsjedava odborskom sjednicom 6. svibnja 1929. na kojoj se raspravljalo o sadržaju reljefa na stranama spomenika. Razmišljalo i o prijedlogu dr. Nike Z. Bjelovučića, dubrovačkog odvjetnika i autora knjige "Hrvatsko pitanje", koji je držao da na reljefu treba prikazati i lik zahumskog kneza Mihajla Viševića iz Blagaja na Buni te grad Dubrovnik i Boku kotorsku, kako bi se pokazalo da je Tomislav imao suverensku vlast i na tom području (Dokument 17.)

1930. godina.

Pod utjecajem svjetske krize diktatura je u to vrijeme već pomalo počela popuštati pa Odbor vodi brigu da se spomenik dovrši, iako se o tome u novinama piše manje nego prije. U siječnju 1930. spomenik u gipsu bio je posve dovršen u posebnom za to podignutom atelijeru pa ga je trebalo izliti u bronci. Na pregled u Frangešov atelijer na Rokovu perivoju došli su nadbiskup dr. Antun Bauer, ban Josip Šilović, gradski načelnik Stjepan Srkulj i komandant vojske Svetomir Matić. Svi oni Dečaku su obećali suradnju u izvedbi spomenika.²⁸ Naime, onako kako je

²⁵ Dečak. Pismo Samuela D. Alexandera, vlasnika Zagrebačke pivovare i Zagrebačke tvornice ulja.

²⁶ Društvo Tomislav, b. sig., dopis odboru 10. VI. 1928.

²⁷ *Zagrebački list*, 516., 19. VIII. 1940. Dečak, Borba masonske mafije protiv spomenika kralja Tomislava.

²⁸ *Jut.list*, 26. I. 1930. Pred prvim spomenikom hrv. kralja Tomislava; *Jut.list*, 8. IV. 1930. Njegovo Veličanstvo Kralj poklonio broncu za milenijski spomenik Kralju Tomislavu u Zagrebu. Ovaj poklon, ako je doista bio poklon, bio je uravnotežen poklonom dvorca Pongratz kralju Aleksandru.

zamišljen spomenik se nije mogao izliti bez velikog troška, a nije bilo ni bronce. Naime, svi stari topovi i oružje bili su poslije Prvog svjetskog rata povučeni u Kragujevac, odnosno Srbiju, a i jedini jugoslavenski rudnik bakra bio je u Boru, jer su stara hrvatska bakrišta odavna zatvorena. Hrvatska je oskudijevala u bronci i nabavu tolike bronce nije mogla riješiti sama. Trebalo je i dosta novaca, jer broncu je trebalo kupiti i izliti, a pored toga trebalo je izraditi i postolje za spomenik.

Stoga je Dečak inicirao da se održi zabava u Maksimiru, ali je to direktor policije dr. Janko Bedeković 18. VI. 1930. zabranio.²⁹ Stoga je čitava akcija ovisila o individualnim darovima. Dar talijanskog generalnog konzula u Zagrebu Josipa Mikuličića od 50.000 dinara potaknuo je i druge darovatelje da slijede ovaj primjer.³⁰

Uz pomoć generala Marića odnosno preko Ministarstva vojske dobivena je od kralja dozvola da se stari topovi iz Kragujevca upotrijebe za izradu spomenika pa je u ožujku 1930. dopremljeno je u Zagreb 5.000 kg bronce, ali tada se još nije znalo da to neće biti dovoljno. Za uzvrat gradonačelnik Stjepan Srkulj poklonio je kralju dvorac Pongratz u Zagrebu, koji je time postao kraljev dvor.³¹

Još uvijek postoje pa se čak i doručuju veliki planovi, koji uključuju ne samo podizanje spomenika Tomislavu nego i uređenje Milenijskog muzeja, oko kojega je brigu preuzeo Viktor Hoffiler te mu je dato 20.000 dinara za nabavu starohrvatskih spomenika. Iako se ta ideja pripisuje Robertu Frangešu, Viktoru Hoffilleru i Josipu Matasoviću, mislim prema nekim naznakama da je nastala u vremenu kada se Odbor pretvario u Društvo, dakle u 1927. godini.³²

Godišnja skupština Odbora za podizanje spomenika održana je 7. travnja 1930. u prostorijama Hrvatske žene. Tom je prilikom iskazano daje krajem 1929. Odbor raspolagao sa 566.468 dinara te da bi ta sredstva trebala biti dostatna za lijevanje i izradu spomenika. Budući da se supruga bivšeg gradonačelnika Berta Heinzel zahvalila na članstvu u Upravnom odboru, kooptiran je u Društvo dr. Krunoslav Janda, ugledni zagrebački odvjetnik.³³

Te je godine izmijenjen i sadržaj reljefa za postolje spomenika. Krunjenje Tomislava ostalo je kao motiv, ali Odbor je odlučio da se umjesto Splitskog sabora izradi "Izmirenje", t.j. u pokušaj Tomislava da izmiri srpskog kneza Zahariju i bugarskog cara Petra, pružajući im ruke. Na taj način hrvatski kralj predstavlja simbol pokušaja izmirenja na balkanskim prostorima. Međutim, Frangešu nekako ovaj posao nije išao od ruke i dovršio je obje ploče tek u jesen 1938.³⁴

²⁹ Društvo Tomislav. Dopis Predsjedničkog ureda uprave policije br. 11328.

³⁰ Društvo Tomislav. Postoji više priznanica ili obavijesti o darovanju.

³¹ *Jut. list*, 8. IV. 1930.

³² S. Knežević, n. dj., 282-283.

³³ Društvo Tomislav.

³⁴ Z. Marković, n. dj., 237.

1931. godina.

Te je godine trebalo izliti spomenik i postaviti ga na mjestu koje je predvidio arh. Viktor Kovačić 1905. za spomenik caru Franji Josipu. Spomenik je trebao biti visok 14 metara i za njega je trebalo 8.000 kg bronce, pa je 3.000 kg bronce trebalo kupiti u inozemstvu i dopremiti preko granice, jer je beogradski dvor odbio da izvrši dodatnu isporuku. Naime kada je pone-stalo bronce za lijev Stjepan Leppe je zajedno s Robertom Frangešom zamolio beogradskog ministra vojske i ministra saobraćaja da pomognu lijevanje spomenika davanjem potrebne bronce i o tome je 24. listopada 1933. izvjestio Dečaka, nadajući se povoljnom ishodu. No čini se da akcija nije bila uspješna Beograd više nije gledao na spomenik istim očima kao prije 1928. godine. Ništa nije mogao učiniti ni tadašnji ministar građevina prof. Stjepan Srkulj, koji je onako velikodušno za ranije datu bronzu poklonio kralju Pongratzev dvor u Zagrebu. Odbor je morao kupiti 1.500 kg bronce po punoj cijeni. Lijevanje u 26 dijelova izveo je Zvonimir Oblak (rod. u Sarajevu, 22. II. 1898.) u svojoj ljevaonici na Savskoj cesti 170. Bilo je to pravo remek djelo s obzirom na velik broj dijelova koji su se morali sklapati. Po ugovoru od 5. siječnja 1931. Zvonimir Oblak je za lijevanje spomenika trebao primiti 340.000 dinara. (Ugovor su potvrdili Milan Dečak, Milan Stilinović, Stjepan Leppe, Rudolf Frangeš, i inž. Velimir Stiasny).³⁵

1932. godina.

Lijevanje je trajalo dulje nego što se predviđalo, jer je lijevanje 26 komada koji su se trebali savršeno sklapati bio zbog slabe opreme radionice težak posao. Osim toga je novac kojim je trebalo platiti izradu spomenika bio zaleđen u Praštedionici i Gradskoj štedionici po Uredbi o moratoriju, a te su štedionice tek 1935. ušle u sanacijski postupak, pa se Oblaku nije moglo plaćati kako se trebalo. Zbog novčanih poteškoća, a i radi ublažavanja napetosti Zagreba i Beograda Društvo je odustalo od ideje osnivanja Milenijskog muzeja. Osim toga spoznalo se da se originalni kamener spomenici ne mogu i ne smiju premjestiti u Zagreb, a sadreni odljevi, koji su se počeli izradivati već 1928. godine mogli su se smjestiti samo u zatvorene prostorije (Gliptoteku), a nikako na otvoreni prostor, pa se gubio dojam koji su oni davali u sredini gdje su nastali. Iz državnog proračuna brisana je prije diktature dogovorena svota za plaćanje anu- iteta za kredit kojom bi se izgradila zgrada Narodnog muzeja.³⁶

1933. godina.

Zbog zaleđenosti novca u Prvoj hrvatskoj štedionici 1933. provodi se po čitavoj Hrvatskoj akcija za skupljanje novca za podignuće spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu. Skupljalo se više na malo nego na veliko, pa administrator đakovačkog biskupa Ante Pavličić skuplja na đakovačkom području od 1932. do 1934. godine, imajući u tom mnogo uspjeha. (*Dokument 19*) Isto tako skuplja novac don Juraj Dulčić na Hvaru. Ponovno se shvatila simbolička vrije-

³⁵ Društvo Tomislav, b. sig.

³⁶ *Hrvatski list*, 11. V. 1932. Podizanje velikog spomenika kralju Tomislavu; *Jutarnji list*, 26. III. 1933. U Praštedionici bilo je deponirano 308.680 dinara, a u Gradskoj štedionici Zagreba 128.225 dinara.

dnost postavljanja spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu kao kulturnom središtu svih Hrvata. Skupljena sredstva stavljaju se sada na račun Poštanske štedionice, koja kao privilegirana državna štedionica nije nikada ni pala pod moratorij, pa je time državna kasa imala sada koristi od ovog fonda, poslušajući s tim novcem, a sanaciju Praštedionice Narodna banka d.d. odlagala je sve do 1935. godine. Skupljalo se na čitavom području Hrvatske, ali lijevanje se spomenika pokazalo mnogo skupljim nego što se pretpostavljalo, a pored toga trebalo je velika sredstva skupiti za postament, jer veliki konjanik nije mogao biti postavljen na bilo kakovu podlogu.

U rujnu 1933. brončani kip je bio gotov.³⁷ Izlivenog Tomislava na konju je snimio foto atelijer "Tonka", a izrađen je i "tiefdruck" Tipografije d.d., pa su se obje slike u obliku razglednica također prodavale u korist Društva. Izrađen je i mali model kipa u nekoliko primjeraka koji je također služio u propagandne svrhe.

No upravo u to vrijeme kad se vidjelo da je spomenik izlit i da je njegovo postavljanje samo pitanje vremena, počinju žestoki napadi na spomenik, na razne načine i u raznim oblicima. Vlasnica atelijera u Savskoj cesti 170 otkazuje Oblaku najam. Dr. Miloš Hajdić, njezin advokat (Ilica 21), zatražio je od Milana Dečaka da svaki mjesec plati 1.200 dinara stanarine za atelijer, i zaostalu najamninu od 20.975 dinara, te sudske troškove, a u protivnom će spomenik biti deložiran na cestu.³⁸

Teškoće oko podizanja spomenika kralju Tomislavu osjetilo je i Društvo braće hrvatskog zma-ja, koje je 5. kolovoza 1933. u perivoju ozaljskog grada postavilo omanji spomenik Tomislavu, izliven u atelijeru Jaroslava Streche u Zagrebu još 1929. godine. Spomenik je postavljen "u dobroj vjeri" i "najčednijoj tišini bez parade i govora tako da zato gotovo nitko u mjestu nije ni znao", ali je kotarski načelnik Bogdanović podnio prijavu Banskoj upravi, a ona je zatražila da se dade mišljenje umjetničkog odjelenja Ministarstva prosvjete, jer se bez takva odobrenja nije mogla postaviti niti jedna povijesna ploča niti spomenik.³⁹

1934. godina

Budući da nije bilo izrađeno postolje za spomenik, Društvo doista plaća svaki mjesec 1.200 dinara za njegovo zadržavanje u atelijeru, sve dok 1935. nije preseljen na Rokov perivoj, gdje je bio jedno vrijeme izložen na uvid i kritiku narodu.

No smrću kralja Aleksandra postavljanje spomenika postalo je dalje nego ikada prije. Društvo Zagrepčana, osnovano 1932. godine, poziva se na jedan Meštovićev projekat prema kojemu bi na mjestu Umjetničkog paviljona trebalo podići monumentalni slavluk pobjede, a Tomislavov trg trebao bi biti izravnat s okolnim područjem i na tom mjestu trebao bi biti podignut spomenik kralju Aleksandru Karadorđeviću.⁴⁰

³⁷ Društvo Tomislav. Dopis od 24. X. 1933.

³⁸ Društvo Tomislav. Dopis Hajdića od 2. VI. 1933 s prijetnjom deložacije spomenika.

³⁹ Hrv. državni arhiv, Savska banovina, kut. 1303 - 21222/2. VIII. 1933.

⁴⁰ S. Knežević, n. dj., 283. Ovdje se navodi žalba Društva.

1935. godina

S pobjedom Mačekove Hrvatske seljačke stranke na izborima posve se je izmijenila politička situacija, društveni život u Hrvatskoj oslobođen je ranije Jeftićeve stege, cenzura je bila manje stroga, ali to je omogućilo izvanredno velika suprotstavljanja u tisku za mnoga neriješena pitanja. Velika Mačekova pobjeda na izborima pobudila je nade da će hrvatska društva dobiti više slobode i veću mogućnost djelovanja. I Dečakovo Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu misli da se njegov rad primiće kraju pa je intenziviralo prikupljanje sredstava u svim sredinama i na svim razinama (*Dokument 20.*), a pokrovitelj spomenika postao je nadbiskup dr. Antun Bauer.

Da bi se pokazalo što je i kako učinjeno, Tomislavljev spomenik bio je izložen na Rokovu perivoju od 12. svibnja do svršetka lipnja 1935. te ga je tu vidjelo oko 3.500 ljudi. To je i vrijeme u kojem Robert Frangeš pomalo radi na reljefima. U časopisu *Svijet* br. 17. iz 1935. na naslovnom je listu objavljena slika spomenika, te slika reljefa za spomenik.⁴¹

Uprava Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu i mnogi Zagrepčani mislili su da će spomenik s Rokova perivoja pravo na svoje stalno mjesto na Tomislavovu trgu, pa je Škola tjelesne kulture i glumačke naobrazbe Mirjane Dragane Janečekove u listopadu 1935. počela raditi na programu narodnih igara koje su se pri otkrivanju spomenika trebale održati. (*Dokument 21.*)

Međutim postavljanje spomenika na njegovo stalno mjesto nije se nikako pokretalo s mrtve točke. Prema procjeni stručnjaka trebalo je namaknuti 800.000 dinara za izradu postolja i postavu spomenika, a osim toga Gradsko poglavarstvo nije moglo odobriti mjesto postavljanja, jer je to još uvijek bilo u nadležnosti Prosvjetnog odjelenja Ministarstva prosvjete u Beogradu. Zagrebački gradonačelnik Rudolf Erber, rodom iz Iloka, koji je došao na mjesto gradskog načelnika 10. listopada 1934. nakon ostavke dra. Ive Krbeka, htio je u jesen 1935. dati za spomenik oveću svotu, pa je to potvrdila i Banska uprava na čelu s banom Ružićem, koji je također votirao za spomenik velika novčana sredstva. Ali sve se slomilo na napadu Društva Zagrepčana i dijela Hrvatske seljačke stranke, jer su prvi smatrali podizanje spomenika neprikladnim, a drugi da ima prećih narodnih potreba. Iako je Erber već uvrstio svotu za spomenik u gradski proračun, morao je svoju odluku stornirati, vjerojatno na zahtjev Ministarstva financija. Društvo Zagrepčana krajem 1935. predložilo je načelniku Erberu da se svota predviđena za spomenik upotrijebi za pomoć pasivnim hrvatskim krajevima, ali čini se da su sredstva preusmjerena prema Domu likovnih umjetnosti.⁴² Pod pritiskom izjave i dra Vlatka Mačeka Erber je doista prenamijenio novac Gradske općine prema Domu likovnih umjetnosti. Zbog

⁴¹ Slike je objavila i *Hrvatska revija*, 1935., br. 5., te tjednik *Domovina*, 1935., br. 2.

⁴² *Vičer*, 31. XII. 1935. i 2. I. 1936. Rudolf Erber (Ilok, 8. VI. 1881.-Zagreb, 26. IX. 1933), završio je trgovačku školu u Zagrebu. Bio je glavni direktor zagrebačke Gradske štedionice od 1913. godine. Bio je poznat kao štedljivi gradski načelnik. O odnosu Gradske općine prema Domu likovnih umjetnosti vidjeti *M. Kolar-Dimitrijević*, Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugoga svjetskog rata (1931.-1939.). *Povijesni prilozi*, 2, 1983., 206 i 209.

ove prenamjene dr. Dečak opet se našao zatečen i bez dovoljno novaca za postament te objavljuje da ne razumije niti stav Društva Zagrebčana niti ponašanje Erbera, koji je bio sklon Odboru u vrijeme kad je bio generalni ravnatelj Gradske štedionice.⁴³

1936. godina

Spomenik se još ne postavlja, jer se očito smatralo da se ne može postaviti prije nego što dobi-je svoj spomenik u Zagrebu poginuli kralj Aleksandar. Akcija za skupljanje sredstava za Aleksandrov spomenik bila je vrlo intenzivna, ali sredstva nakupljena u Štedionici Savske banovine za ovu svrhu pokazivala su da su rezultati bili ispod očekivanih. Trg N postaje Trg kralja Aleksandra, a bila je prava sreća što je Ivan Meštrović uspio preusmjeriti i sredstva sa spomenika kralju Aleksandru na Dom umjetnosti. S time se je složila i kraljevska kuća, uz uvjet da Dom bude posvećen kralju Petru Oslobodiocu. Pristajući na taj uvjet Zagreb je dobio jedan vrlo lijep i značajan izložbeni prostor koji je 1938. bio i dovršen. No nesmanjenom žestinom koči se da se spomenik kralju Tomislavu postavi na njegovu trgu. Robert Frangeš Mihanović, već poprilično bolestan, piše Dečaku iz Rogaške Slatine: "Dragi prijatelju! Oporavljam se malo tjelesno a za ono drugo nema lieka. I ovdje nalazim na veliki interes za naš rad pod sretnom rukom našeg predsjednika. Svi pitaju kada ćemo otkriti spomenik".⁴⁴

No još ni u 1936. nije se znalo točno mjesto gdje će spomenik biti postavljen, niti kakvo će biti postolje. Ponovno se aktivira već zaboravljena ideja o kipu Croatiae, koja bi trebala biti podignuta u obliku Hrvatice sa srpom kod spomenika kralju Tomislavu.⁴⁵

Uprava Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu odlučila je da postament mora već zbog veličine samog konjanika biti vrlo bogat i da Dalmacija dade mramor, a Moslavina granit i da na trgu budu načinjene kamene figure svih prethodnika Tomislava a sučelice kraljevoj figuri da bude "genius naroda". Na reljefima tog spomenika trebala je biti prikazana hrvatska konjica, pomorska snaga Hrvata, pobjeda nad Mađarima, prizor krunidbe i sl.⁴⁶ Očit je utjecaj spomenika carice Marije Terezije u Beču, odnosno utjecaj Poljske, gdje se podiže grandiozni spomenik Adamu Mickijeviću.

No i ovaj pretenciozni plan nije nikada ostvaren, iako su imućnici trebali dati novac, a hrvatski umjetnici - prema mišljenju Odbora - trebali su besplatno izraditi kamene i metalne figure.

1938. godine

Već davno izliveni spomenik još uvijek čeka na postavljenje, nalazeći se pohranjen u provizorno izgrađenoj šupi skriven očima jasnosti.

Sada se javlja mišljenje da bi spomenik trebalo postaviti negdje drugdje, a ne na Tomislavovu trgu. Zato je Dečak zamolio uredništvo *Hrvatskog dnevnika*, tada lista Mačekove orijentacije da obavjesti javnost zašto spomenik mora biti baš tu. Dečak piše da spomenik treba biti u ju-

⁴³ *Večer*, 2. I. 1936. Dečak, Jedna akcija Društva Zagrebčana koja nije bila najsretnija.

⁴⁴ Društvo Tomislav - Karta R.Frangeša od 6. VIII. 1936.

⁴⁵ Frangeš je predložio da to bude seljakinja sa srpom.

⁴⁶ *Hrvatski zagorac*, 82., Uskrs 1936. Dr. H-č, Spomenik kralja Tomislava.

žnom dijelu Trga, jer je tako određeno još od Viktora Kovačića koji je dobio prvu nagradu za regulaciju i izvedbu toga trga 1905., s time da je spomenik trebao biti spomenik Franji Josipu I., kako se tada zvao i trg. Dečak ističe da se radi o velikom spomeniku, da je njegova veličina u omjeru prema veličini trga i da je mjesto postavljanja spomenika takvo da se spomenik vidi i sa Starčevićeva trga i iz Mihanovićeve ulice. Dečak upozorava da su 1927. vodene velike rasprave o tome da se trg preimenuje u Trg kralja Tomislava, a ne u Trg kralja Petra ili Aleksandra i da se za preimenovanje u Trg kralja Tomislava založio gradonačelnik inž. Vjekoslav Henzel, čime si je očito navukao velike nesimpatije kod radikalnih Srba, koji su ga uskoro i smijenili. Dečak ponavlja da je Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu zajedno s Društvom za poljepšanje grada Zagreba zatražilo od gradske općine da mu ustupi Umjetnički paviljon gdje bi trebao biti smješten Milenijski muzej sa sadržajima iz stare hrvatske prošlosti. Društvo se protivi svakom smještaju spomenika Tomislava u središte Trga kralja Tomislava, jer da je to mjesto predviđeno za kip Croatie, a čitav trg bi na neki način trebao biti "Valhala" za Hrvate. Prema tome - piše Dečak - mjesto spomenika nije sporno i ono se ne može mijenjati. Treba sada potaknuti javnost da "sabere potrebna sredstva za dovršenje spomenika, jer je potrebno izraditi postolje adekvatno spomeniku", a pored toga "doba kralja Tomislava predstavlja jednu neobično svijetlu stranicu u hrvatskoj povijesti", kako smatraju i pojedini čitaoci burne rasprave u tisku o mjestu postavljanja spomenika.⁴⁷ Postavljanje spomenika želi i novi zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. (*Dokument 22.*)

Nasuprot zagovornika neprijepornog postavljanja spomenika Tomislavu na Trgu kralja Tomislava vrlo su jaki glasovi koji predlažu njegovu lokaciju na nedalekom Svačićevu trgu. Dakako spomenik bi na tom prostoru, zagušen zgradama, bio potpuno neuočljiv i ne bi ispunio onu zadaću koju mu je Društvo za podizanje spomenika namijenilo, tj. da vidno podsjeća da Hrvatska mora biti cjelovita od mora do Drave, kakova je bila u vrijeme kralja Tomislava.

1939. godine

Jednostavno je nevjerojatno da niti u to doba nije uspjelo podići spomenik kralju Tomislavu, iako je centralizam znatno popustio, pa više nije trebala dozvola Ministarstva prosvjete za ovakve poslove. U početku 1939. dr. Dečak bio je optimistički raspoložen i pun nade da će spomenik konačno biti postavljen na Trgu kralja Tomislava te žurno i s velikim marom prikuplja sredstva za postament.

Velika zabava s himnom Napretka koju je skladao Rudolf Matz održana je 4. veljače 1939., a na njoj se skupljalo i za postolje spomenika Tomislavu i za kip Croatie, koja je trebala biti izrađena u obliku seljakinje sa srpom.⁴⁸

I Gradsko poglavarstvo Zagreba pokrenulo se. Na sjednici Gradskog vijeća 27. lipnja 1939. pod predsjedanjem dr. Teodora Pečića u čl. 18. zaključeno je da se principijelno dozvoljava Društvu za podizanje spomenika kralju Tomislavu da na Trgu kralja Tomislava na polukru-

⁴⁷ *Hrvatski dnevnik*, 824., 23. VIII. 1938, str. 6. Definitivno mjesto za spomenik kralju Tomislavu; *Hrvatski dnevnik*, 826., 25. VIII. 1938. Pismo čitaoca od 24. VIII. 1938.

⁴⁸ Društvo Tomislav, pismo Štefe Marz-Tkalčić iz "Hrvatske žene" 6. V. 1939. da Hrvatsku ne treba zamišljati banalno kao seljakinju sa srpom, te da treba dati kipu uzvišeniji sadržaj.

žnom proširenju hodnika uz južni dio parka, a nasuprot glavnom ulazu zgrade Glavnog kolodvora može podignuti spomenik kralju Tomislavu, ali tek nakon saslušanja šireg kruga stručnjaka radi dogovora o detaljima. Dakle dana je dozvola, ali s ogradom. Prema prijedlogu Građevinskog odbora Gradskog poglavarstva, koji je 14. lipnja 1939. izašao na očevid, trebalo je spomenik pomaknuti prema sjeveru do linije obronka, te povećati cijeli plato i adaptirati ga da dodje u bolji sklad sa spomenikom.⁴⁹ Pozivom na ovu odluku Dečak je odmah živnuo pa se počela navoziti zemlja na taj prostor.

No sada su nastupile poteškoće. Stvaranje Banovine Hrvatske na čelu s dr. Vladkom Mačekom nije bilo sklono da se podiže tako veliki i skupi spomenik, a to se pokazalo u nizu komplikacija za koja dr. Dečak nije mogao utvrditi odakle dolaze. Stoga ih je pripisivao slobodnim zidarima, i drugima, ne usuđujući se otvoreno napasti režimske, projugoslavenski raspoložene ljude u vlasti i na odgovornim mjestima u Zagrebu.

Gradsko poglavarstvo 21. listopada 1939. je donijelo drugu odluku o mjestu gdje treba postaviti spomenik. Građevinska dozvola obvezuje da se spomenik podigne na polukružnom proširenju hodnika, a nasuprot glavnom ulazu zgrade Glavnog kolodvora, tik do obronka parka, s time da se taj prostor uveća i ojača, a prema sugestijama Frangeša.⁵⁰ Ova je dozvola izdana s ogradom da treba paziti da se ne ošteti javni kanal koji leži ispod zasnovanog mjesta gdje treba postaviti spomenik. Time je dakako, kako piše Dečak, spomenik trebao biti dijelom "u perivoju samome, a drugim izvan njega", što mu se nikako nije činilo dobrim.⁵¹

Ovaj drugi očevid i druga komisija izašla je na teren 10 listopada 1939. Komisiju je predvodio gradski senator Zvonimir Matica. Tada se naime naišlo na dva stara odvodna kanala, pa se počelo razmišljati da se spomenik stavi malo dalje u trg, i to tako da se vidi i iz Mihanovićeve te da se čitav plato pojača, poveća i adaptira tako da bude u skladu sa spomenikom.

Novi građevinski odbor Općine grada Zagreba zaključio je, kad je obavljen i očevid sa silhuetom spomenika da se spomenik pomakne 20 metara dublje u trg sve do osi Mihanovićeve ulice. Dečak je na ovu odluku reagirao vrlo žestoko jer prema ovakovom rješenju ne bi bilo mjesta za zamišljeni spomenik s kipovima hrvatskih vladara i alegoričnom figurom Croatie u sredini trga, te Milenijskim muzejom, koji je trebao biti uređen u Umjetničkom paviljonu ili izgrađen na tom mjestu.⁵² Dečak se i ovom prilikom zalagao da glava kralja bude okrenuta prema gradu, i da se tako stvori osnova za Forum Croatorum, koji bi se trebao graditi u duljem razdoblju, jer da je čitav spomenik tako zamišljen. (*Dokument 23.*) Bojeći se da će prevladati snage onih koji su bili protiv Foruma Croatoruma, Dečak u studenom 1939. upućuje molbu i novom gradonačelniku Mati Starčeviću da odstupi Umjetnički paviljon za Dom Hrvatske gdje bi bili postavljeni odljevi svih važnih starohrvatskih spomenika.⁵³

U međuvremenu počelo se raditi podnožje spomenika. U nastojanju da poništi ideju stvaranja Foruma Croatoruma "Društvo Zagrebčana" predložilo je da se glava kralja Tomislava okrene

⁴⁹ Zapisnik Gradskog vijeća, 27. VI. 1939., čl. 18.

⁵⁰ Društvo Tomislav. Rješenje Grad. poglavarstva 140971-XVI-21. X. 1939.

⁵¹ S. Knežević, n. dj., 283.

⁵² *Zagrebački list*, 298., 10. X. 1939. kopajući temelje za Tomislavov spomenik naišlo se na dva kanala. *Zagrebački list* izdavao je dr. Žiga Schol, sklon Dečaku; *Jutarnji list*, 17. VIII. 1940. Izjava gradskog načelnika Starčevića.

⁵³ *Večer*, 24. X. 1939; *Zagrebački list*, 1939., br. 280. Udarac šibom po vodi; *Obzor*, 200., 29. VIII. 1940.

prema kolodvoru, dakle prema jugu i da se pomakne do linije obronka, dakle bliže kolodvoru.⁵⁴ Okretanjem glave spomenika prema kolodvoru ideja formiranja "Foruma Croatoruma" bila je svakako nemoguća, jer bi vodeća ličnost cijelog ansambla Croatii i drugim znamenitim ličnostima hrvatske povijesti bila okrenuta leđima, odnosno repom konja.

I sada je, kako kaže ugledna povjesničara umjetnosti Snješka Knežević, "sve u vezi sa spomenikom postalo spornim: položaj, orijentacija, umjetnička vrijednost".⁵⁵ U postavljanju spomenika Zagreb se podvojio u dva dijela. U raspravu se uključio i već teško bolesni kipar Robert Frangeš, napisavši nešto prije smrti svoje mišljenje. (*Dokument 25.*)

Među najgorčnijim protivnicima Tomislavova spomenika našao se ravnatelj Konzervatorskog ureda Gjuro Szabo.⁵⁶ On se osobno obratio i banu Šubašiću i podbanu dr. Ivi Krbcku, moleći da se postavljanje spomenika spriječi, navodeći niz razloga, ali svakako ni jedan pravi, zbog kojega to želi. On spomenik označuje "teatralnim," kao "promašeno djelo", u kojemu je Frangešu "otkazala muza svaku pomoć", a ideju izgradnje Foruma Croatoruma označava kao "zločinačku, nezdravu ideju", te se zalaže, da ako se već spomenik mora postaviti, da se postavi na trgu pred hotelom Esplanade "gdje će se njegove mane prikriti" (*Dokumenti 26. i 27.*) U tisku se navodi, da bi postavljanjem spomenika pred kolodvorom spomenik stajao na dva trga, na Kolodvorskom i na Tomislavovom, a da takova primjera nema u povijesti.

Dr. B. pisao je 24. X. 1939. da glava treba biti okrenuta prema kolodvoru jer: 1. simbolizira vječnu vezu Hrvata s Jadranom, a time i sa zapadnom civilizacijom, i 2. jer ovako postavljen Tomislav pozdravlja svakog stranca i nudi mu dobrodošlicu. Isti se autor zalaže da se na mjestu Umjetničkog paviljona podigne Dom Hrvatske, s odljevima svih starohrvatskih spomenika, od čega se već u ono vrijeme odustalo.⁵⁷

Bilo je i drukčijih mišljenja. Anonimni sudac Stola sedmorice piše da spomenik mora nužno doći na Trg kralja Tomislava, ali da treba biti okrenut Esplanadi. Istodobno kritizira što je spomenik izrađen bez natječaja, jer da se samo natječajem dolazi do najboljih djela, a ovako da konjanik izgleda bolesno, "sušičavo" i da baš ne služi na čast hrvatskom kralju.⁵⁸ Za postavljanje Tomislava pred Esplanadom na obelisku bi se formirala se čitava grupa.⁵⁹

Sve ove dileme i svade između Odbora, Društva Zagrebčana, Banske uprave i Gradskog poglavarstva zaustavile su krajem prosinca 1939. nastavak gradnje, iako je već bila iskopana jama i počelo se cementirati.⁶⁰ Na poticaj Društva Zagrebčana vatrogasci su postavili drvene

⁵⁴ *Zagrebački list*, 519., 22. VIII. 1940.

⁵⁵ *S. Knežević*, n. dj., 284.

⁵⁶ Gjuro Szabo (Novska, 3. II. 1875. - Zagreb, 2. V. 1943.). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zagrebu, a u Beču je studirao germanistiku. Kao nastavnik djelovao je u Senju, Osijeku, Bjelovaru i Zagrebu. Godine 1911. postao je tajnik Zemaljskog Povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, preuzevši tu funkciju od plemstva. Godine 1919. - 1926. djeluje kao ravnatelj Muzeja za umjetnosti obrt, a od 1928. do smrti ravnatelj je Muzeja grada Zagreba. Očito jugoslavenski raspoložen Szabo je ipak učinio vrijednih stvari opisom našeg povijesnog blaga i nakupljanjem vrijednih stvari u Muzej grada Zagreba. Njegova neraspoloženost podizanju spomenika kralju Tomislavu može se objasniti samo odbijanjem da prihvati Hrvatsku na njezinom čitavom području, uključivši i Dalmaciju.

⁵⁷ *Večer*, 24. X. 1939.

⁵⁸ *Večer*, 26. X. 1939. Natječaj je najbolji put da se dodje do najboljih umjetničkih djela.

⁵⁹ *Večer*, 28. X. 1939.

⁶⁰ *Jutarnji list*, 9. XII. 1939. i *Novosti*, 340., 9. XII. 1939.

kulise pred Kolodvorom da se ustanovi kako bi izgledao spomenik, pa se onda 10. listopada 1939. zaključilo da se spomenik pomakne na sjever 20 metara u liniju Mihanovićeve ulice, uz sugestiju da spomenik treba biti okrenut prema jugu, jer je tu na ulazu u kolodvor bila ploča postavljena u spomen kralju Aleksandru pa bi bilo nezgodno da Tomislav okrene leđa Karađordeviću. Istodobno bi od spomenika trebale biti načinjene silazne stube sa tri strane, od kolodvora te sa obje strane.⁶¹

Međutim, radovi Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu započeti su na prostoru koji je određen u lipnju 1939. pa je zbog ove nove odluke bilo potrebno izraditi novi situacijski plan.⁶² U to doba više se nije spominjao kip Croatia i likovi znamenitih Hrvata, odnosno svi su odustali od Foruma Croatoruma. Kipar Robert Frangeš bio je već teško bolestan i zadnji njegovi dani bili su zagorčani ovim dilemama i nepostavljanjem spomenika, kojeg je smatrao svojim životnim djelom, a njegovo postavljanje tako željno i dugo iščekivao.

1940. godina

Robert Frangeš umro je 12. siječnja 1940. godine. Na pokop su došle mnoge istaknute ličnosti, ali nije bilo bana Ivana Šubašića, nego je kao njegov zastupnik došao dr. Vjekoslav Babić, nećak Šandora Gjalškog, koji je čitav niz godina radio u jugoslavenskoj diplomaciji. Došli su i Božidar Širola, Jozo Kljaković i druge ličnosti Zagreba i Hrvatske. U ime Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu govorio je Stjepan Leppe, a njegov je govor ponovno aktualizirao postavljanje spomenika.⁶³

Međutim, nastavak rada arh. Bauera na projektu izgradnjom postolja na za to određenom mjestu bio je praćen brojnim napadima, razmišljanjima, negacijama i o mjestu postavljanja, i o vrijednosti spomenika i o svemu ostalom.

Msgr. Stjepan Korenić, kao prijatelj Szabe, objavio je krajem siječnja svoje mišljenje o mjestu podizanja spomenika. Piše da će postavljanje spomenika na liniji obronka, uz povećani plato, zasrti najljepši pogled na grad Zagreb, tj. pogled na tornjeve zagrebačke katedrale.⁶⁴ U kolozovu on predlaže da se spomenik podigne na mjestu za koje se sada zalagalo i Društvo Zagrebčana, dakle u osi Mihanovićeve ulice, odnosno na mjestu vodoskoka.⁶⁵ Društvo Zagrebčana čak je 20. veljače 1940. nastupilo na poprilično neuobičajen način, suprotstavivši se radu i mišljenju Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu. Oni, naime, upozoravaju građevinski odbor Gradskog poglavarstva da će svako drukčije rješenje od rješenja koje su oni predložili poremetiti odnose na trgu koji je, onako izdubljen, izgrađen 1895. godine. Osobito jaku kampanju razvili su polovicom 1940., tvrdeći da će postavljanjem spomenika na mjestu

⁶¹ *Jutarnji list*, 21. XII. 1939.

⁶² *Vičer*, 18. VII. 1940. Čudna zbrka.

⁶³ *Novosti*, 14. I. 1940. Sprovod kipara R. Frangeša.

⁶⁴ *Jutarnji list*, 13. I. 1940. Msgr. Stjepan Korenić, Opet se traži mjesto za spomenik Kralja Tomislava. Korenić nije imao dobro mišljenje o Frangešu kao kiparu. On je još 1902. napao njegovo Trojstvo radeno za Kaptol (Z. Marković, n. dj., 125 i 127.)

⁶⁵ *Jutarnji list*, 6. VIII. 1940. Kanonik Msgr. Korenić o novom obliku trga Kralja Tomislava i njegovom spomeniku.

koje je predložio Odbor definitivno biti uništen najljepši trg Zagreba, da će se razbiti postojeća cjelina.⁶⁶

U ovim pregovorima prolazi najpogodnije vrijeme za podizanje spomenika. Istina, gradski inž. Bruno Bauer izradio je nacrt postave spomenika, koji je poslužio za odobrenje 15. lipnja 1940., a iz Bauerova elaborata vidljivo je da za podnožje trebalo 810.336 dinara, što je trebalo uvrstiti u financijski proračun Gradske općine Zagreba.⁶⁷ Na temelju ove odluke za spomenik se trebao izgraditi posebni plato, a do spomenika bi vodila tri stubišta: s Kolodvorskog trga i sa obje strane. Počela se raditi ova izvedba, iako je rušile integritet perivoja, razarajući Kovačičevu koncepciju trga, u kojoj je točno određeno mjesto za spomenik. O radovima na postamentu i o troškovniku izvještava Bansku upravu kiparev sin inž. Marko Frangeš, a napominje da će se spomenik postaviti u 1941. godini.⁶⁸

Iz Švedske je stigao i švedski granit "Virbo" za postolje. Granit je dovezen iz Švedske u 17 vagona, a pojedini komadi bili su teški 7-10 tona. Od tog kamena trebalo je izraditi i ispolirati komade kamena za postolje široko 7,48, dugo 10,72, te visoko 6,93 metra. Bio je to dosta teški posao jer se švedski kamen prilikom obrade mrvi, pa je Fran Tučan izrazio mišljenje da je temelje trebalo graditi od našeg "jablonita", bosanskog kamena iz Jablanice. Ignjatu Franzu ipak je uspjelo u radionici u Koturaškoj 41 izraditi 112 komada kamena.⁶⁹

Poodmakli radovi na prvotnom postolju u proljeće 1940. bili su povod za raspisivanje natječaja za najbolje dramsko djelo koje bi se davalo prilikom otkrića spomenika. Natječajne radove pregledala je uprava Narodnog kazališta, a budući da je do 31. svibnja 1940. pristiglo 35 radova, komisija u sastavu dr. Milan Dečak, ravnatelj drame dr. Hugo Badalić, dramaturg Slavko Barušić i intendant kazališta Aleksandar Freudenreich, trebala je radnje ocijeniti do 30. lipnja 1940. Međutim, u dokumentaciji Društva nisam pronašla odluku, iako je bilo predviđeno da se prvonagrađena drama izvede na dan otkrića spomenika koji je trebao biti otkriven na dan otvorenja Hrvatskog sabora Banovine Hrvatske. Vjerojatno je odlaganje izbora za Banovinski sabor teklo paralelno s izmjenom mjesta izgradnje postolja, pa je Dečak odustao od cijele akcije.⁷⁰

Dečak je naime još uvijek vjerovao da će se realizirati i Milenijski muzej, pa je u veljači 1940. zamolio zagrebačkog gradonačelnika, a i bana Šubašića u veljači 1940. da otkupe zbirku starog oružja. To je oružje još 1938. ponudio na otkup Milan pl. Praunsperger, član upravnog odbora Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu. Procijenbena je vrijednost oružja iznosila 1,500.000 dinara.⁷¹ Dečak je vjerovao i u podizanje spomenika na mjestu koje je za-

⁶⁶ *Večer*, 6. VIII. 1940.

⁶⁷ Povijesni arhiv Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Građevni odjel, sig. 55, kut. 70 (Dalje: Građevni odjel), Bauerovu skicu novog smještaja spomenika objavila je S. Knežević (*S. Knežević*, n.dj., 288).

⁶⁸ Građevni odjel, Bauerov troškovnik.

⁶⁹ *Novosti*, 153., 5. VI. 1940. Enes, U Zagrebu već osam mjeseci pile i grade postolje spomenika.

⁷⁰ Društvo Tomislav. Očuvan je zapisnik natječajnog odbora s naslovima 35 komada od kojih je trebalo izabrati najbolje djelo. Od poslanih radova 33 su se odnosila na kralja Tomislava, ali su djela predana pod šifrom. Četiri radnje hile su predane pod imenom, pa su izlučene iz natječaja (Ivan Stančić, Bihačka kob", Mirko Gobac "Prvi hrvatski kralj", Mekovec i Rilke "Historijska drama o Tomislavu").

⁷¹ Društvo Tomislav. Ovdje se nalaze dva dokumenata vezana uz ovaj otkup. Zbirka je doista i otkupljena za laganjem Čire Truhelke za vrijeme NDH i smještena u provizorne prostorije Ratnog muzeja, da bi se kasnije našla u Arheološkom muzeju na Zrinjvcu 19. sve do otvorenja Povijesnog muzeja Hrvatske u Gornjem gradu.

crtao arh. Viktor Kovačić i za koje se zalagao autor spomenika Robert Frangeš. S uzunapredovalim radovima oko postolja kampanja oko spomenika ponovno se aktualizira do usijanja. Društvo Zagrebčana ovo je pitanje silno zaoštrilo pa su čak pisali: "Gradjani, dignite svoj glas i protest protiv ovog nasilja na Vaš glavni grad". Zatražili su na više mjesta da se nađe pravo rješenje, jer da će južni dio trga biti prava nakaza. Oni se uopće protive postavljanju spomenika na Trgu.⁷² Naime, građevinari su navezli na Trg zemlju iz temelja nove pošte u izgradnji. Navezeno je više nego što je bilo potrebno za izradu platoa, pa su se građani počeli buniti, videći da se zatrpava zemljom i onaj dio trga koji je trebao ostati čist. Uzalud je gradski načelnik Mate Starčević 16. kolovoza 1940. obećao predstavnicima Društva Zagrebčana da će suvišnu zemlju ukloniti što je moguće prije. Njegova izjava da nije nadležan da obustavi radove još je više zaoštrila napetost oko mjesta gdje spomenik treba stajati.⁷³ Napadi su bili tako oštri da je šef umjetničkog odsjeka Banske vlasti banovine Hrvatske Rudolf Matz posjetio 14. kolovoza podbana dr. Ivkovića, a odlučili su da se ponovno zatraži savjet stručnjaka. Društvo Zagrebčana podnosi predstavku Banskoj vlasti i ovo saziva anketu kod Umjetničkog odsjeka Banske vlasti. Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu na sastanku u Arheološkom muzeju na Zrinjevcu 11. uputio je na anketu dr. Dečaka i S. Lepeca. Anketa je održana 22. kolovoza 1940. godine. Na tom sastanku grad Zagreb zastupali su inž. Zemljak, arh. Hribar i prof. Bauer, Bansku vlast inž. Gjuro Peulić, Umjetničku akademiju prof. Tomislav Krizman, Modernu galeriju prof. Jozo Kljaković, Društvo umjetnosti prof. Vladimir Tkalčić. Inženjersku komoru zastupao je inž. Potočnjak, Inženjersko društvo inž. Tušek, Novinarsko društvo dr. Sokolić, Društvo Hrvatskih književnika Vladimir Kovačić, Hrvatsko narodno kazalište dr. Mayer, Društvo Zagrebčana Ivan Werner i Branimir Brusina, Tehnički fakultet inž. Edo Šen, a bili su prisutni i msgr. Stjepan Korenić, Luka Fertiglio, gđa Marija Kumičić i dr. Ivan Esih. Szabo, iako se znalo njegovo mišljenje, nije došao na ovaj očevid. Na konferenciji su bila zastupana dva mišljenja: prvi da se spomenik postavi na brežuljku, a drugi da se postavi u sredini Trga kralja Tomislava. Stanovište Odbora, tj. postavljanje na brežuljku, zastupali su inženjeri Zemljak i Hribar, prof. Bruno Bauer, inž. Potočnjak, Dečak i Lepee. Zemljak je izjavio da su s time saglasni i prof. Ljubo Babić i kipar Augustinčić, a Društvo inženjera izjavilo je da će svoje mišljenje dati za desetak dana. Na prijedlog Mayera zaključeno je da se ima odstraniti sva suvišna zemlja koja je nastala kompliciranim zahvatom niskog niveliranja trga.⁷⁴

⁷² *Večer*, 14. VIII. 1940; *Obzor*, 182., 7. VIII. 1940.

⁷³ *Jutarnji list*, 17. VIII. 1940. Izjava gradskog načelnika. g. Mate Starčevića o radovima na trgu kralja Tomislava.

⁷⁴ *Obzor*, 200., 29. VIII. 1940. str. 4. Anketa Društva Zagrebčana za očuvanje Trga kralja Tomislava; *Zagrebački list*, 519., 22. VIII. 1940. str. 3. I. Werner i Stjepan Stiegler, Društvo Zagrebčana, da nije nikada bilo niti je sada protiv podizanja spomenika kralju Tomislavu. Na istoj stranici preporučan je i rad ankete. Ivan Werner (Zagreb, 18. VI. 1887.-Zagreb, 26. VII. 1944.) bio je mesarski obrtnik, ali mu je otac bio računarski činovnik Zemaljske vlade, pa je Werner uvijek težio da ostvari i političku karijeru. Bio je vrlo aktivan u prohrvatskim društvima, pa je tako i postao gradonačelnik Zagreba 1941. godine.

Relativno pozitivan zaključak ove ankete potaknuo je list *Večer* da počne s natpisima u kojima se iznosi da spomenik nije originalan, da je Frangeš načinio običan plagijat, jer da budimpeštanski spomenik kralja Stjepana od Barnabasda Buzya posve slični Tomislavovu spomeniku, te da se Frangeš baš i nije proslavio izradom ovog spomenika.⁷⁵ Frangeš je napadnut i kao mason i kao židovski potomak, a Dečaka se napadalo da napadom na masone nastoji prikriti "skandal" s lošim spomenikom, koji je izrađen bez natječaja, i za koji su utrošena velika narodna sredstva. Sve je to usporavalo rad oko postolja i uopće ponovno dovodilo postavu spomenika u pitanje. U obranu Frangeša ustao je samo njegov kolega s akademije likovnih umjetnosti prof. Ivo Kerdić. Većina argumenata protiv samog spomenika nije bila utemeljena. Dr. Zdenka Marković dokazala je da je Frangešov spomenik nastao prije nego Buzyjev. Već su ranije neki kritizirali spomenik jer da je Frangeš modelirao svoju glavu kao Tomislavovu. Na to je Frangeš odvratio: "Neka mi donesu Tomislavovu fotografiju i odmah ću izmijeniti glavu".⁷⁶ Radeći petnaest godina na akciji da se spomenik postavi, razljučeni Dečak odgovorio je dosta žestoko i grubo na ove napadaje, objeđivši članove Društva Zagrebčana da su masoni. Prave krivce koji su sprečavali postavljanje spomenika nije mogao napasti jer bi onda napao i jugoslavensku državu. Stoga je napao one koji su vlasti bili najbliži, odnosno one koji su s njom surađivali.⁷⁷ Pozivajući se na Zakon o štampi Ivan Werner, potpredsjednik Društva Zagrebčana, i zagrebački gradonačelnik od 1941. do 1943. objavio je u *Zagrebačkom listu* da njegovo Društvo nije nikada bilo niti je sada protiv Frangešova spomenika Kralju Tomislavu, ali se iz članka nazire da podržava mišljenje kanonika Stjepana Korenića, ali i Szabe, a istodobno napada Odbor i politički, navodeći da je obilježavanje Tomislavova dana uoči diktature pokušao vezati uz "prevrat" 1918. godine.⁷⁸ U istom broju *Zagrebačkih novosti* objavljen je i sadržaj rasprave kod Umjetničkog odsjeka Banske vlasti.

Međutim, čini se, da su mnogi prozreli igru koja se vodila oko spomenika. Uredništvo *Zagrebačkog lista* objavilo je na istoj stranici na kojoj i spomenuta dva članka dopis provincijskog župnika J. P., koji kaže da su sve te igre oko podizanja spomenika "manevar stanovitih mračnih elemenata" te ako i treba izdvojiti koji dinar za uređenje terena oko spomenika, da će narod i to dati, citirajući riječi Svetog pisma "Ne živi čovjek samo od kruha". Ovaj anonimni župnik piše: "Znamo mi dobro, da će on na onom istaknutom mjestu pred kolodvorom bosti - poput trna u oko, - antinacionalne i anacionalne tipove, ali oni neka onda gledaju u toliko spominjani "konjski rep" ili kamo drugamo, a mi ćemo s ponosom gledati konja, ali još više slavnog konjanika, simbol naše slavne prošlosti." I dalje: "Nije li upravo upadno, kako neka piskarala s omalovaženjem govore o "sušičavom konjaniku". Zna se, da su nas Hrvate proglasili (a natucaju o tom i češće) - oni koji slijede doktrinu komunističkoga proroka Marksa i žive po njegovom evanđelju, da smo "sušičav narod, koji nema budućnosti". A ipak je onaj žilavi konjanik sa svojim junacima bio pobjednik i zaštita svoga naroda. Neka dobro paze oni, koji

⁷⁵ *Večer*, 1925., 19. VIII. 1940. Pogledajte slike! Zar sličnost između oba ova spomenika nije čudna?!; *Večer*, 1928., 22. VIII. 1940. Glavno je kralj Tomislav.

⁷⁶ *Večernji list*, 9. II. 1981. Pavao Cindrić, Nomadski život zagrebačkih spomenika.

⁷⁷ *Zagrebački list*, 516., 19. VIII. 1940. Dečak, Borba masonske mafije protiv spomenika kralja Tomislava.

⁷⁸ *Zagrebački list*, 519., 22. VIII. 1940, str. 3. Cijela stranica posvećena problemu gradnje Tomislavova spomenika.

se dobro utoviše i palače stekoše na grbači našega "sušičavoga" naroda, a i sada još kane da u mutnom love, da se u tjeranju lisice ne namjere na vuka (...) Mi smo narod Kralja Tomislava. Dogodine će u Zagrebu stotine tisuće Hrvata da proslave 1.300-godišnjicu svojih veza s vječnim Rimom, od kuda je stigla i kruna i kraljevska insignija Tomislavu. Šta bi vam rekla provincija, kad bi radi voljice pojedinaca i opet bilo odgodjeno postavljanje spomenika na Trgu Kralja Tomislava...?" Spomenuti župnik nam daje ujedno i odgovor zašto je spomenik potrebno postaviti upravo tu. On piše svojim jednostavnim načinom "A zar mislite, da i strancima (posebice Nijemcima) ne će taj spomenik dozivati u pamet na prvom koraku u Zagreb, da imaju pred sobom narod s velikom historijom. - Sjećam se, da sam kao student na sveučilištu sa žalošću podcrtao u knjizi "Illustrierte Weltgeschichte" od Mertensa (na str. 457) kod toga inače prilično solidnog autora: "Hrvati utemeljište u 10. stoljeću državu, koja se protezala do Drave i preko srpskih plemena (!) proširila do Jadrana i vladari te države primiše u 11. (jedanaestom stoljeću!) od pape kraljevsku čast". Koliko nepoznavanja u ovo par redaka. O nama se i onako gotovo ništa nije pisalo, a i ono malo - kao hotice krivo. Neka svaki stranac čita na spomeniku godinu 925. i odmah će nas više cijeniti, jer će naučiti, da smo već u 10. stoljeću imali okrunjenoga Kralja Tomislava." ⁷⁹

Dečaku je pružio podršku i dr. Otto Frangeš, brat kipara i ministar poljoprivrede u vrijeme velike svjetske krize. On je Dečaku napisao kartu s tekstom "Vašemu konačnom uspjehu oko podizanja spomenika kralju Tomislavu harno i iskreno čestita s odličnim štovanjem Vaš dr Oto Frangeš." ⁸⁰

Za mišljenje je upitan i prof. na Umjetničkoj akademiji, kipar Jozo Kljaković. Ne želeći pristati ni na jednu stranu, on ističe da je napuštena ideja o izgradnji Forum Croatorum te predlaže da se kip postavi na mjesto vodoskoka. ⁸¹ To mišljenje on je već izrekao na anketi Društva Zagrepčana koja je održana 1. rujna 1940. u njihovim prostorijama u Berislavićevoj 20., a koju je otvorio potpredsjednik tog društva Ivan Werner riječima da treba sačuvati jedan od najljepših trgova Zagreba i da spomenik ne treba podignuti tamo gdje se podiže.

Dr. Ivan Esih pokušao je prepričati razgovore koji su vođeni u Umjetničkom odsjeku Banske vlasti: jedni su bili za postavljanje spomenika na mjestu za koje se zalaže Društvo za podizanje spomenika, a drugi su bili da bude postavljen u sredinu trga, ili čak bliže Umjetničkom paviljonu i da bude okrenut jugu, ali da konačni i jedinstveni zaključak nije donesen. Na spomenutom sastanku zaključeno je da se zatraži od Banske vlasti da se svi dosadanji radovi obustave i da se spomenik postavi na mjesto vodoskoka, a u slučaju da se taj prijedlog ne usvoji da se raspiše novi natječaj za mjesto gdje će se spomenik postaviti. ⁸²

U polemiku se upustio i Milivoj Blažeković, književnik koji je bio zatvoren 1914. zbog protu-austrijske djelatnosti. On je napisao Gjuri Szabi pismo iz Rogaške Slatine, gdje je bio na liječenju, kritizirajući što je spomenik izrađen bez natječaja, te da je to uzrok svih ovih neslaganja. Blažeković piše kako si Zagrepčani već stotinu godina daju poklanjati spomenike (Prera-

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Dečak. Pismo dr. O. Frangeša Dečaku iz 1940.

⁸¹ Večer, 9. IX. 1940. Prof. Jozo Kljaković iznosi svoje mišljenje o mjestu za spomenik kralju Tomislavu.

⁸² Jutarnji list, 2. IX. 1940. Na današnjoj je anketi o spomeniku kralja Tomislava zaključeno da se smjesta obustave svi radovi na postavljanju spomenika.

dović itd.), pa je rezultat toga da ni Šenoa, ni mnoge druge zaslužne ličnosti Zagreba i Hrvatske nemaju spomenik, te da treba raditi promišljenije i organiziranije.⁸³ Novu odluku o postavljanju mjesta spomenika donijela je Banska anketa 1. rujna 1940. Projekt arhitekta Brune Bauera ispravljen je, odnosno zaustavljeni su svi radovi.⁸⁴ Odlučeno je, da se spomenik ipak podigne na brežuljku, te da se postojeći temelji stoga moraju srušiti. Zapravo je vraćeno rješenje na početak, u ono stanje kako je zamišljeno, ali ni sada nije odlučeno hoće li Tomislav biti okrenut k gradu ili prema kolodvoru. Ponovno se u novinama iznosi da je na spomenik kralja Tomislava već utrošeno preko dva milijuna dinara, pa je čak i nadsavjetnik arh. August pl. Pisačić apelirao na Bansku upravu da se nastave radovi na određenom mjestu i da se priča već jednom završi.⁸⁵ Istodobno je Bauer odgovorio gradskom inž. Ivanu Zemljaku, ravnatelju gradskog građevnog odjela da do nagomilavanja zemlje na trgu ne bi došlo da gradski savjetnici Seifert i Bogdan Stanisavljević nisu odbili dati gradske radnike za ispomoć, a uz opravdanje da u gradskom budžetu nema pokrivača za ove poslove, te da od Gradske općine "nije dodijeljen niti jedan radnik niti je votiran ma i najmanji iznos".⁸⁶ Za izgradnju podnožja trebalo je naime dovesti 4.000 kub. metara zemlje, što je stajalo 85.000 dinara. Ali tijekom ljeta s okolnih su gradilišta dovozili suvišnu zemlju, pa se na hrpi našlo 5.000 kub. metara zemlje, pa je sada trebalo odvesti suvišnu zemlju i urediti nasip. To bi prema procjeni Bauera stajalo 56.000 dinara. Osim toga trebalo je porušiti i postament u osi Mihanovićeve ulice jer se od tog projekta odlukom Banske vlasti definitivno odustalo. Akademski slikar Vilim Muha izjavio je da je spomenik dobar i originalan, a odabrano novo mjesto najbolje koje se moglo odabrati. Jozo Kljaković bio je i sada za to da se raspiše natječaj za mjesto gdje će spomenik stajati.⁸⁷

1941. godina

Odlukom Banske vlasti iz jeseni 1940. utvrđeno je da se spomenik postavi na današnjoj lokaciji, iako je bilo pokušaja da se donesena odluka ponovno izmijeni. Inž. August Pisačić iskazao je da postoje dvije mogućnosti postavljanja spomenika, tj. da se spomenik podigne na izbočenom dijelu trga i da mu glava bude okrenuta prema kolodvoru, odnosno da se može podići tamo gdje su napravljeni drugi temelji te da se okrene licem prema gradu. Pisačić misli da je prvo rješenje bolje, iako treba rušiti već izvedeno betonsko postolje i podignuti novo.⁸⁸ Iako su uznapredovali radovi riješili dilemu, ipak spomenik nije podignut ni za vrijeme Nezavisne države Hrvatske, premda je naveliko pričalo o svečanosti otkrivanja spomenika, a razlozi su svakako političke prirode tj. strah od reakcije naroda zbog davanja većeg dijela Dalmacije fašističkoj Italiji. Naime, vlada Nezavisne države Hrvatske 15. lipnja 1941. potvrdila je odluku

⁸³ *Jutarnji list*, 23. VIII. 1940. Ne radi se samo o Frangešovu spomeniku.

⁸⁴ Građevni odjel. Rješenje od 23. IX. 1940. o preinaci, te izvještaji Brune Bauera od 1. X. 1940.; *Jutarnji list*, 2. IX. 1940. Na anketi.

⁸⁵ *Jutarnji list*, 17. X. 1940, str. 11. Pred novom konferencijom o pitanju trga kralja Tomislava; *Večer*, 5977., 19. X. 1940. i 5978., 21. X. 1940. Sada se ponovno mora razbijati beton, kopati jama.

⁸⁶ Građevni odjel, Dopis Bauera od 9. X. 1940.

⁸⁷ *Jutarnji list*, 2. IX. 1940.

⁸⁸ *Jutarnji list*, 31. I. 1941. Odbor za podigunuće spomenika Kralju Tomislavu nema dovoljno materijalnih sredstava.

ku da se spomenik izgradi na obronku od dovezene zemlje, dakle tamo gdje je danas postavljen, a za to je navodno dao pristanak i dr. Ante Pavelić, dajući u tu svrhu određena novčana sredstva. Spomenik je trebao biti dovršen u srpnju 1941. godine. Odbor za podignuće spomenika već je zamislio scenarij otkrića spomenika, pa je poslije "Te Deuma" u izvedbi najznačajnijih trenutaka iz hrvatske povijest trebalo sudjelovati oko dvije tisuće ljudi u povijesnim odorama.⁸⁹ Bilo je zamišljeno da se održi i narodno veselje i uopće da to bude najveća proslava nove države.

No upravo u noći 14./15. srpnja 1941. bio je izveden proboj komunista iz logora Kerestinec, pa su slijedila brojna hapšenja, a onda je započeo antifašistički otpor. To vjerojatno nema veze s ovim spomenikom, no ipak pažnja ljudi usmjerila se prema ratu a ne prema slavlju.

Treba svakako spomenuti da otkriću spomenika nije bio sklon ni gradonačelnik Ivan Werner, koji se je sukobio s Dečakom još 1918. godine, kad je ovaj bio u službi Narodnog vijeća, odnosno bolje reći Konjaničkog sokola. Werner ne bi mogao otkriti spomenik a da ne spomene Dečakovo ime i njegove zasluge da se ovaj spomenik izradi, a to je vjerojatno htio izbjeći.

1942. godina

Odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu nastavlja polagano raditi. U prostorijama Arheološkog muzeja u Zagrebu održana je 11. travnja u 11 sati svečana sjednica upravnog i nadzrnog odbora Društva za podizanje spomenika, te je Dečak obavijestio prisutne kako će spomenik izgledati, te je izjavio da će spomenik biti otkriven tijekom 1942. godine. Sa zakašnjenjem od jedne godine građevno poduzeće Greiner ipak je ljeti 1942. dovršilo postolje, te je prekrasni češki mramor privlačio pažnju došljaka u Zagreb. Trebalo je još samo postaviti Frangešov spomenik no za to više nije bilo ni novaca, ni dobre volje, ni mira. Dopisom od 19. lipnja 1942. Društvo je zamolilo Ivu pl. Mošinskog, načelnika Banske uprave u miru, da postane utemeljitelj podizanja spomenika i da dade potrebna financijska sredstva da se spomenik otkrije, ali nisam pronašla odgovor.⁹⁰

Međutim, sada opet nastupaju neprijatelji pokojnog Frangeša i Dečaka, iako je ovaj potonji bio predsjednik Društva za poljepšanje grada Zagreba. Na zahtjev Društva Zagrepčana od 13. srpnja 1942. već sutradan vlada je donijela odluku kojom je poništeno rješenje Gradskog poglavarstva od 21. listopada 1939. i 15. VI. 1940., obustavljeni radovi i zatraženo ispitivanje projekta, vrijednosti spomenika i svega ostaloga. Uzalud Dečak piše žalbu u kojoj prikazuje cijelu povijest podizanja spomenika, ukazujući da se ne može natrag i da će Tomislavov trg dobiti na ljepoti podizanjem spomenika a neće biti nagrđen. Dečak ocjenjuje ovu novu predstavku Društva Zagrepčana kao "neozbiljnu i nedozvoljenu". Uzalud maketu Trga sa spomenikom Tomislava izlaže u Ilici 5 u izlogu trgovine Pasarić. Uzalud Dečak traži meritorno mišljenje Ministarstva prometa i javnih radova.⁹¹ Radovi su bili obustavljeni na neodređeno vrijeme, a neprijatelji Frangeša i najvećeg spomenika u Zagrebu likovali su zbog svoje pobjede.

⁸⁹ *Novi list (Nova Hrvatska)*, 81., 19. VII. 1941. Približava se svečani čas kad će uz veliko slavlje biti otkriven spomenik prvom hrvatskom kralju.

⁹⁰ Društvo Tomislav, sjednica 15. VI. 1942.

⁹¹ Građevinski odjel. Odluka nosi br. 12023/III-8-14 od 14. srpnja 1942. Pored žalbe ovdje se nalazi i rukopis članka "Zar opet odgoda postave Tomislavovog spomenika", za koji ne znam da li je negdje objavljen.

U međuvremenu spomeniku je zaprijetilo da opet postane beskućnik. Na molbu dr. Dečaka Ministarstvu narodne prosvjete da se odobri 32.000 kruna za popravak barake u kojoj se spomenik nalazi odjelni pročelnik odgovorio je u listopadu 1942. da se toj molbi udovoljiti ne može, nego neka se spomenik ostavi na slobodnom mjestu "gdje će biti bez opasnosti da bude oštećen." Jasno bez temelja i postamenta, spomenik ne bi mogao dulje stajati, pa je ovaj odgovor čista poruga Društvu za podizanje spomenika kralju Tomislavu.⁹²

Tako je spomenik ostao nedovršen a Tomislav sakriven. Dalje od postamenta i jednog reljefa koji je prikazivao krunjenje kralja Tomislava nije se došlo. Postavljanje spomenika nije pokrenuto ni kad je Werner 1944. umro jer bila su preteška vremena da bi se mislilo na spomenik. Zatrpane su samo jame oko postamenta a novi postament dočekao je kraj rata bez spomenika. Godine 1945. na njega je bila montirana partizanska zvijezda. Nešto kasnije porušen je stari postament u ravnini Mihanovićeve ulice.

Spomenik kralju Tomislavu postavljen je u listopadu 1947. ali s tekstom na ploči koji je posve drukčiji od teksta koji su načinili oni koji su spomenik zamislili. Na čelnom krilu 1947. stajalo je "Tomislav, prvi među hrvatskim vladarima ujedinio je svoja plemena u jednoj državi, te se godine CMXXV proglasio kraljem. Vladao je od Drave - Jadrana nad gradovima Splitom, Zadrom, Trogirom i nad otocima od Krka i Raba do Visa, Brača i Korčule. Pobjedonosno je ratovao u Panoniji, na Dravi i Apuliji. Kao Ljudevit Posavski stotinu godina prije njega u borbi protiv Franaka, i Tomislav je djelovao u Savezu sa Srbima, simbolično naslućujući jedinstvo Jugoslavenskih naroda." Ovaj je tekst došao na mjesto jednog Frangešova reljefa. Reljefi su bili visoki 195 cm, a dugački 380 cm. Frangeš je izradio reljefe Krunidba Tomislava i Splitski sabor, no kasnije je umjesto Splitskog sabora izrađen reljef na kojem je prikazano kako Tomislav miri bugarskog kralja Petra sa srpskim knezom Zaharijem.

I 1947. se raspravljalo o tome bi li glavu Tomislava valjalo okrenuti na sjever ili na jug. Mnogi su smatrali da ako se okrene na jug da bi to bilo svetogrđe da se oni koji dolaze u Zagreb nađu pod repom, pa je tako spomenik podignut na obronku, a glava Tomislava okrenuta je prema gostima Zagreba.

Zanimljivo je ni danas Tomislavov spomenik nema mira. Miljenko Jergović misli da Tomislav dočekuje putnike koji dolaze vlakom poput carinika, te predlaže da se premjesti ispred autobusnog kolodvora opravdavajući to činjenicom da kroz Duvno uopće ne prolazi željeznička pruga⁹³. Drugi opet prerađuju okoliš smatrajući da spomenik treba staviti u kružnu pijacetu.⁹⁴ Ipak danas spomenik stoji s oba svoja reljefa, te je upravo onakav kako ga je zamislio njegov tvorac Robert Frangeš, iako nije okrenut u onom smjeru kako je Frangeš želio.

Gotovo četvrtstoljetna povijest izgradnje spomenika kralju Tomislavu određena je nesamostalnim položajem hrvatske kulture u sklopu monarhističke Jugoslavije, odnosno neslogom i nerazumijevanjem onih koji nisu uspjeli podići taj spomenik ni za vrijeme Nezavisne države Hrvatske. Centralni odbor Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu namislilo je izdati

⁹² Društvo Tomislav - Dopis dr. Božidara Murgića od 20. X. 1942.

⁹³ Miljenko Jergović, Konji i konjanici. *Slobodna Dalmacija*, 12. VIII. 1996, str. 11.

⁹⁴ S. Knežević, n. dj., 300-301.

Spomen knjigu u kojoj je trebao biti prikazan sav rad od prvih početaka do konačnog ostvarenja, s imenima donatora u zemlji i inozemstvu, s imenima članova Centralnog odbora i svih ostalih odbora koji su se založili da se prikupi iznos od dva milijuna dinara, koliko je u spomenik uloženo.⁹⁵ U spomenik je uložena golem napor, ali zbog sticaja posebnih okolnosti (velikoserpske politike do 1941. a otcjepljenja Dalmacije i likvidacija velikog broja Židova koji su davali sredstva za spomenik, te Dečakove uloge kao sokolaša od 1941. dalje) spomenik nije bio podignut ni do 1941. ni do 1945., a spomenica nikad nije bila izrađena, pa su sve poteškoće oko njegove izrade i podizanja ostale zavijene tajnama s kojih je dobrim dijelom ovim radom skinut veo.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik. U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik. U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik. U ovom radu pokušao sam prikazati kako je nastajao spomenik i kako je bio podignut. Nije to knjiga koja bi trebala biti samo spomenik, već i knjiga koja bi trebala biti spomenik.

⁹⁵ *Hrvatski dnevnik*, 824., 23. VIII. 1938.

Prilozi**Dokument 1.**

Pravilnik Odbora za podignuće spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu od 6. kolovoza 1925.¹

**PRAVILNIK ODBORA ZA PODIGNUĆE SPOMENIKA
KRALJU TOMISLAVU U ZAGREBU**

1.

Hrvatski Konjanički Sokol Matica u Zagrebu sa ostalim zagrebačkim hrvatskim sokolskim, kulturnim i inim društvima i pojedinim rodoljubima izabiru međusobnim sporazumom odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu sa sjedištem u Zagrebu.

2.

Odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu sastoji se od:

a. centralnog odbora,²

b. gospojinskog odbora,³

c. financijskog odbora,⁴

d. umjetničkog odbora,⁵

e. novinarskog odjela,⁶

f. revizijskog odbora.⁷

3.

Centralni odbor vodi vrhovnu upravu cjeloga odbora i sazivlje prema potrebi na plenarne sjednice sva društva i rodoljube, koji su ustrojili odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu. - Centralni odbor sastoji se od predsjednika i dva zamjenika predsjednika, dva tajnika, dva blagajnika i pet odbornika. Osim toga imaju pravo sjela i glasa u centralnom odboru predsjednici financijskog, umjetničkog, novinarskog i gospojinskog odbora.⁸

¹ Povijesni arhiv Zagreba, Ostavština Dečak, kut. 32302. (Dalje: Dečak). Tekst je pisan pisacim strojem. Na kraju dopisa napisano je rukom Dečaka da je 15. listopada 1925. upućena molba Gradskom zastupstvu.

² U centralnom odboru bili su dr. Milan Dečak kao predsjednik. Zamjenik predsjednika bio je Šandor Alexander, tajnik Stjepan Leppee, blagajnik je bio Milan Stilinović, a odbornici su se mijenjali. Član ovog odbora je bio i slikar Ljubo Babić. Popis članova Društva ne nalazi se u materijalu koji je korišten za pisanje ovog rada.

³ U gospojinskom odboru bile su Berta Heinzl, Berta Ody, Marija Kumičić, Ljubica Horvat, Anka Peklić, Ilka Reberski, Paula Šafran, Ruža Stilinović i dr.

⁴ U financijskom odboru bili su Šandor Alexander i Stilinović.

⁵ U umjetničkom odboru bili su Robert Frangeš-Mihanović kao predsjednik i B. P. Tončić kao tajnik, ali tu nalazimo i Jozu Kljakovića, dr. Viktora Hoffillera i druge intelektualce.

⁶ U novinarskom odsjeku bili su povjesničari dr. Vjekoslav Klaić i dr. Rudolf Horvat. Taj se odsjek kasnije zove odsjek za agitaciju i na čelu mu je dr. Gjuro Kumičić.

⁷ U revizijskom odboru bili su Šandor A. Alexander i Velimir Stiasni.

⁸ Čini se da je članstvo u odborima bilo vrlo fleksibilno i dosta promjenljivo, a u skladu s promjenljivim političkim vremenima. Čini se nikada nisu upotpunjena sva mjesta u pojedinim odborima.

4.

Umjetnički odbor imade zadaću raspisati natječaj za izradbu spomenika i stavljati centralnom odboru shodne predloge glede svih pitanja zasjecajućih u umjetnički dio rada odbora. - Isti se sastoji od predsjednika, tajnika i potrebnoga broja članova odbora.

5.

Financijski odbor imade da se brine za nabavku novčanih sredstava potrebnih za podignuće spomenika, te imade izraditi približni financijski plan u okviru kojega drži da bi bila dana mogućnost namaknuti potrebna novčana sredstva za podignuće spomenika. - Taj odbor sastoji /se/ od predsjednika, te obaju blagajnika centralnog odbora i potrebnog broja odbornika.

6.

Novinarski odbor imade, da putem novina pravi propagandu za polučenje svrhe odbora, a sastoji se od predsjednika te novinara, pjesnika i književnika, koji se u taj odbor prijave a centralni ih odbor potvrdi za članove.

7.

Gospojinski odbor imade zadaću da pomaže u svemu u radu centralni odbor, a napose da se brine oko priredbe zabava, koncerata, javnog sabiranja za podignuće spomenika, unovčena edicija odbora itd. Isti /se/ sastoji od predsjednice, dvije tajnice i potrebnog prema radu odbora broja odbornica.

8.

Sve članove centralnog odbora i predsjednike ostalih odbora izabire plenarna sjednica svih društava i pojedinaca, koji su ustrojili odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu, a pojedine članove ostalih odbora izabire nakon predloga predsjednika pojedinih odbora centralni odbor.

9.

Sjednice se svih odbora drže prema potrebi, a sazivlju ih predsjednici dotičnih odbora naznačivši dnevni red za iste. Plenarne sjednice sazivlje prema potrebi predsjednik centralnog odbora ili zamjenik mu.

10.

Dozvoljava se svima odborima proširiti svoje djelovanje i u provinciju, a centralnom odboru izabrati u provinciji povjerenike i osnovati podružnice.

U Zagrebu, dne 6. kolovoza 1925.

*Dokument 2.**Proglas "Hrvatski narode" koji je sastavio Rudolf Horvat 1925. godine.¹***"Hrvatski narode!**

Prije tisuću godina vladao je na ovoj našoj rodjenoj hrvatskoj grudi slavom ovjenčani Tomislav. On je još kao hrvatski ban ujedinió sve hrvatske zemlje, te mu je moć i vlast sezala od Drave, Dunava i Drine sve do Jadranskoga mora. Stvorivši veliku i hrabru vojsku od 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, obranio je Tomislav svoju državu od provale dotle još nepobjedivih Mađžara i Bugara, te je g. 924. spasao od navale Bugara i Srbe. Po želji naroda hrvatskoga proglasio se Tomislav g. 925 hrvatskim kraljem, te se na Duvanjskom polju² vlastitom snagom naroda svoga okrunio hrvatskom kraljevskom krunom.

Tako je Hrvatska prva od svih slavenskih država postala kraljevinom, što se u ono doba smatralo najsigurnijim dokazom potpune državne samostalnosti.³ Mi se Hrvati još i danas time ponosimo, te osjećamo iskreno štovanje prema kralju Tomislavu, koji je prije tisuću godina dokazao, da je Hrvatska sposobna za samostalan državni život. On, koji je svim neprijateljima svojim pokazao snagu i moć naroda hrvatskoga, treba da dobije i dostojan spomenik slavnoga imena svoga. Zato je pobudom "Hrvatskoga konjaničkoga sokola" (matice) u Zagrebu niknula misao, da se prvomu hrvatskomu kralju Tomislavu podigne spomenik u srcu hrvatstva: u glavnom gradu Zagrebu.

Ovaj spomenik treba da diže čitav hrvatski narod, koji će time dokazati, da su Hrvati kulturni narod Europe. Spomenik kralja Tomislava mora biti takav, da bude služio Zagrebu na ukras, a cijelomu narodu hrvatskomu na ponos. Gledajući taj spomenik treba da naši sinovi, unuci i praunuci s poštovanjem govore o ovoj hrvatskoj generaciji, koja je doživjela sreću, da proslavi tisućgodišnjicu Kraljevstva hrvatskoga. Zato svaki pravi Hrvat mora prema svojoj mogućnosti nešto doprinijeti za podizanje velebnoga spomenika prvomu hrvatskomu kralju Tomislavu, pa neka se u svakom hrvatskomu gradu, trgovištu i selu osnuje mjesni odbor, koji će sabirati priloge za spomenik kralja Tomislava. Svi doprinosi šalju se Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagreb s oznakom: "Za spomenik kralja Tomislava." Odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu. Zagreb, Jelačićev trg broj 3.⁴

I T A V I S T A

U ovom programu izdaje "Hrvatski narode" ujedinió sve hrvatske zemlje, te mu je moć i vlast sezala od Drave, Dunava i Drine sve do Jadranskoga mora. Stvorivši veliku i hrabru vojsku od 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, obranio je Tomislav svoju državu od provale dotle još nepobjedivih Mađžara i Bugara, te je g. 924. spasao od navale Bugara i Srbe. Po želji naroda hrvatskoga proglasio se Tomislav g. 925 hrvatskim kraljem, te se na Duvanjskom polju vlastitom snagom naroda svoga okrunio hrvatskom kraljevskom krunom.

¹ Dečak. Pisano rukom Rudolfa Horvata, što sam ustanovila poznajući dobro Horvatov rukopis čiju sam radnju "Trgovina, obrt i industrija Hrvatske" priredila 1992. za tisak.

² Naknadno je Horvat umetnuo "na Duvanjskom polju" jer je upravo u to vrijeme tekla i akcija oko izgradnje Tomislavove bazilike na Duvanjskom polju. U svojoj brošuri Horvat vrlo umjereno piše "Po ljetopisu popa Dukljanina držimo, da se krunidba obavila na polju duvanjskom u današnjoj zapadnoj Bosni. Ovo se polje tada nalazilo nekako u sredini prostrane države Hrvatske, a vrlo je zgodno za takovu svečanost. Kod krunisanja se, naime, vazda sabire čitava vojska s velikašima i dostojanstvenicima (biskupi i župani). Za toliki pak broj ljudi nema mjesta u sredovječnim gradovima, koji su redovito maleni i utvrđeni. Spomenuti već ljetopis veli, da se poslije krunisanja držao i sabor na Duvanjskom polju. I to odgovara tadašnjim prilikama, a bez dvojbe bijaše dosta toga što se moralo urediti na saboru, jer je trebalo provesti neke reforme u novome kraljevstvu." (R. Horvat, Tomislav, prvi kralj hrvatski, Zagreb, 1925.

³ Ta je rečenica stavljena u uglatu zgradu jer se očito bojalo objaviti je da se ne uvrijedi Srbe i Slovence.

⁴ To je bila adresa Milana Dečaka.

Dokument 3.

Dečakov tekst proglasa "Hrvatski narode" iz 1925. godine¹

"HRVATSKI NARODE.

Hiljadu godina ima, da je na ovoj našoj rodjenoj hrvatskoj grudi slavom ovjenčani tada još
BAN TOMISLAV

ujedinio hrvatske zemlje i okrunio se za kralja svih Hrvata.

Od Trsta do Kotora, od Jadranskog mora do Drave, Dunava i Drine sezala je slava, moć i vlast hrvatskog kralja, koji je prije hiljadu godina vladao Hrvatskom državom na ponos svih Hrvata.

Kao kralj bijaše i vodja svoje Hrvatske narodne vojske, koja je onda bila jedna od najuzornijih i najhrabrijih armada Europe, brojeći sto hiljada pješaka, šestdeset hiljada konjanika i sto osamdeset bojnih brodova. Dokazavši svoju slavu i moć u ratu protiv bugarskoga cara Simeuna spasio je Srbiju od navale Bugara godine 924.

Godinu dana kasnije, historijske 925. po želji i volji svih hrvatskih zemalja: Bijele i Crvene Hrvatske, Slavonije i Bosne, okruni se na Duvanjskom polju Hrvatskom kraljevskom krunom, bez ičije pomoći u prkos svih gramzivih neprijatelja i susjeda.

Kralj Tomislav, koji je prije hiljadu godina dokazao, da je Hrvatska sposobna za život i pokazao svim svojim neprijateljima snagu i moć Hrvatskoga Naroda, treba da dobije i spomenik dostojan svoga imena.

Prvom Hrvatskom kralju Tomislavu, treba da čitav Hrvatski Narod u svojem glavnom gradu Zagrebu podigne spomenik, koji će ujedno dokazati, da su Hrvati kulturni Narod Europe.

Promatrajući prošlost pojedinih naroda njihova se kultura mjeri po broju i vrijednosti spomenika, koje su genijalni sinovi podigli svojim velikim predstavnicima.

Hrvatski Zagreb, svjestan svoje snage i svoje kulture, odlučio je, da inicijativom Hrvatskog Konjaničkog Sokola, Matice u Zagrebu, pozove čitav Hrvatski Narod, da svaki njegov sin, po svojoj mogućnosti nešto doprinese za podizanje velebnog spomenika,

PRVOM HRVATSKOM KRALJU TOMISLAVU

i da taj spomenik bude ponos Hrvata i ukras Zagreba.

H R V A T I.

Pristupite sakupljanju i dajte svoj obol, da spomenik kralju Tomislavu, bude što veći, što ljepši i što trajniji, da sinovi i unuci naši gledajući spomenik kralja Tomislava s poštovanjem govore o generaciji, koja je imala čast živjeti u godini, kada je Hrvatski Narod diljem svih svojih krajeva proslavio veličanstveno i dostojno hiljadu godišnjicu slave i moći Hrvatske Države i Hrvatskog Kraljevstva.

ODBOR za podizanje spomenika Hrvatskom kralju Tomislavu.

¹ Dečak. Pisano na pisaćem stroju i na memorandumu Odbora.

*Dokument 4.**Članak "Što ima hrvatski narod da zahvali kralju Tomislavu?"*

Što ima hrvatski narod da zahvali kralju Tomislavu?

Narod živi tako dugo dok u njem živi narodna svijest. Narodna se svijest osniva na uspomena-
ma narodne povjesti, na njenoj veličini, na njenoj moralnoj snazi i na njenoj kulturnoj vrije-
dnosti. Osniva se na živoj vjeri vlastite nesavladive snage i ugleda što ga uživa u svijetu. Taj
ugled stiže se napredkom, razvijanjem narodne snage, aktivnošću i originalnošću. Narod tre-
ba da stvara, da daje, a ne da prima. Što više jedan narod prima tuđih utisaka, to više gubi od
svoje vrijednosti, to više gubi od svoje narodne duše. Rim je propao ne radi pobjede barbara,
već zato što je primio previše tuđe ropske krvi i tuđe utjecaje, a kad je propala njegova stva-
ralačka snaga, njegova djelatnost i njegov moral, propade i Rim. Svaki narod treba da ima
personifikaciju svoje moći i snage, svoj ideal i svoje izgrađene ličnosti. Dok je Rim imao svoje
Marije, Sule, Cezare i Auguste, svoje reprezentante, bio je snažan gospodar svijeta, kada nije
imao jakih ličnosti već slabiće vodje, išao je putem propasti.

Hrvatski narod ima svojih velikih vodja, svojih reformatora, svojih velikih mislilaca i junaka.
Prije Tomislava naši su narodni knezovi zadavali straha najmoćnijoj pomorskoj snazi srednjega
vijeka Veneciji. Knez Domagoj ne uzmiče niti pred Venecijom ni pred Arapima. Mutimir pri-
ma u zaštitu srpske knezove, a Braslav brani i zaštićuje Slavene iz panonskih krajeva.
Tomislav stvara državu najmoćniju na Balkanu. Bizant ne može da se brani od Bugara, koji su
osvanuli pred Carigradom. Srbi dolaze pod vlast Simeona, koji nastoji da ih uništi i istrijebi,
Tomislav prima srpske knezove pod svoju zaštitu i izazivlje bijes Simeona, koji doživljava teške
poražaje i smrt od viteškog hrvatskog kneza. Madjari postadoše strah i trepet Evrope. Iza pro-
vale Huna i Avara nijedan narod nije bio grozniji od njih. Oni provaljuju u Italiju i Njemačku,
ruše Moravsku i srednje Podunavlje, osvanuše u Lotaringiji, Francuskoj, dapače u Španiji, da
se bogatim plijenom vrate kući. Ali se ne usudiše provaliti u državu Tomislava, koji ih je čekao
na Muri i Dravi. Posavski Hrvati zatraže njegovu zaštitu i ujedinjenje sa dalmatinskom Hr-
vatskom. Hrvatska se raširi do Mure, Drave, Dunava i Drine gdje je graničila sa Bugarskom.
Kraj slabašnog Bizanta, poharane Srbije, poražene Bugarske i oslabljene rascijepkane Njema-
čke ističe se snažna hrvatska kraljevina, zaštitnica slabih, na straži od provale Madjara. Ona
ima jače konjaništvo od samog Njemačkog carstva. Jaču pješačku silu od ikoje države u sre-
dnoj Europi i Balkanu. Ona je tako jaka na moru, da ulijeva počitanje Veneciji i Bizantu. Na-
rod hrvatski prelazi brojem 2 milijona, a znamo, da Englezi u 13. vijeku broje manje od tog
broja.

Ali ni kulturna snaga Hrvata ne zaostaje za bojnomo i vojničomo snagom. Hrvati razvijaju svoj
originalni stil u arhitekturi ranije od ijednoga naroda srednjega vijeka. Dok se kod ostalih na-
roda opaža puka imitacija heleno-rimskog stila i njihovih oblika, Hrvati stvaraju nov stil rani-
je od Langobarda. Monumentalno djelo Strzygowskog o Hrvatskoj umjetnosti novog srednjeg
vijeka dokazuje da su Hrvati prvi od evropskih naroda stvorili nove arhitektonske oblike i ori-

¹ Povijesni arhiv Zagreba, Odbor (Društvo) za podizanje spomenika kralju Tomislavu (Dalje: Društvo Tomi-
slav), bez oznake datuma i autorstva. Budući da se spominje djelo Strzygowskog o hrvatskoj umjetnosti iz
1927., kao i već postavljeni Meštrovićev spomenik Grguru Ninskom u splitskom Peristilu, možemo pretpo-
staviti na osnovi terminusa ante quem non da je rukopis nastao oko 1928.

ginalne kupole, svodove i lukove kakovih nalazimo na otoku Krku, u Ninu, Solinu itd. Muzej u Kninu krije dragocjenosti iz vremena hrvatskih knezova i kraljeva kakovih ne nalazimo ni u kom muzeju Europe, dapače ni u samoj Italiji. To nam priznavaju ne samo naši arheolozi i pisci povjesti umjetnosti, već i prvi stručnjaci Europe.

Germanski narodi koji dolaze u Europu postupaju destruktivno dok hrvatski narod odmah kratko vrijeme nakon svog dolaska stvara nove gradjevne oblike i razvija kulturnu djelatnost ne samo kao poljodjelac već i kao graditelj. Hrvate potiskuju za seobe Avari, ali oni dolaze ne kao osvajači, već kao kolonisti, koji obrađuju zemlju, grade svoje domove, uzgajaju stoku i žive u miru sa svojim susjedima. Njima je stalo da se rješe svojih gospodara Avara i da kao poljodjelci stvore državu u kojoj će vladati mir, rad i red. Ljube svoje, a ne otimlju tuđe. Tomislav se samo brani od provala Madjara i Bugara, on čuva naše more od provalnika, koji teže za istočnom obalom Jadrana. Država mu je velika ne stoga, što je osvojio velike djelove, već zato, što ga mole hrvatska braća iz Posavine da ih uzme u zaštitu od Madjara. Kraljevi južno od Nere-tve stavljaju se pod njegovo okrilje, jer znadu, da je smo on kadar, da ih brani od svemoći Sim-euna. Dok su Madjari i Bugari nemili gospodari, zaštita Tomislava je blaga. Strani historičari ne spominju ni riječi o krutom gospodaru Hrvata. Veliki muževi svjetske povjesti imaju i velikih mana; oni su sebični, grabežljivi i krvolični, pohlepni i nezasitni. Nijedna od tih mana ne opaža se kod našega Tomislava. On brani svoj narod, on brani Srbe, brani Bizant i civilizaciju Europe. Koliko bi jada i zla učinili Bugari i Madjari na jugoistoku Europe, da je u to vrijeme vladao Hrvatskom koji vladar slabić. Preko pustih garišta razlile bi se mongolske horde do Rima i Carigrada, tih glavnih svetovnika tadašnje kulture. Mjesto zore novog doba nastala bi tama. Bugari bi uništili Srbe, Madjare i Hrvate, mongolska rasa zavlada bi Balkanom i srednjim Podunavljem. Mongoli u 13. vijeku kao i Turci u 14. vijeku pojačali bi taj mongolski elemenat, koji bi postao dominantan. Tomislavu imamo zahvaliti, da je On svojom energijom suzbio Madjare i Bugare i očuvao našu hrvatsku rasu čistu i spasio Slavenstvo na jugu Europe. Već prije Tomislava Hrvati su jedini katolički narod, koji se služi svojim jezikom u službi bo-žjoj. Ono što nisu mogli postići ostali narodi zapadne Europe, postigli su Hrvati. Za Tomislava počinje teška borba za narodni jezik u crkvi. Ljuti latinaši hoće da ukinu glagolicu i da uvedu latinski jezik i liturgiju. Grgur se Ninski odlučno bori protiv latinskih biskupa dalmatinskih gradova, jer ga jamačno pomaže kralj Tomislav. No rimska je kurija snažna. Njoj se moraju pokoravati vladari Engleske, Francuske i Njemačke, pa je razumljivo, da ni Hrvatska, koja je najbliža Italiji i protiv koje rade romanski žitelji Dalmacije, ne može da se trajno bori protiv Rima. Odredbe Rima su odlučne, glagolicu se ima ukinuti. Glagoljaši izvrgnuti su progonu, ali usprkos naloga održaje se hrvatski jezik u tim krajevima kroz stoljeća, do danas. Ni Rim ni Venecija koja lukavstvom dolazi do vlasti u Hrvatskom primorju nemože da iskorjenu ni glagolicu ni hrvatski duh naših primoraca od Krke do Kotora.

Hrvati su pristaše Rima, kad se radi o moralnim vrijednostima i kada Rim stupa kao predstavnik zapadne civilizacije - ali se bore protiv Rima, kad on nastupa kao imperijalista i kada želi da podvrgne koji slobodni narod svojoj vlasti ili kada dira u svetinje koga naroda. U peristilu Dioklecijanove palače demonstrativno se diže monumentalni lik Grgura Ninskoga, borca za narodni jezik i narodnu slobodu. Istom je energijom istupio i naš Strossmajer.

Veliki narod je onaj, kaže uvaženi engleski historičar Chamberlain, koji ima svoju reformaciju, svoju renesansu i svoju revoluciju. Hrvati su svoju reformaciju započeli u doba kralja Tomislava, koji nastoji očuvati narodni jezik u crkvi spreman na borbu i protiv samoga Rima. Ta reformacija javlja se kod Hrvata u 10. vijeku, dok je Englezi i Česi provode u 15., a Nijemci tek

u 16. vijeku. Naša renesansa počinje stvaranjem novih arhitektonskih oblika već u doba hrvatskih knezova, a kasniji preporod dolazi iz Italije. No naši umjetnici ne oponašaju talijanske uzore, već samostalno stvaraju, a primaju tek spoljašnju formu. Revolucija ima naš narod više. U doba Žigmunda diže se hrvatsko plemstvo i narod, da se bori protiv omraženog tuđinca nametnika. Taj narodni pokret zahvaća Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu, koja u to vrijeme postaje žarištem narodne borbe. Ne govorimo o raznim dvorskim revolucijama, koje se nas ne tiču, već o velikim narodnim pokretima sa idealnim i moralnim ciljevima. Ban Jelačić vodi revoluciju, da provede demokratske principe i da nas oslobodi Madjara. 1918. diže hrvatski narod revoluciju, prekida sve odnose sa Madjarskom i sa Austrijom i proglašuje se slobodnim. Narodi istočno od Hrvatske nemaju ni reformacije, ni renesanse, ni revolucije u kojoj bi sudjelovao cijeli narod.

Tisućugodišnja borba i tisućugodišnja kultura idu usporedo. Gdje nema borbe, nema slobode ni napretka. Od Tomislava do danas, hrvatski se narod ne pokorava nikome! On sklapa saveze i sporazume, ali se ne odriče svoje slobode ni svoje narodne individualnosti. Turcima se pokoravaju svi narodi Balkana, jedino se Hrvati bore i odstupaju stopu po stopu. Ne pokoravaju se ni Njemcima ni Madjarima ni Veneciji. Pomisao na slavu hrvatskog kraljevstva u doba Tomislava daje nam snagu. Ako smo pred Tisuću godina, bili veliki narod, želimo to isto biti i danas i Tomislavu imamo zahvaliti, da smo se okupili oko jedne misli, a ta misao je Hrvatska. Putnik, koji dolazi u Zagreb na prvom će koraku baciti svoj pogled na monumentalni spomenik, na vitešku statuu, na velikoga kralja, reprezentanta naše rase, ponos naše povijesti i uzor vladara.

Ponosno koraca mjedeni konj, poput mletačkoga Coleona.

Ponosnim pogledom gleda viteški kralj na svoju novu prijestolnicu, koju je hrvatski narod podigao u srcu svoje domovine - premile nam Hrvatske, na naš bijeli Zagreb.

[The following text is extremely faint and appears to be bleed-through or a very low-quality scan of the original document. It is mostly illegible.]

*Dokument 5.**Molba Odbora za podizanje spomenika kralju Tomislavu upućena Gradskom zastupstvu Zagreba 15. listopada 1925.¹*

“Slavnom Gradskom zastupstvu slob. i kr. glavnoga grada u Zagrebu.

Kako je slavnom gradskom zastupstvu poznato, osnovan je u Zagrebu odbor sa zadaćom, da prigodom proslave tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva podigne trajan spomen na veličinu i sjaj hrvatske narodne prošlosti i tradicije u obliku spomenika Prvome Hrvatskom Kralju Tomislavu.

Taj spomenik treba da bude postavljen u glavnom hrvatskom gradu Zagrebu, a imao bi svojom veličinom i ljepotom služiti ne samo na ured glavnom gradu, nego biti i dostojan slavne prošlosti Hrv. Naroda.

Nakon svestranog pretresa pitanja glede mjesta za spomenik Kralju Tomislavu i nakon saslušanja mnijenja umjetničkog odbora ustanovljeno je, da između svih do sada iznešenih i pretresenih predloga o mjestu za spomenik dolaze iz tehničkih, a napose financijskih obzira samo oni predlozi odnosno mišljenja u kombinaciju, koja se odnose na trg “N” i Trg “I” kao mjesta za podignuće spomenika. Sva ostala mišljenja odbor je zbog financijske nemogućnosti morao otkoniti.

Potrebno je sada između ovih dvaju mjesta odabrati ono, koje postavljenoj zadaći svestrano i najbolje odgovara.

Trg “N” još je u izgradnji i neće biti potpuno dovršen, dok ne dobije svoju južnu frontu, za što će obzirom na financijsku krizu trebati još dosta vremena, što opet usporuje projektiranje spomenika, ako bi se taj tamo podizao. - Nadalje spomenik izradjen i podignut na tom trgu nemože imati sve one prednosti ni po smještaju ni po značenju, kao jedan spomenik na Trgu “I”.

Za Trg “I” pak govori uz financijsku mogućnost, još i vrlo dobro reprezentativno mjesto, te konačno i sam historijski kontinuitet spomenika, koji se nalaze nanizani na prostoru Trga “I”, Akademskog trga i Zrinjevca.

Ovo mjesto traži jedan spomenik, koji će potpunoma odgovarati ideji, kojoj se postavlja, a koji neće kraj toga prelaziti financijsku mogućnost.

Mjesto samo po sebi vrlo je reprezentativno i namiče se i domaćem i strancu u svoj svojoj ljepoti, a što je glavno ozbiljnosti pa je već samim tim kao predestinirano za jedan milenijski spomenik.

Medjutim i na samom tome trgu otvara se mogućnost dvaju smještaja i to na produženoj južnoj izbočini bliže kolodvoru, gdje bi lik imao frontu prema sjeveru i ležao u perspektivi Mihanovićeve ulice i Baroševe ceste i konačno na mjestu današnjeg zdenca sa frontom prema kolodvoru i pozadinom Umjetničkog paviljona.

Odbor daje prednost smještaju spomenika na produženoj južnoj izbočini trga, jer će na taj način imati spomenik kao za nj upravo stvorenu prekrasnu pozadinu kolodvor, što će osobito izdignuti spomenik, a imati će na tome mjestu i najljepšu perspektivu.

¹ Dečak - koncept molbe pisan pišaćim strojem. Ova je molba sastavljena nakon što su R. Frangeš i B. P. Tončić napisali 8. listopada 1925. Centralnom odboru dopis s elementima koji su ugrađeni u dopis Gradskom poglavarstvu. (PAZ, Dečak, kut. 32302).

Da se uzmogne spomenik Kralju Tomislavu čim prije privesti u djelo, moli potpisani odbor slavno rodoljubno zagrebačko gradsko zastupstvo:

1. da izvoli dozvoliti, da može potpisani odbor podići spomenik Kralju Tomislavu na južnoj produženoj izbočini Trga I. i već ove kao milenijske godine hrvatskog kraljevstva postaviti temeljni kamen spomenika.
  2. da izvoli Trg I. prozvati Trgom Kralja Tomislava.
  3. da izvoli za taj spomenik votirati primjerenu svotu i time poduprijeti tu akciju, u kojoj će sudjelovati čitav Hrvatski Narod putem svojih društvenih organizacija i općina.
- Time što će biti udovoljeno našoj zamolbi, stupiti će grad Zagreb prvi na čelo ove akcije, čime će opet biti rad odbora na njenom proširenju na sve hrvatske krajeve osobito olakšan i populariziran.

Nadajući se čim skorijem povoljnom rješenju molimo za obavjest o istome.
U Zagrebu, dne 15. listopada 1925.

Predsjednik v.r.:²

Tajnik v.r.:³

Predsjednik financijskog odbora:⁴

Kralj Tomislav, prvi hrvatski kralj, koji je ujediničio hrvatske i srpske zemlje u jednu državu, čija je vladavina trajala od 910. do 928. godine. Njegov spomenik, koji je podignut na Trgu I. u Zagrebu, čini važan dio hrvatske kulturne baštine. Odbor koji je podignuo ovaj spomenik, bio je sastavljen od predstavnika različitih društvenih organizacija i općina. Njegov rad je bio poduprta svotom, koja je bila namijenjena za podizanje ovog spomenika. Odbor je također bio zadužen za organiziranje ovog događaja, koji je bio veliki uspjeh za hrvatski narod.

² Predsjednik je M. Dečak.
³ Tajnik centralnog odbora jest S. Leppee.
⁴ Predsjednik financijskog odbora je Šandor Alexander.

Dokument 6.

Poziv Stjepanu Radiću, ministru prosvjete, da prisustvuje posveti temeljnog kamena za podizanje spomenika kralju Tomislavu.*

"Velecijenjeni gospodin *Stjepan Radić*, ministar prosvjete u Zagrebu
Velecijenjeni gospodine ministre!

Na staru godinu u 11 sati prije podne posvetiti će g. nadbiskup Dr. Ante Bauer u zagrebačkoj katedrali temeljni kamen za spomenik Kralju Tomislavu, pak Vas najuljudnije umoljavamo, da izvolite toj posveti temeljnoga kamena kao aktivan ministar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prisustvovati.

Sa veleštovanjem za Odbor /Dečak/

Dokument 7.

Govor dr. Vjekoslava Klaića prigodom posvete temeljnog kamena za spomenik kralju Tomislavu 31. prosinca 1925.¹

"Govor dra. Klaića prigodom posvete temeljnog kamena za spomenik kralju Tomislavu.

Braćo i sestre!

Rastajemo se sa svetom godinom, s jubilarnom godinom, s godinom tisućljetnice hrvatskoga kraljevstva, u kojoj smo slavili prvoga pomazanoga i krunjenoga kralja Tomislava i osnutak posve samosvojne države Hrvatske. Svijest i sloga hrvatskoga naroda prinudila je i one, koji isprva nijesu htjeli da znadu ni za kralja Tomislava ni za hrvatsko kraljevstvo, da su napokon sudjelovali pri proslavi i tako priznali naše pravo, da se dičimo i uznosimo časnom prošlosti svojom. A slavili smo tu slavu, gdje god ima Hrvata, od Drave i Dunava do dalmatinskih primorskih gradova Šibenika, Splita i Dubrovnika, i od Zagreba, Osijeka, Zemuna i Subotice do Banjaluke, Mostara i Sarajeva. Proslava pokazala je živu svijest naroda hrvatskoga, koji hoće da i dalje živi kao narod, kao narod hrvatski. Kroz tisuću godina nije nikad još hrvatska svijest bila tako živa i budna, kao ove svete godine jubileja, kad je lik svetoga kralja Tomislava neprestano lebdio pred nama, a svako se srce hrvatsko prometnulo u divan žrtvenik, na kojem bi bilo gotovo prinijeti i krvave žrtve za čast i sreću majčice Hrvatske.

Kraj tolikoga žara i zanosa hrvatskoga naroda u jubilarnoj godini činilo bi se možda i suvišno, da se na koncu podigne još i spomenik od kamena i tuča prvomu kralju Tomislavu. Ta u duši svakoga Hrvata, koji je proživio jubilarnu godinu, ostat će neizbrisiva uspomena na stvaratelja hrvatske države i kraljevstva. Ali spomenici od kamena i tuča ne podižu se za sadašnjost, nego za buduća pokoljenja, koja dugo ne će slaviti tisućgodišnjicu. K tomu ni mi Hrvati uza sve brojne vrline i krijeposti nijesmo uvijek tako čvrsti, nepokolebivi i ustrajni, kako smo to pokazali ove jubilarne godine. I mi koji put planemo žestokom vatrom, da opet iza nekoga vremena klonemo i sustanemo. Pa dogodilo se i to, da smo nakon najvećeg oduševljenja za koju stvar ohladnjeli i kao da u nama živo srce ne bije.

* Dečak. Koncept pisan pisaćim strojem.

¹ *Hrvat*, 1790., 4. I. 1926. Govor Vjekoslava Klaića.

Dokument 8.

Šandor Alexander 11. ožujka 1926. podnosi Gradskom zastupstvu prijedlog o održavanju izložbe dekoratne umjetnosti u prostorijama Zagrebačkog zbora.¹

“Odbor za gradnju spomenika kralju Tomislavu želi, da način pribiranja novčanih sredstava potrebnih za podizanje dostojnog spomenika udesi tako, da bi energija utrošena u sabiranje ujedno bila od općenite koristi. Čast nam je stoga podnjeti slavnom naslovu slijedeći

PRIJEDLOG

U prostorijama Zagrebačkog zbora imade se prirediti *izložba dekorativne umjetnosti*.

Izlagati se imadu: Radovi akademskih umjetnika (slikara, kipara), rukotvorine umjetnog obrta, posudje, keramika, narodno vezivo, nakiti, pokućstvo i unutarnji uređaji stanova, ureda i radiona, nacrti za kuće, naselja i gradove, knjige i publikacije (umjetni tisak, grafika), narodna odijela, toalete i slično.

Izložba se održava sporazumno sa Zagrebačkim zborom te društvom stranaca tako, da će val putnika, koji će ljetos pohadjati naše Primorje, Dalmaciju i ostala naša kupališta biti privučeni da posjete i naš grad. Poželjno je izrabiti one dane kada se u Zagrebu obdržavaju viteške igre Male antante.² Odbor bi nastojao, da za vrijeme trajanja izložbe priredi: Sokolske sletove, izložbe konja i utrke, nogometna i športska natjecanja. - Narodno kazalište, filharmonija i pjevačka društva da prirede niz svečanosti jugoslavenske i hrvatske muzičke umjetnosti, a da prihodi svih priredbi budu namjenjeni podignuću spomenika.

Organizacioni rad oko izložbe prepustio bi se upravi Zagrebačkog zbora, no istom stoji, po želji na raspolaganje potpisani odbor, članovi kojeg su delegati kulturnih i privrednih jedinica grada.

Isto će tako naš umjetnički odbor posvetiti sav rad u korist izložbe.

Propagandističke pripreme preuzelo bi društvo za promet stranaca u zajednici sa našim odborom.

Razdioba dobitka. Zamišljeno je da Zagrebački zbor dobiva od izlagača odštetu u postotcima od prodanih izloženih predmeta. Ulaznice i kataloge prodavao bi potpisani odbor, koji bi ujedno vodio u vlastitoj režiji buffet, a čisti prihod toga bio bi doprinos uprave Zagrebačkog zbora za gradnju spomenika.

Postiglo bi se. Ovom izložbom postiglo bi se:

Živahan promet stranaca.

Oživljenje t.zv. ljetnog mrtvog vremena.

Pružila bi se prava slika stanja i razvitka kao i smjera naše umjetnosti i kulture naroda.

Učinio bi se Zagreb opet žarištem Jugoslavenske kulture.

Oplemenio bi se ukus potrošačke publike i least no least, namaknulo bi se sredstava za izgradnju spomenika prvom Kralju lijepe naše domovine.

Odbor završuje svoj prijedlog molbom, da slavna uprava institucije, kojoj je razvitak našeg Zagreba isto tako srcu prirasao, kao i nama, izvoli proučiti ovaj prijedlog i da odgovor saopći predsjedniku financijskog pododbora gospodinu Šandoru A. Alexandru.

Sa veleštovanjem: Šandor A. Alexander, v.r.

U Zagrebu dne 11. ožujka 1926.

Paraf Milana Dečaka, v.r.

¹ Dečak. Ispričnica je pisana vlastitom rukom Ljube Babića.

Dokument 9.

Uputa o radu mjesnih odbora iz lipnja 1926. za sakupljanje prinosa za Tomislavov spomenik na "Tomislavov dan" 29. listopada.¹

Uputa glede rada odbora

Otpisom ministarstva unutarnjih djela, upravno odjelenje U br. 36.216 od 22. septembra 1925. dozvoljeno je odboru sabiranje dobrovoljnih doprinosa za spomenik kralja Tomislava na teritoriju čitave kraljevine S.H.S.

Glavni je dan sabiranja: "Tomislavov" dan, koji se obdržava prema zaključku centralnog odbora na 29. listopada, kao na obljetnicu dana, kojega se je Hrvatski Narod prevratom oslobodio Austrougarske monarhije i proglasio na Markovom trgu u Zagrebu slobodnu Hrvatsku. Na Tomislavov dan imadu svi mjesni odbori i povjerenici organizirati sabiranje i apelirati na javnost, da svatko doprinese za Tomislavov spomenik "jedan dinar."

Osim toga imade se sabirati škrabicama, koje se imadu smjestiti na vidljivim mjestima u raznim bankama, gostijonama, trgovinama i uopće svagdje, gdje je to prema mjesnim prilikama shodno.

Mjesni odbori imadu priredjivati u korist podignuća spomenika kralju Tomislavu zgodimice i razne priredbe, kao predavanja, koncerte, diletantske predstave, pučke zabave, plesove itd. Osim toga imadu da potaknu razne rodoljubne umjetnike i korporacije, da od svojih priredbi dadu stanoviti postotak za spomenik kralju Tomislavu.

Mjeseca svibnja 1927. priredjuje centralni odbor u Zagrebu u svim prostorijama Zagrebačkog Zbora veliku dekorativnu izložbu, na kojoj će se izložiti svi predmeti, koji služe ukrasu života. Naročitu pažnju posvećuje centralni odbor folklorističnoj izložbi, koja će biti osobitost prve vrste za svakoga domaćega i stranca, jer će se izložiti narodne nošnje iz svih hrvatskih sela. Da ova izložba čim bolje uspije, umoljavaju se svi mjesni odbori, da u svakom selu svoje okolice postave svoje povjerenike, koji imadu da sakupljavaju već sada sve predmete prikladne za izložbu, a napose stare narodne nošnje, koje su već pojedina sela počela napuštati.

Povjerenik treba da ide od kuće do kuće i da zagleda u svaku škrinju i ormar, a napose medju stare i ponošene već odjevne predmete, jer baš medju ovima će se naći najvrednije stvari za izložbu.

Dne 31. prosinca 1925. posvećen je u zagrebačkoj katedrali po zagrebačkom nadbiskupu u prisuću mnogobrojnog naroda svečanim načinom temeljni kamen za spomenik, te se isti čuva u riznici zagrebačke katedrale.

Odbor izdao je umjetnički od profesora Dr. Horvata izradjen vrlo lijep litografiran proglas na narod i spomen knjižice o kralju Tomislavu, koje se jedno i drugo prodaje uz cijenu od Din 10 po komadu i šalje pouzecom ili uz unaprijed priposlan novac.

Umoljavamo Vas, da uz priposlanje zapisnika konstituirajuće sjednice pokrajinskoga odbora izvolite javiti centralnome odboru na ruke dra. Milana Dečaka, Zagreb, Zrnjski trg br. 3, koliko tih proglašaja i knjižica trebate da Vam dostavimo.

Svi novčani doprinosi šalju se I. Hrvatskoj Štedionici u Zagrebu uz naznaku: Za spomenik Kralja Tomislava, a ujedno se o tome izvješćuje centralni odbor.

Sa hrvatskim pozdravom: Tajnik.²

U Zagrebu mjeseca lipnja 1926.

¹ Dečak. Prijedlog je pisan pisaćim strojem.

² Umjesto imena tajnika navedeno je samo tajnik, vjerojatno Sjepan Leppee, ako se radi o centralnom odboru, odnosno Šandor Alexander, ako se radi o financijskom odboru.

Dokument 10.

Ispriča slikara Ljube Babića Milanu Dečaku zbog nedolaska na sjednicu Centralnog odbora 3. srpnja 1926.¹

Zagreb 12.VII.926.

Veleštovani gospodine!

Vrativši se u Zagreb našao sam poziv Centralnog odbora za Tomislavljev spomenik za sjednicu od 3.VII.

Budući mi nije bilo moguće, da prisustvujem to Vas molim da me izvolite ispričati gospodi.

Unaprijed zahvaljujuć veleštovanjem Lj.Babić.

[The following text is a mirrored bleed-through from the reverse side of the document and is largely illegible due to the quality of the scan. It appears to be a continuation of the letter or a separate document.]

¹ Dečak. Uputa je pisana na pisaćem stroju.

Dokument 11.

Članak Vjekoslava Klaića "Tomislavljev dan" (29. listopada)*

"Tomislavljev dan. (29. listopada).

Ne žive ljudi samo o svakdanjem kruhu; njima treba i duševne hrane. A tu duševnu hranu podavaju nam takodjer svete predaje o našim djedovima, koji su nam omogućili, da budemo svoji na svojem, i da rodjenu zemlju obradjujemo. Stoga od davnih davnina svi i što napredniji narodi poštivaju uspomenu na svoje heroje mača i uma, koji su stvorili njihove države i kulture. Podižu im pače spomenike od tuča i kamena, da bi se gledajući te spomenike vazda sjećali, šta duguju onima, koje prikazuju.

Tomislav, prvi kralj ujedinjenih Hrvata, prvi je zavrijedio, da mu se dižu spomenici gdje god ima Hrvata. A zaista je zavrijedio i to, da mu bar jedan dan u svakoj godini posve posvetimo, da ne bi hrvatski narod nikad smetnuo s uma, šta duguje osnivaču svoje države i kulture. Tomislavljev dan ili dan kralja Tomislava neka bude odsad redovno dan 29. listopada. Na taj je dan hrvatski narod pred osam godina (1918) raskinuo sve veze, koje su ga vezale uz Austro-Ungariju, te podigao stijeg svoje nezavisnosti i suvereniteta. Dostojno je, da se baš taj slavni dan ovjekovječi i osvježi uspomenom na kralja Tomislava i tisućgodišnju časnu prošlost hrvatskoga naroda.

U znak poštovanja i karnosti neka svaki Hrvat, bogat ili ubog, mlad ili star, muško ili žensko, položi toga dana bar jedan dinar na žrtvenik svoje domovine. To će biti smotra hrvatskoga naroda, pa će se vidjeti, koliko nas još imade Hrvata i Hrvatice. Jer pusta je obmana zvati se Hrvatom, a nikad ne uraditi ništa, da to i djelom dokažeš. Na mucu se poznaju junaci, a na djelu čestiti i pravi hrvati.

Nadajmo se, da će se ovim načinom skupiti milijuni dinara za dostojan spomenik prvomu hrvatskomu kralju Tomislavu u gradu Zagrebu, toj dičnoj stolici svih Hrvata. Spomenik će naviještati slavu kralja Tomislava, ali i žilavost hrvatskog naroda, koji "na prošlosti budućnost si snuje".

Spomenik kralju Tomislavu bit će i spomenik budnoj svijesti hrvatskog naroda.

Vjekoslav Klaić.

Dokument 12.

Vodstvo HSS-a ne slaže se s prikupljanjem sredstava za Tomislavov spomenik.¹

"Nezgodna misao o "Tomislavovom danu". Naša su gospoda velikom većinom slična onoj Lotovj ženi iz Sv. pisma, koja nikako nije htjela poslušati Božju zapovijed, da se ne osvrće i ne ogleda natrag, kad je Bog bio odlučio uništiti ognjem Sodomu i Gomoru radi prevelikih opaćina. I Lotova se žena ogledala i odmah se pretvorila u stup od soli.

* Dečak. Članak pisan vlastoručno od dr. Vjekoslava Klaića. Nisam uspjela utvrditi da li je objavljen u tisku.

¹ Dom, 40., 6. X. 1926. Nezgodna misao o "Tomislavovu danu".

Tako i naša gospoda neprestano se osvrću u prošlost, te se mnogi već okameniše i nikako se ne mogu priučiti, da je i te kako potrebno, gledati unapred i brinuti se u prvom redu za narodnu budućnost. A kad se već osvrću, da to bude i pametno i naroda dostojno.

Evo o čem se radi: Odbor za podignuće spomenika kralju Tomislavu zamolio je dozvolu od ministra Maksimovića, da dne 29. listopada bude "Tomislavov dan" i da smije po cijeloj našoj državi sabirati prinose za spomenik kralju Tomislavu u Zagrebu na onom trgu, koji počima odmah od Državnoga Kolodvora. Tu je odbor u istinu krasno uzveličao uspomenu kralja Tomislava tim, što je podizanje njegovog spomenika učinio ovisnim o dozvoli ministra, koji je nad hrvatskim narodom provodio Obznanu i koji ju stvarno dopušta provoditi i danas, makar i proti svojoj volji.² Na dalje je taj odbor još više uzveličao uspomenu kralja Tomislava tim, što je zamolio, da prinose sabire na onaj dan, kad je Hrvatski Sabor predlog predsjednika Hrvatske seljačke stranke *iznakažen i izkrivljen* po Svetozaru Pribićeviću proglasio *kao volju hrvatskog naroda bez ikakvog pitanja toga naroda*.³ Treće i, možemo reći, glavno, odbor je pokazao i to, da ništa ne vidi i ne čuje od strahovite bijede i nevolje, koja je radi najužasnijih elementarnih nesreća ove godine zadesila čitave krajeve po cijeloj našoj državi. Šteta je, kad se izrazi u novcu, najmanje pol milijarde dinara, a kad se pogoleda u život i na sam narod, onda vidimo, da blizu jedan milijon naših ljudi ostaje bez krme za blago i bez kruha za se, a na desetke tisuća naroda nema kamo skloniti glave, niti gdje zakloniti ono nešto blaga, što je ostalo, i smjestiti ono malo sirotinje, što je spašeno.⁴ Ova je nesreća tako velika i tako razširena, ona je naročito strahovita u hrvatskom Primorju u Dalmaciji, Hercegovini i nekim dijelovima Bosne, a da ne govorimo o Bačkoj i Baranji, za koju se država ipak nekako brine, da ne bi smjelo biti nikakvoga odbora, koji kupi prinose za ikakav spomenik i za ikakvu svetčanost ili paradu, dok nismo ublažili koliko toliko ovu najstrašniju narodnu bijedu.

Taj blaženi odbor imao je i ima prilike, da sudjeluje u proslavi kralja Tomislava s tim, da se pridruži veičajnom radu onih naših seljaka, koji su si postavili za cilj, da kod budućeg popisa 1930. ne bude kod nas Hrvata nepismenih ljudi. Ta divna četa narodnih prosvjetitelja već je desetke tisuća naroda dovela i k pismenosti i k našoj književnosti, pa taj odbor, ako još ima iole ponosa hrvatskoga i dostojanstva čovječjega i zdrave pameti narodne, neka opozove svoj nezgodni poziv i neka ne veže svete uspomene kralja Tomislava i s Božom Maksimovićem ni s 29. listopadom. A svi naši ljudi, koji budu ovo čitali ili za ovo čuli, nek ostave do 1930. sve parade i sve svečanosti i neka imaju samo jednu brigu, pomoći gdje god mogu i koliko mogu našoj gladnoj i bosoj sirotinji, a za ovih jesenskih i zimskih mjeseci neka svako pismen nauči koga nepismenoga čitati i pisati ili barem neka čim god pomogne, da se ovo veliko djelo za ove tri godine uistinu dovrši."

² Božidar Ž. Maksimović, radikal, bio je ministar unutrašnjih poslova od 6. XI. 1924. do 17. IV. 1927. te je držeći dvije i pol godine ovaj važni resor sprječavao razvoj samouprava, jačajući svugdje u upravi Srbe radikale.

³ Misli se na govor Stjepana Radića 29. X 1918. u Hrvatskom saboru.

⁴ Hrvatska između Drave i Save bila je izložena velikim poplavama, a na jugu je pak harala strahovita suša.

Dokument 13.

Zapisnik Druge glavne skupštine odbora odnosno Prve glavne skupštine Društva za podignuće spomenika kralju Tomislavu 5. srpnja 1927.¹

"Z A P I S N I K

II. glavne skupštine odbora odnosno I. glavne skupštine Društva za podignuće spomenika hrv. Kralju TOMISLAVU, održane na dan Sv. Ćirila i Metoda dne 5.VII.1927. u 5 sati poslijepodne/ u Gradskoj vijećnici u Zagrebu.

Prisutni: gg. Dr.Dečak, Frangeš, Stilinović Milan, Ricijaš, Ruža Stilinović, Leppee, N-ika Jelić, Ljubica Horvat, Petar Milčić, Alek. Frohlich, Anka Peklić, Milka Reberski, Paula Šafran, Berta Ody, Šandor Aleksander, Dr.Viktor Hoffiller, Antun Stanković i Josip Krška.

I.

Skupštini predsjedava g. Dr.Dečak - bilježi tajnik Stj. Leppee.

II.

Skupštinu otvara predsjednik Centralnog Odbora Z.P.S/pomenika/ K.T/omislavu/ g. Dr. Dečak, i srdačno pozdravlja sakupljene skupštinare, te im toplo hvali, što se odazvali pozivu odbora i došli na skupštinu.

Glavna svrha ove skupštine jest ta, da se dosadnji odbor pretvori u društvo i to sa već poznatom dvojakom svrhom. Prvo je podignuće spomenika prvom hrv. Kralju Tomislavu, a drugo je podignuće hrv. milenijskoga muzeja. Zato se rad odbora mora i u buduće organizirati tako, da u odbor dodju stručnjaci, koji će zauzimati ta mjesta. Osim toga je važna i ta stvar, da akcija, koju će provodjati društvo bude što intenzivnija, - da društvo dodje do dovoljno materijalnih sredstava, kako bi se što prije moglo pristupiti glavnoj svrhi, to jest ostvarenju zamisli, da grad Zagreb resi spomenik Kralja Tomislava, a po tom, da se podigne i muzej. Važno je takodjer kod toga i to mučno pitanje, koje traži svoje definitivno rješenje, a to je naći reprezentativno mjesto, gdje će stajati spomenik. Svakako bi rad stručne komisije imao u prvom redu saslušati i želje društva, jer nije svejedno, gdje će doći spomenik. Spomenik ima dobiti i lijepu okolinu i pozadinu, ima doći na takav trg, gdje će svojom veličanstvenošću dominirati na tom trgu, koji ima bit okršten imenom Tomislava. I pitanje subvencije takodjer je važno pitanje. Doduše već je obećana subvencija grada Zagreba po gosp. načelniku² od Din. 100.000 ali još nije doznačena, a isto tako je i g. Stjepan/ Radić kao ministar prosvjete uskratilo svaku subvenciju. Prema tome morat će novo društvo ponovno podnijeti molbu. Još je jedno pitanje važno, a to je raspisivanje natječaja za gradnju spomenika i pogodba honorara. Govornik je u principu za natječaj, ali drži, da ne mora dobiti izradbu nagradjena radnja prvom nagradom, jer odbor može odlučiti i drugačije.

Govor gospodina predsjednika saslušala je skupština sa pažnjom i odobravanjem.

III.

Tajnik Stjepan Leppee³ čita tajnički izvještaj u kom je kronološkim redom iznesao dosadašnji rad odborov. Skupština prima izvještaj na znanje.

¹ Dečak. Zapisnik pisan pisanim strojem.

² Gradonačelnik je još bio inž. Vjekoslav Heinzel.

³ Stjepan Leppee. Vjerojatno brat Mirka Leppeea, rođ. u Gornjim Bogičevcima, 24. I. 1894, pravnik i financijskog kontrolora. (Pov. arhiv Zagreba, knjiga zavičajnika, 21019)

IV.

Blagajnik g. Stilinović⁴ čita blagajnički izvještaj. Na koncu kaže, da je primitak 283.292,11 Din., izdatak 46.553,68 Din., prema tome ostaje još čista imovina Din. 236.738,43. Osim toga ističe, da je nadzorni odbor pregledao račune i svojim potpisom dokazao, da su u redu pronadjeni. Račune su pregledali gg. Šandor Aleksander i Velimir Stiasni. Skupština prima blagajnički izvještaj na znanje i podjeljuje odboru apsolutorij.

V.

Gosp. Dr. Dečak podastire na prihvata nova pravila, koja je sastavio centralni odbor. Ona su doduše općenita, kako ih uzimaju i ostala društva, ali glavna ih skupština može redigirati i prihvatiti onako, kako bi novom društvu najviše konvenirala.⁵

Pravila se zato imaju izraditi, da se prekine dosadašnjim privremenim radom, koji nije bio stabilan. Osnutkom novog društva doći ćemo do novog vrela prihoda, koga će plaćati članovi. Ako su po vlasti potvrđena pravila, ne će nitko nepozvan moći da otudji novac, eventualno i u drugu svrhu, jer odbor društva odgovara i pred onima koji su novac dali kao i pred vlastima, zašto ga skupljaju. Do sada je vlast tolerirala odbor, ali mogu nastupiti takove prilike, koje bi mogle rastepsti i odbor i novac. Poznata je i ta činjenica, da za stalno društvo vlada veći interes, a i pravno je svaki funkcionar bolje vezan, pa se može protiv svakom funkcionaru postupiti, kad bi radio proti svrsi društva.

Pošto su svi prisutni za osnutak društva, to gosp. Dr. Dečak čita redom svaki pojedini paragraf priloženih pravila, koja se jednoglasno primaju od glavne skupštine.

VI.

Gosp. Dr. Dečak prekida skupštinu i moli prisutne, da se dogovore o izboru novog privremeno društvenog odbora.

Nakon pauze od 15 časova otvara g. Dr. Dečak ponovno skupštinu i moli, da skupština glasa. U to ustaje gosp. Ibriks i predlaže listu odbornika, pa moli, da se ta lista primi. Lista glasi:

a/ U upravni odbor:

1. Aleksander Šandor, 2. Barle Janko, 3. Dečak Milan Dr., 4. Dinagl Anka, 5. Frangeš Robert, 6. Heinzel Berta, 7. Hoffiller Viktor Dr., 8. Horvat Rudolf Dr., 9. Krčelić Josip, 10. Kumičić Gjuro Dr., 11. Leppee Stjepan, 12. Marija Magdić, 13. Ody Berta, 14. Peklić Anka, 15. Ratković Pavao, 16. Reberski Josip Dr., 17. Reberski Milka, 18. Stiasni Velimir, 19. Stilinović Milan, 20. Stilinović Ružica i 21. Strozinger Stjepan.

U nadzorni odbor:

1. Karlović David Dr., 2. Mondekar Dragutin i 3. Vukelić Nikola.

Skupština prihvaća per acclamationem gornju listinu.

VII.

Gosp. savjetnik Aleksander predlaže, da skupština odobri, da se tajniku i blagajniku za njihov rad u odboru može isplaćivati honorar. Prijedlog obrazlaže tim, da se ne može u današnje doba od nekoga tražiti, da radi besplatno neprekidno za društvo, jer se gubi vrijeme i u sjednicama, a i poslije sjednica oba ova funkcionara moraju raditi.

Skupština jednoglasno zaključuje, da se honorar daje i blagajniku i tajniku prema odborovoj uvidjavnosti.

⁴ Milan Stilinović, bankarski namještenik.

⁵ Jedan primjerak tih pravila nalazi se u Dečak, kut. 32302.

VIII.

Za ovjerovljenje zapisnika glavne skupštine izabiru se gg. Šandor Aleksander i Milan Stilino-
vić.

Pošto više nije bilo prijedloga to predsjednik diže skupštinu i ponovo zahvaljuje skuštinarima
na njihovu odzivu.

Predsjednik: Ovjerovitelji zapisnika: Tajnik: Leppee, v.r.

M. Dečak, v.r. Bez imena

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Dokument 14.

*Dr. Milan Dečak moli 16. rujna 1927. svog prijatelja dr. Vladimira Havličeka, načelnika
Ministarstva unutrašnjih poslova, da pomogne potvrditi pravila Društva.*¹

“U Zagrebu, dne 16.IX.1927.

Velecijenjeni gospodin Dr. Vladimir Havliček,²
načelnik Ministarstva Unutrašnjih Djela, Beograd.

Dragi amice!

Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu i za podizanje milenijskoga muzeja u Za-
grebu podnjelo je na odobrenje svoja društvena pravila.

Ista se sada nalaze kod Ministarstva unut. djela pod br. U.O. 32479/27 ili pod br. D.Z. 6657/
27.

Izvidi su se imali povesti valjda zato nije li društvo antidržavno, pak pošto su medju osniva-
čima Odbora za Tomislavov spomenik bili g. veliki župan /Mile/ Kramarić, general /Velimir/
Matić, nadbiskup /Antun/ Bauer, gradonačelnik /Vjekoslav/ Heinzl, razni sveučilištni profe-
sori i reprezentanti zagrebačkih kulturnih organizacija, to je dakako i suvišno bilo voditi glede
toga izvide.

Umoljavam Te kao privremeni predsjednik gornjega društva, da izvoliš odrediti, da se gornja
pravila odmah odobre, jer dok to ne uslijedi skučeno je društvo u radu.

Držim, da ćeš kao dobar rodoljub i rođen Zagrebčanin, kojemu je stalo do napredka rodnoga
građa, ovoj mojoj molbi udovoljiti, pak Te najljepše pozdravljam.

Tvoj odani Ti prijatelj: /Milan Dečak/

¹ Društvo Tomislav. Kopija pisana na pisaćem stroju.

² Dr. Vladimir Havliček, pravnik. (Karlovac, 1. X. 1883.). Gimnaziju polazio u Zagrebu. Sin dr. Josipa Ha-
vličeka, koji došao iz Češke, i Adele Hansburger, a oženio Idu Mensburger, rođenu u Tirolu.

*Dokument 15.**Proglas Odbora za podizanje spomenika kralju Tomislavu iz svibnja 1928. godine!***"Hrvatil!****Deset je stoljeća stara slava Kraljevstva Hrvatskoga!**

Deset dugih vijekova blista čisto i sjajno Hrvatsko Ime o zlatnom traku, što pred hiljadu godina sinu s ovjenčanoga čela Prvoga Kralja svih Hrvata slavnoga i silnoga Tomislava!

Hrvatska Metropola, slobodni i kraljevski glavni grad Zagreb, taj drevni bedem budnoga Hrvatskoga, u dubokom poštivanju preslavne uspomene na Velikoga prvoga Kralja, najljepši svoj perivoj prozvaao je sjajnim njegovim Imenom.

Tuj će Hrvati postaviti dostojan spomenik Prvom svojem Kralju. Tuj će podići zavjetni žrtvenik bolje budućnosti, na kome će daleka pokoljenja Hrvata doprinositi žrtve zahvalnice divnim sjenama praotaca svojih. Tuj će nastati žarko ognjište hrvatskoga rodoljublja, provreti će nepresahljivo vrelo ljubavi i požrtvornosti u radu za sreću Hrvatske!

Hrvati! Poradite svim silama da u srcu Hrvatske, u staroslavnom našem Zagrebu što prije otkrijemo spomenik Prvom našem Velikom Kralju Tomislavu! Neka nas sjajni i junački Njegov lik vazda sjeća nekadanje slave i staroga hrvatskoga ponosa! Neka u nama trajno gori ljubav k našoj, Vječnim Bogom nam darovanoj Hrvatskoj! Neka potomstvo uzdrži svetu Tomislavovu baštinu, tisućljetne kraljevske slave našu djedovinu, dragu našu Hrvatsku sretnom i jakom!

Neka složan, svijestan i ponosan Hrvatski Narod na silnim temeljima jake i slobodne Tomislavove Hrvatske uz pomoć Pravednoga Boga što prije podigne i izgradi velebnu zgradu sretne budućnosti preslavnoga nekad Kraljevstva Hrvatskoga!

Hrvati! Četrnaest vjekova povijesti Hrvatskoga Naroda gleda na Vas! Ispunite svoju svetu hrvatsku dužnost! Neka Vam ne bude teška nikoja žrtva odavajući pochtanje i zahvalnost mudrom i junačkom Vladaru, slavnomu utemeljitelju Kraljevstva Hrvatskoga, Velikom Tomislavu!

Podpredsjednik:
Šandor A. Aleksander vr.

Pokrovitelj:
Dr. Ante Bauer
zagrebački nadbiskup vr.

Predsjednik:
Dr. Milan Dečak vr.

Predsjednik novinarskog odsjeka
Milutin Mayer vr.

Predsjednik odsjeka za agitaciju:
Dr. Gjuro Kumičić vr.

Šandor A. Aleksander

Dr. Ante Bauer

Dr. Milan Dečak

Dokument 16.

Opis Cvjetnog korzo u Maksimiru održanog 10. lipnja 1928. prema listu Hrvat.¹

"Jučerašnji Cvjetni korzo u Maksimiru. Veličanstven uspjeh priredbe. - Prvu nagradu dobila su kola Hrvatske žene "Žetelica".

Zagreb, 11. lipnja.

Cvjetni korzo, koji je u Maksimiru priredio jučer odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu imao je upravo veličanstven uspjeh u moralnom i materijalnom pogledu. Silne hiljade naroda pohrlile su odmah poslje objeda u Maksimir, da vide ovu divnu priredbu, koja je bila najveća atrakcija, prava senzacija za Zagreb. Nebrojeno mnoštvo automobila jurilo je Vlaškom ulicom i Maksimirskom cestom, dok su tramvajska kola bila tako prenatrpana, da se nije moglo ni disati. Na ulazu u Maksimir, gdje su se izdavali cvjetovi kao ulaznica na priredbu, bila je silna navala. Publika je dolazila sve do 5 sati, kad je prvi dio priredbe bio već završen. Čitav perivoj bio je divno urešen cvijećem, naročito aleja, kojoj su na početku bili postavljeni ukusno uređeni stolovi priredjivačkog odbora, gdje se točila crna kava, prodavali slatkiši, mačak u vreći i drugo. Svi stolovi bili su tako puni, da sve do kraja priredbe nije bilo moguće naći nijednoga mjesta.

Glavni dio priredbe započeo je u 4 sata. Kroz gusti špalir na glavnoj aleji počela je da kreće povorka na čelu sa "Trenkovim pandurima" na konjima. Za njima su išla djeca na dvokolica-ma, iskićenima cvijećem i zastavicama. Najveću pažnju pobudila su seljačka kola Hrvatske žene "Žetelica", koja su prošla kroz špalir pobirući silne pozdrave i buran pljesak. Kola su pratili mladići u seljačkoj nošnji i s grabljama na ramenima, a vukla su ih dva divna vola. Same pak žetelice medju klasjem bile su vrhunac ljepote i ukusa. Svatko je očekivao da će one dobiti prvu nagradu. Za "Žetelicama" kretala su kola, urešena cvijećem, većinom automobili.

Kad je povorka prošla sastao se u prvom paviljonu jury, sastavljen od prvih naših umjetnika na čelu s gđjom Bertom Heinzl, koji je kratko nakon toga podijelio nagradu. Prvu nagradu dobila su kola Hrvatske Žene "Žetelice", druga nagrada dodijeljena je kolima "Napretka", treću je dobio auto g. Reina, četvrtu Meinlov, petu kavalir s ružom, šestu cvjetarnica Grabić, sedmu g. J.Funk, osmu industrija cvijeća, a devetu cvjetarnica Svoboda. Ove nagrade sastojale su se većinom u umjetninama domaćih umjetnika, u slikama i plaketama. Pohvale su dobila kola g. Aleksandra, dječja kola Hrvatske Žene, Hrvatski sokoli i biciklisti.

Za kraljicu ruža izabrana je supruga gradonačelnika gđja Berta Heinzl,² a pošto za kavalira s ružom nije bilo ni jednoga natjecatelja, to je odbor tu čast podijelio senatoru g. Šariću za njegov veliki trud, koji je uložio oko ove priredbe.³

Poslije proglašenja nagrada, koje je od prisutnika dočekano s velikim oduševljenjem, razvio se drugi dio zabave, koji se sastojao u koncertu glazbe, prodaji cvijeća i drugim atrakcijama.

Osim moralnog bio je i materijalni uspjeh ove priredbe ogroman. Na blagajni je unišlo 125.000 dinara, od čega će se jedan dio upotrebiti za spomenik prvom hrvatskom krlju, a drugi za gladnu braću Hercegovine i Dalmacije.

¹ *Hrvat*, 2528., 12. VI. 1928. Jučerašnji Cvjetni korzo u Maksimiru.

² Berta Heinzl, supruga gradonačelnika bila je na čelu brojnih humanitarnih akcija i kulturnih priredbi u Zagrebu.

³ Dane Šarić, gradski senator, organizator gradske aprovizacije. Uskoro zatim Šarić je optužen za malverzacije.

Dokument 17.

Prijedlog dubrovačkog odvjetnika N. Z. Bjelovučića Dečaku od 15. travnja 1929. da na reljef spomenika dođe sadržaj koji će pokazati suverenost Tomislava i nad Hercegovinom, Dubrovnikom i Bokom.¹

“Dr.N.Z.Bjelovučić²
Advokat, Dubrovnik -SHS
Telefon 135

Dubrovnik, dneva 15. Aprila 1929.

Vrlo Poštovni Gospodine Doktore!

Kao predsjednika odbora za podignuće spomenika Velikom našem Prvom hrvatskom kralju Mihajlu - Tomislavu, slobodan sam Te zamoliti, da učiniš i ovo:

Ima se zamoliti gosp. umjetnika, da u bas-reliefu dogje lik zahumskog kneza Mihajla Viševića iz blagaja na Buni kod Mostara, te i gradovi Dubrovnik i Boka sa Kotorom, jer je Tomislav vršio suverensku vlast onda nad tematom Dalmacije in nomine imperatoris Bizanti nad njima, da se tako dokaže, da je sezala njegova vlast nad Crvenom Hrvatskom (Vidi Šišić: Povijest Hrvata 1925.).

Ja sam uvjeren, da ćete ovo svakako dati na spomenik napraviti radi hrvatstva.

Uz hrvatski pozdrav: Bog i Hrvati!

V.G. odani Dr. N. Bjelovučić

Predsjednik Hrv. starinarskog društva u Dubrovniku

Predsjednik ogranka B.H.Zmaja u Dubrovniku

[Faint, mostly illegible mirrored text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

¹ Društvo Tomislav. Pisano pisaćim strojem, izuzev potpisa.

² Nikola Zvonimir Bjelovučić (Janjina, 1882.- Janjina, 1952.) doktorirao je 1907. pravo u Zagrebu, apsolviravši 1910. i povijest i zemljopis. Vrlo kontradiktorna ličnost koja je u svom životu prolazila kroz više faza, ali su njegove zasluge na polju povijesti za južnu Hrvatsku danas posve neosporne. (Hrvatski biografski leksikon, 2, str.8-9)

Dokumenat 18.

Šandor A. Alexander i Stjepan Leppee žele 8. svibnja 1929. skoro ozdravljenje Milanu Dečaku.

"Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu
Broj 43-1929 U Zagrebu, dne 8. svibnja 1929.

Gospodin Dr. Milan Dečak
predsjednik "Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu"¹
Z a g r e b

Upravni odbor "Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu" održao je svoju 4. redovitu sjednicu dne 6. svibnja t.g. i tom zgodom iskrenim osjećajima odanosti i poštovanja spram svog predsjednika duboko žali, da Vas nijem mogao i toplo i srdačno pozdraviti nakon Vaše bolesti. Ali odbor goji čvrstu nadu, da ćete se skoro posve oporaviti, da nastavimo započeti patriotski rad, komu Vi svom dušom služite. Kao uzor muža mi Vas gledamo u domoljubnom pregnuću za sve ono, što može da digne na časni oltar rodoljubnih osjećaja svaku dobru stvar, i Vaše se koljeno sagiba samo pred tim i takovim oltarom, na kom gori baklja ljubavi i istine, dobrote i ljepote.

Vaš dolazak u našu sredinu očekujemo s mnogo lijepih i zanosnih želja, a prva je potpuno Vaše ozdravljenje i oporavak, da onda možemo dvostrukom moći prigrliti naš ideal i podignuće spomenika i muzeja na ponos i utjehu našeg naroda, koji Vašim poticajem, a plemenštinom svojom oboje diže.

Izvolite i ovom zgodom gosp. predsjedniče u ime cijelog upravnog odbora primiti najsrdačnije pozdrave i duboko osjećanu odanost našu.

Za upravni odbor "Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu"

Predsjednik u.z.
Šandor A. Alexander, v.r.

Tajnik:
Stjepan Leppee, v.r.
M.P.

¹ Društvo Tomislav. Dopis pisan pišaćim strojem.

Dokument 19.

Dečakov dopis Antunu Pavličiću od 20. travnja 1933. u svezi sabirne akcije za spomenik kralja Tomislava.¹

Velecijenjeni gospodin Antun Pavličić,² Djakovo. 20. travnja 1933.

Velecijenjeni gospodine!

Primih Vašu cijenjenu dopisnicu od jučer,³ pak Vam se najljepše zahvaljujem u ime odbora Društva za podizanje spomenika Kralju Tomislavu, što ste se odazvali pozivu društva, te ste preuzeli u svoju brigu sabirnu akciju za spomenik Kralja Tomislava.

U pripisanom Vam popisu nije spomenut Vaš preuzvišeni gospodin biskup, jer je odbor društva namislio, da apelira na sve hrvatske biskupe posredstvom zagrebačkoga nadbiskupa preuzv. g. dra. Bauera.

Medjutim bi bilo našem odboru vrlo milo, kada biste možda Vašom intervencijom potaknuli i Vašeg preuzv. g. biskupa, da on on u toj akciji sabiranja kao prvi biskup doprinese svoj obol, jer bi nam na taj način bila olakšana možda sabirna akcija kod drugih hrvatskih biskupa.

Prema Vašoj želji šaljem Vam u prigibu pod ./ č. ček poštanske štedionice, pak Vas umoljavam da pokušate u Djakovačkoj okolini sabirati kod hrvatskih rodoljuba za spomenik Kralja Tomislava.

Znademo, da je u ova teška vremena vrlo nezgodno apelirati na kese hrvatskih rodoljuba, ali smo prisiljeni da to ipak učinimo s razloga, jer bi se inače morao potpunoma obustaviti svaki daljnji rad oko podizanja spomenika, koji se sada baš lijeva, pak Vas zato još jednom molim, da nastavite sa lijepo započetim radom oko sabiranja novaca za spomenik i ujedno Vas najsrdačnije pozdravljam.

Sa veleštvoanjem:

17. 11. 1933. g.

S. M.

¹ Društvo Tomislav. Kopija pisana pisanim strojem, nepotpisana.

² Antun Pavličić, tajnik biskupa Akšamovića.

³ Dopisnica se nalazi u dokumentaciji Društva Tomislav. Iz nje se vidi da se Pavličić čudi da u popisu onih na koje se treba obratiti nije naveden i biskup đakovačko srijemske biskupije.

Dokument 20.

Jubilarci velike mature iz 1875. daju 10. srpnja 1935. priloge za spomenik kralju Tomislavu.¹

"Zabavnom odboru za podignuće spomenika kralju Tomislavuna ruke predsjednika g. odvj. Mirka Dečaka, Zagreb

Za spomenik kralja Tomislava. Prigodom proslave dijamantnog jubileja ispita zrelosti u kr. velikoj gimnaziji zagrebačkoj (1875-1935) sabrali su jubilarci prigodom svečanog objeda u nadbiskupskom dvoru 10. srpnja o.g. za najaktuelniju općenitu hrvatsku rodoljubnu svrhu t.j. za spomenik prvomu hrvatskom kralju Tomislavu, slavno okrunjenom god. 925 na Duvanjskom polju u Dalmaciji, kolijevci suverene hrvatske države, za njegov spomenik u srcu i žarištu svih Hrvata, u slobodnom i kraljevskom glavnom gradu Zagrebu, iznos od **Din 2.050.-** Preuzv. gosp. Dr. Ante Bauer, nadbiskup zagrebački i hrvatski metropolita, koji je ujedno pokrovitelj spomeničkog odbora, dao je Din 1.000. - Po Din 100.- dali su pristuni jubilarci Andrija Ciprijanović, dr. Vladimir Čačić, dr. Ivan Gostiša, dr. Vilim pl. Peičić, Slavoljub Sova, Vilim Schubert, dr. Ljudevit Schwarz i Adolfo Zagoda, zatim zbog bolesti od odsutni dr. Mirko pl. Antolković-Kalinjski i gdja. Jelka udova Winkler rođj. Turković u spomen svog pok. muža, nesudjenog jubilarca dra. Eugena Winklera, a prisutni jubilarac Vilim Muha Din 50. - Ova svota od Din 2.050. - položena je 10.o.mj. po jubilarcu dru. Vladimiru Čačiću kod Gradske štedionice u Zagrebu na tekući račun Zabavnog odbora za podignuće spomenika kralju Tomislavu.

Dr. Čačić²

Prigodno povijesno društvo "Društvo Tomislav"

¹ Društvo Tomislav. - Dopis pisan pisanim strojem.

² Vladimir Čačić (Osijek, 1857. - Zagreb, 1938.). Bio je sudac u Đurđevcu, Ogulinu i Zagrebu, a umirovljen je kao sudac Banskog stola. Bavio se publicistikom i glazbenom kritikom.

Dokument 21.

Škola tjelesne kulture i glumačke naobrazbe M. Dragane Janečekove predlaže 19. listopada 1935. dr. Dečaku narodnu igru prilikom otkrića spomenika kralju Tomislavu.¹

"Škola tjelesne kulture i glumačke naobrazbe Mirjane Dragane Janečekove Zagreb, 19.X.1935.

Vrlo ugledni gospodine,
Prigodom otkrića spomenika I. hrvatskom kralju Tomislavu u Zagrebu, zamislili smo prirediti u velikom stilu jednu narodnu igru, pod vedrim nebom (stadion).
Umoljavamo Vas, da biste izvoljeli doći u ponedjeljak, dne 21. o.mj., u 20,15 sati (navečer) u naše prostorije, Ilica 12. II.kat, na dogovor o svim predradnjama, kako bi ova velika slava hrvatskoga naroda ispala što veličajnije.
S odličnim veleštovanjem
Mirjana D.Janečekova v.r.²

PS.: Ovaj poziv razaslan je odabranom krugu kulturnih javnih radnika našeg Zagreba.

¹ Društvo Tomislav. Original pisan pišaćim strojem.

² Ova je škola odobrena odlukom Ministarstva prosvjete 1930. i odlukom Ministarstva fizičkog vaspitanja 1933., te odlukom Ministarstva školstva i narodne prosvjete u Pragu 1929. Škola je posjedovala svoju komornu scenu, a vodila se po uzoru na ukinutu državnu glumačku školu u Zagrebu. Radila je u Ilici 12, tj. u palači ondašnje Meštrovićeve galerije.

Dokument 22.

Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac zahvaljuje 1938. Društvu na dobrim željama koje su mu upućene s glavne godišnje skupštine.¹

“Zagreb, 30. travnja 1938.
Gospodin Dr Milan Dečak, Zagreb

Gospodine Pretsjedniče,
Na pozdravnom brzopjavu i na dobrim željama koje mi je uputilo Društvo za podizanje spomenika Kralju Tomislavu i Društvo za poljepšanje grada Zagreba sa svoje glavne skupštine čast mi je izraziti Vama i Društvima moju iskrenu i toplu zahvalu. Moja je usrdna želja da oba Društva ustraju u svome radu i blagotvorno djeluju na dobrobit naše Metropole.

Uz izraz iskrenoga poštovanja Nadbiskup
Alojzije Stepinac, v.r.²

¹ Društvo Tomislav, pisano pisaćim strojem na memorandumu zagrebačke nadbiskupije.
² Alojzije Stepinac upravo je u to vrijeme potvrđen za nadbiskupa Zagrebačke nadbiskupije.

Dokument 23.

Zapisnik Gradskog poglavarstva od 10. listopada 1939. za određenje mjesta spomeniku kralju Tomislavu.¹

"Gradsko poglavarstvo u Zagrebu

Zapisnik

sastavljen 10.10.1939. u 9 sati na licu mjesta na Trgu kralja Tomislava u predmetu odredjenja mjesta za postavu spomenika kralju Tomislavu.

Prisutni:

Od Gradskog poglavarstva u Zagrebu:

1. Zvonimir Matica, gradski senator za I odsjek.
2. Paulić ing. Vladimir, grad. viši ing. za XIII odsjek.
3. Baković ing. Franjo, gradski ing. za IX. odsjek.
4. Blažeković ing. Milan, grad. građevni savjetnik za XV odsjek.
5. Modrić ing. Nikola, gradski gosp. nadsavjetnik za XIX odsjek.
6. Jagličić ing. Ćiril, gradski nadsavjetnik, za II odsjek.
7. Mayer dr Miroslav, gradski senator za XX odsjek.
8. Andres dr. Ant. za grad. pom. ured zapisničar.
9. Zemljak ing. Ivan, predstojnik građevnog odjela.

Za stranku:

1. Dr. Dečak Mlan za Društvo za podizanje spomenika kr. Tomislavu.
2. Leppee Stjepan za Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu.
3. Janda dr. Krunoslav za Društvo za podizanje spomenika kralju Tomislavu.
4. Prof. Babić Ljubo za Umjetničku akademiju.
5. Prof. Kljaković Joza za Hrvatsko društvo umjetnosti.
6. Prof. Gabrić Franjo za Tehnički fakultet.
7. Stipetić ing. Đuro za Društvo inženjera.
8. Štigler Stjepan, gradski senator za društvo Zagrebčana.
9. Bauer dr. Ante za Društvo za poljepšavanje grada Zagreba.
10. Sciasni ing. Velimir za Društvo za poljepšavanje grada Zagreba.

Tok rasprave:

Svrha današnjeg očevida je detaljni smještaj za podignuće spomenika kralju Tomislavu na Trgu kr. Tomislava.

Matica Zvonimir, grad. senator obrazlaže svrhu današnjeg očevida i otvara diskusiju.

Uzima riječ Dečak dr. Milan i obrazlaže historijaz spomenika i naglašava, da je spomenik komponiran upravo za ovo mjesto na temelju ranijih zaključaka izabranog gradskog zastupstva, prema kojima bi imao biti spomenik okrenut glavom prema sjeveru. Na sredini Trga imao bi biti postavljena alegorička figuga Croatiae, oko koje bi se opet grupirali spomenici hrvatskih velikana na rubu parka sve do Umjetničkog paviljona tako, da bi to imao biti forum Croatorum, a uz sam spomenik bi imale doći, dok se sakupe potrebna novčana sredstva, razne

¹ Dečak, Prijepis zapisnika, pisan Dečakovom rukom. Original zapisnika bio je signiran: br. 227600/11.X 1939.

alegoričke figure. Spomenik je tako komponiran, da ga svaki stranac kod izlaza iz kolodvora vidi u profilu kako drži ispruženu desnu ruku sa žezlom i jabukom u lijevoj ruci, te su i prsa otvorena i okrenuta naprama toj strani, dok bi kralj Tomislav pokazivao svoja ledja, kad bi bio okrenut glavom naprama kolodvoru, te bi i neestetski djelovalo kad bi gledao u stijenu kolodvora.

Nakon diskusije zaključeno je jednoglasno da se imade u smislu predloga gradjevinskoga odbora spomenik pomaknuti prema sjeveru do linije obronka, te da se cijeli plato poveća i adaptira, da dodje u bolji sklad sa spomenikom. Ova se adaptacija imade sprovesti u sporazumu sa prof. Frangešom.

Prisutni se slažu, da se spomenik okrene licem prema sjeveru, jer će pomaknut do nije obronka u cijelosti pripasti prostoru Trga sa nasadima i izaći do kolodvorskog prostora.

O preostalom djelu zamisli o ostalom uredjenju Trga kralja Tomislava kao forum Croatoruma - nije se u opće raspravljalo, jer nije predmet očevida. Zaključeno i potpisano (slijede potpisi).

Dokument 24.

Koncept obrazloženja Umjetničkog odbora 1938. ili 1939. zašto spomenik mora doći upravo na po njemu određenom mjestu¹

Nije nikakvo čudo zanimanje za postavljanje spomenika jer se to u takovim slučajevima obično svugdje događa, samo je svugdje tijekom nešta drugačiji. - Kod nas /zbog/ gradnje kazališta tobože izvan grada.² Gradnja medicinskog fakulteta tobože na puzavom tlu.³ Postavljanje Strossmayerovog spomenika takođe iza Akademije i t.d.⁴ Tipično je svugdje pa i kod nas da se pojedinci javljaju, neki i u dobroj namjeri ima ih po onoj francuskoj "jaluzi de matier" ljubomora zanata, ima ih i zlobnih, pa znatiželjnih i ambicioznih koji nadju putra za štampe. Većinom neupućena čitalačka publika zanima se naravno za ta pitanja, a nije većini ni sasvim jasno, pa smo od strane odbora rado pripravnici razjasniti ovoj javnosti glavne momente koji su nas vodili kod izradbe spomenika kralja Tomislava.

1. Pristupajući odbor izradbi spomenika pao je izbor za taj rad na našega umjetnika Frangeša koji je sa izradbom konja imao svjetski uspjeh. Njegovi konji kupljeni su 1900. na izložbi u Parizu, te se u većem i manjem mjerilu reprodukcijama prodaju po celom svijetu a imade ih i kod nas pa je jedan u bronzi od teškog pastuha "Velebita" iz Požege i u našoj galeriji slika. Njegov punokrvni engleski pastuh dieljen je u bronzi od prijeratne vlade uzornim konjogojiteljima. - Kako je Frangeš spomenut u knjizi "Sto godina hrvatske umjetnosti"⁵ kao naš najbolji animalist znamo da smo pravo pogodili kad smo povjerali zadaću umjetniku koji je član

¹ Dečak. Pisano rukom B. P. Tončića. Tekst je loše pisan, mnogo ispravljan, djelomice nečitak. Napisano 1939.

² Kazalište je podignuto na tadanjem sajmištu na kojem je samo s južne strane stajala zgrada Fakulteta.

³ Medicinski fakultet počeo se graditi uoči Prvog svjetskog rata na Šalati kao potkivačka škola, a 1917. je proradio.

⁴ I za Strossmayerov spomenik dugo se tražilo najbolje mjesto.

⁵ Vjerojatno misli na knjigu "Pola stoljeća hrvatske umjetnosti" koja je objavljena u Zagrebu 1938.

od tri akademije te je već kao takav "bez concur" i izvan svake je dvojbe da smo dobili umjetničko djelo od našeg poznatog umjetnika.

2. Kod pristupanja izradbi bio je u prvom redu mjerodavan projekt arhitekta Viktora Kovačića koji je od gradskog poglavarstva sa prvim stručnjacima uzet kao jedina osnova u obzir po kojem je trg kralja Tomislava izgrađen.⁶ Kovačić je imao sasvim slobodne ruke kod projektiranja toga trga pa je disponirao sa cijelim kompleksom te je po svojoj visokoj umjetničkoj kulturi i osobitim talentom i ukusom uspio stvoriti vanrednu sliku u sretnoj harmoničkoj kompoziciji kojom smo i danas svi zadovoljni. Taj projekt je bio nama putokaz kako ćemo u skladu sa tim projektom u daljnjem radu postupati.

Na tom trgu izgradio je arhitekt naročito mjesto za jedan spomenik time da je to mjesto izbočio u širokom polukrugu i istaknuo daleko u nizinu trga samoga a na tako za spomenik osnovan prostor smjestio je jedan kraljevski spomenik koji gleda licem u taj prostor toga trga u koji je naročito i ugradio, i naglasio mjesto za taj spomenik.

Na trgu samom smjestio je alegorične figure u savezu sa spomenikom čime je taj veliki trg sa tom varijacijom oživio. Kompozicija je tako sretna i uspjela da bi bio pravi grijeh na njoj išta mjenjati. Imademo barem jedanputa slučaj da od prvoga početka radimo po unapred odredjenom planu pa možemo samo neupućenosti pripisati da se još i sada stavlja u pitanje jedino i najbolje mjesto za naš spomenik.

Ako dakle gledamo i danas na taj trg i pitamo se koje je mjesto najjače naglašeno po izgradnji za smještenje jednog spomenika moramo po ovoj logici doći do zaključka da je mjesto koje je arhitekt za tu svrhu naročito izgradio - na uzvisini u istinu i najpodesnije za takav spomenik kako ga je i on na tom mjestu jasno ocrtao.

3. Jedan od osobitih primjera služi nam Phidiasov Partenon koj na najviše mjesto stavlja najvažnije i najveće figure kao primarne (Timpanon), na drugo mjesto sekundarne (metope) a na treće mjesto terciarne (fris), što je vječno pravilo o koje se nitko nesmiye ogriješiti ako neće zapast u tešku pogriješku. - Nitko neće moći reći da na tom trgu nije primarno mjesto jedino ono po arhitektu za to izgrađeno kao takovo na uzvisini a mjesto u sredini trga u nizi je bezuvjetno sekundarno prema čemu nema doći u obzir kao mjesto za glavni i najveći spomenik na tome trgu. To bi bilo stručno mišljenje.

4. A sad uzmimo druga gledišta i stavimo pitanje. Da je naš trg jedan prostor recimo i zatvoreni u tom obliku pačetvorine pa da imamo u tom prostoru odrediti mjesto na kojem će jedna kraljevska ličnost reprezentativno stajati koje mjesto bi mu odredili? Neima dvojbe da ćemo odrediti mjesto na kraju toga prostora sa sigurno nekom krutom pozadinom na ponešto sa stubama uzvišenom mjestu tako da kraljevska ličnost imade veliki prostor pred sobom a ne iza sebe, tim više jer se u tom prostoru nešto pa makar i idejno zbiva u tom sklopu i sama kraljevska ličnost imade udjela. Nikako ne bi došla u obzir sredina prostora ali najmanje bi takova kraljevska ličnost stajala na ulazu i kako je čak netko rekao da pozdravlja svakog koj dolazi u Zagreb. U našem slučaju je staro pravilo jedino moguće gdje god je sličan slučaj: duga os pred spomenikom a kratka iza spomenika. Neka bude spomenuta i ta da se kroz prednja vrata kolodvora nedolazi u grad nego se izlazi iz grada a od prilike 60 metara daleko od toga ula-

6. Natječaj i izvedba izvedeni su 1903.-1904. godine.

za nalazi se izlaz iz kolodvora a sa te strane vidi se kod prvog koraka - kad se udje u grad - spomenik u profilu što je vrlo važno - najvažnije. Strigovski⁷ kaže svaka jahača statua je jedna reliefna kompozicija koja svoje glavno gledišće imade u profilu. Taj profil je kod izvedbe našeg spomenika uzet odmah s početka osobito u obzir. Sa jugozapadne strane je na taj spomenik najveći vidokrug, Mihanovićeve ulica, Starčevićev trg (pred Esplanadom) i nogostup od Sv. Jeronima do kolodvora. Na taj najveći promet i najveći vidokrug uzet je glavni obzir kod komponiranja spomenika. Upravo je sretan slučaj da je desna ispružena ruka u dubini lika tako / da/ je i sretno vidljiva lieva ruka sa kraljevskom jabukom a vidljiv je i kraljevski mač u toku tako da su uz krunu na glavi odmah na prvi pogled sve insignije: kraljevske moći i dostojanstva vidljive. Konj je u svom koraku također tako postavljen da su noge upravo sa ove strane u otvorenom "stavu" da čine povoljnu široku bazu za gornji dio figure.

Htjeti danas okretati spomenik i neuvažiti prvi razlog arhitekta i kao posledicu prvoga drugi razlog rada kipara spomenika bio bi pogodovati neupučenima koji površno i laskomisljeno prosudjuju stvar koji kako i nekoji priznaju nisu se pitanju spomenika niti približili.

5. Odbor je spomenik javno izložio jedno ljeto i jesen uz velike plakate.⁸ Svaku nedelju je umjetnik u 11 sati tumačio sve oko izgradnje spomenika odgovarao na mnoga stavljena pitanja. Nacrta u dva okvira izloženi su i danas na kojima je točno označena postava spomenika na tom trgu. Zadovoljstvo u svakom pogledu sa umjetnikovim radom kao sa ideom iznašanom u spomeniku i reliefima bilo je često. Naš visoki pokrovitelj⁹ je naročito istaknuo prigodice želju da se te lijepe ideje napišu što će biti i učinjeno u spomenspisu prigodom otkrića spomenika. Izloženog Tomislava posjetio je veliki broj škola, pa iz provincije mnogo seljaka i radnika u grupama, i možemo reći da je spomenik naišao na potpuno odobravanje najširjega kruga.

6. Šta se tiče daljnje izgradnje Trga kralja Tomislava došla je u našim mjesečnim sjednicama u razgovoru na promatranju Kovačićevih idea za alegorijskim kipovima na tome trgu i ta misao kako će društvo nastupati i nastaviti oko izgradjivanja toga trga. Naš umjetnik je opetovano izrazio da na tome radu moraju svi naši umjetnici kipari saradjevati. Predsjednik sam je izrazio jedanput misao da u sredini toga trga mora doći kip Kroatie. Govorilo se je zgodom i izražena je idea natječaja. Sada je ali odboru iznešeno i to da je naš umjetnik išao našem društvu od prvog dana toliko u susret kako to nijedan od naših umjetnika niti bi htio niti bi mogao učiniti.

Kada bi veća svota votirana od banovine bila bi preostao i jedan dio za umjetnički honorar da je postament izradjen od našeg domaćeg granita koj ali nije najtrajniji (vidi Jelačićev postament). To umjetnik nije htio nego je radije žrtvovao svoj honorar pa je predložio da se sva/ka/ko nabavi vječni granit za vječni simbol hrvatstva. Nije to jedina slična zgoda gdje je umjetnik išao našem pothvatu u susret.

Sada je darovao umjetnik odboru svoj rad reliefa kralja Tomislava od kojega su izradjene u više veličine reprodukcije u bronzi koje će se prodavati a cijeli utržak pripada društvu za daljni rad. Kada mu je odbor nakon 5. godišnjeg rada donjeo skromnu svotu kao neki dio odštete za njegov rad nije ga primio nego je uložen u Štedioni gdje je i danas zaledjen. Društvo nikada ne-

⁷ Vjerojatno misli na Josefa Strzygowskog, tada već autora studije "Der Balkan im Lichte der Forschung uber bildende Kunst". Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Bd. XLIX., 1926.-1927.

⁸ Spomenik je bio izložen na Rokovu perivoju 1935.

⁹ Pokrovitelj je nadbiskup, dakle Antun Bauer, odnosno kasnije Alojzije Stepinac.

će moći naplatiti rad umjetniku jer je on za taj spomenik najviše doprinjeo. Taj spomenik biti će jedan od najvećih a susretljivošću umjetnika izradjen i podignut najmanjim troškom. Pod tim okolnostima moralo se je umjetnika u prvom redu uzeti u obzir pa je i uvažujuc sve ovo jednoglasno zaključeno da se Frangešu dade izradba Croatie. Sve ostale skulpture biti će izradjene po svim našim majstorima kiparima da zajednički izrade taj naš trg koj će se kada će biti gotov sam od sebe nazivati "Forum Kroatorum". Svi radovi izdani su svi bez natječaja. Ovi umjetnici su članovi svaki od nekoliko akademija znanosti i umjetnosti pa su kao takovi "sans concours". K njima se pristupa u povjerenju da će se dobiti od njih umjetničko djelo. Kod nas se žalibože prečesto podcienjuje i omaložava naše, prije je sklonost za obaranje nego za dizanje što je naša velika pogriješka.¹⁰

7. Gradsko poglavarstvo postupalo je najkorektnije. Sazvalo je zagrebačka najpozvanija i mje-rodavna društva uz umjetničku Akademiju i Tehniku te je na licu mjesta ustanovljeno da je najpodesniji prostor na Trgu kralja Tomislava na mjestu koje je za to u projektu arhitekta Kovačića naročito osnovano, a za koje mjesto je umjetnik Frangeš spomenik izradio. Taj je akt od 18 osoba podpisan i prema tome je poglavarstvo svoju odluku udesilo.

Odbor Društva za p.s.Kralju Tomislavu¹¹

Izjava kako bi ju Dr.Janda predlagao svakako ali želi sjednicu odbora prije izjave! Odbor društva sa podizanje sp.kr.Tomislavu izjavljuje da nikada nije uzeo monopol za izgradnju trga Kralja Tomislava nego će taj trg po osnovi i u smislu projekta arhitekta Kovačića biti rad svih kipara umjetnika. Sam umjetnik je naglasio suradnju svih umjetnika. O dosadanjem radu izvjestilo je društvo a izvjestiti će i ponovno javnost kako se je postupalo i kojim smjerom se je išlo. Opširno biti će izvještena javnost u spomen knjizi koja će biti objelodanjena prigodom otkrića spomenika.

[The following text is a mirrored, upside-down image of the text above, appearing as bleed-through from the reverse side of the page. It is not legible as it is a mirror image.]

¹⁰ Frangeš je nadopisao vlastitom rukom: "Ta molim svakako u celosti umetnite, jer je ta za mnoge i u našem odboru važno. Ti mi možeš i na telefonu čitati stvar, jer ja sam danas "bolan". Pozdravom Frangeš.

¹¹ Opet nadopisano rukom Frangeša "Spremi taj koncept pa mi ga daj kod sgode. E."

Dokument 25.

Frangešova izjava iz jeseni 1939. o postavljanju spomenika na Tomislavovu trgu.¹

"Mi smo (Odbor i umjetnik) od prvog časa, kad smo pristupili svome zadatku, bili u vrlo povoljnom položaju, jer smo imali točan i konačni nacrt od našega ponajboljeg arhitekta Viktora Kovačića. Taj je njegov projekt, po kojemu je točno izgrađen Trg kralja Tomislava zajedno s jednim spomenikom i svim detaljima, kako ima stajati i kako biti smješten, naišao na odobrenje svih mjerodavnih faktora. Po tome je nacrtu, koji je zrelo promišljen i sastavljen po svim pravilima estetskim i umjetničkim, rađen spomenik od prvoga dana. (Naime to je trebao biti spomenik kralju Franji Josipu). Evo, na što se u radu pazilo.

Prvo: kod pravilnoga postavljanja spomenika treba uzeti u obzir spomenik; ona dulja mora biti pred spomenikom, a ona kraća iza njega. Prema tome mora spomenik stajati tako, da gleda licem prema trgu i gradu, a ne prema kolodvoru, jer bi inače okrenuo lice prema duljoj osi, a to bi ostavljalo nepovoljan dojam na gledaoca: činilo bi se, da konjanik okreće leđa gradu i ide iz njega. S tim u vezi otpada i prigovor, da onaj, koji dolazi s kolodvora, vidi najprije stražnji dio spomenika: ta putnici uopće ne izlaze na srednji portal, već na pokrajni, i tada, čim stupe na trg, vide spomenik s lijevog njegova boka. Naprotiv, s glavnog ulaza vidi se kao i kod novca revers spomenika, koji nuka gledaoca da ga pogleda i s aversa; a sve je to povoljnije da se dogada na kratkoj osi, nego na dugačkoj.

Drugo: u obzir se ima uzeti najveći vidokrug na spomenik, a taj je s južne strane i to sa Starčevićeva trga, Mihanovićeve ulice i s južnog nogostupa na Tomislavovu trgu, na kojem je najveći promer i odakle se spomenik najviše gleda. Na taj je fakat uzet obzir kod izrade spomenika i njegova pokreta, tako da je cijela kompozicija otvorena i vidljiva s te strane. Upravo s te strane daje ispružena desna ruka kraljeva sa žezlom, a lijeva s kraljevskom jabukom i mačem u roku na lijevom boku i naročitim pokretom tijela jahača kao i konja na prvi pogled jasnu sliku što je vrlo sretno i harmonički riješeno...

Pogrešno bi bilo na jednoj slici, koja je od prvog početka po jedno dobro promišljenom planu i od najmjerodavnijet stručnjaka bila izrađivana, radi laičkog površnog tumačenja išta mijenjati."

1 Izvadak iz monografije Zdenka Marković, Frangeš Mihanović, Zagreb, 1954., 242.

Dokument 26.

Pismo dr. Gjure Szabe banu dru Ivanu Šubašiću 22. XI.1939.¹

U Zagrebu, dne 22. 11. 1939.

"UPRAVNIK KONSERVATORSKOG
UREDA U ZAGREBU.Gospodinu BANU BANOVINI HRVATSKE: DRU. IVANU ŠUBAŠIĆU u Zagrebu
GOSPODINE BANE!

Obraćam se na gospodina Bana Banovine Hrvatske u tešioj stvari, držeći, da on još jedini može veliku nesreću ako ne otkloniti, a ono umanjiti, nesreću, koja bi snašla ne samo Zagreb, već čitavo Hrvatsvo.

Nadao sam se, da će se sbiti nekakovo čudo, pa barem najgore zlo otkloniti, ali u današnje dane nema čudesa! Nemam namjere, da ma koga napadam, ta ja već i nisam zapravo čovjek s ovoga svijeta, ali smatram, da mi je dužnost, da pokušam posljednje, da se zapriječi ona golema nesreća s postavljanjem spomenika Kralja Tomislava na zamišljeno mjesto, jer će to neminovno donijeti Zagrebu s pravom izrugivanje sviju. A u današnje dane, kad su oko nas svi neprijatelji i tobožnji prijatelji zasiktali, ne trebamo još rugla.²

Povela se debata o tom spomeniku, govorilo se mnogo dobra i ispravna, ali glavnom se pitanju svi uklanjali, ma da se vidjelo, što misle. Ne kanim napadati umjetnika, koji je stvorio djela, pohranjena u zbirkama svega svijeta, koji je stvorio onaj mirni, lijepi spomenik na grobu pok. Ive Mallina, ali tu mu je kod spomenika Kralja Tomislava potpuno otkazala muza svaku pomoć. Quandoque bonus dormitat Homerus!

Govorio sam s mnogima, koji su i te kako zvani, da sude o takovim djelima: svi su priznali, da je to djelo naprosto više nego sasvim promašeno! Onaj je konj pravo čudovište, fali mu dobar dio stražnjega tijela, a na ostatku sjedi kao za kaznu figura tobože Kralja Tomislava, tek na njoj nema ništa, ama baš ništa kraljevskoga! To je ukočeni figurant, koji drži jabuku kao da nosi glavicu kupusa, a drži žezlo, kao da koji crtač vizira nešto pred sobom! A noge su konja takove, da bi smjesta morao na veterinarsku kliniku, kad bi nesreća htjela, da to čudovište oživi!

Istina je, mi nemamo u Zagrebu ni jednoga dobroga spomenika na konju. Jelačićev spomenik tek je dijelom djelo Frenkornovo, figura je banova njegovo djelo, ali konj je djelo drugoga majstora, jer je na modelu još onako pravi Fernkornski konj, ali kad je došlo do izvedbe, bio je Fernkorn već u ludnici iz koje ga je smrt oslobodila: Fernkornov sv. Juraj jest dobra radnja iz druge epohe, gdje je zamirala romantika. Ali u Zagrebu se čuvaju originali najvećeg kiparskog prikaza konja, što je do sada svijet stvorio: Meštovičevi Indijanci! Tu još danas stoji dovršen Augustinčićev spomenik Pilsudskom, opet remekdjelo svoje vrste!³ Pa zar mi moramo ovako slabi prikaz svoga prvoga kralja postavljati u Zagrebu i to na najsmješnji način. Pa onda još zločinačka ideja o Forum Croatarum i Croatia! To je tako nezdrava ideja, tako nalik na onaj

¹ Muzej grada Zagreba, Ostavština Gj. Szabe, bez sig. Pismo gotovo istog sadržaja uputio je Szabo banu i 26. studenog 1939, jer očito nije primio nikakav odgovor na prvo pismo.

² Očito misli na političke napade na Banovinu Hrvatsku od strane Srba, a s druge strane započeo je već i Drugi svjetski rat.

³ Spomenik generalu Pilsudskom stajao je niz godina u Klanjcu u Augustinčićevoj galeriji.

berlinski Siegesalle, koju su nedavno odvezli na teretnjacima na gaudium puka na skrovito mjesto.⁴ Ta mi već imademo početak takoga foruma na Zrinjevcu, gdje su kipovi daleko bolje i intimnije smješteni!

Nu za sada je tek jedno još preostalo: Gospodine Bane! Pozovite u posljednji čas iskrene ljude, koji imaju pravo suda, a vole svoju jadnu Hrvatsku, pa neka se nadje način, da se spomenik Kralja Tomislava postavi tamo u park pred Esplanadu, gdje će se i njegove mane prikriti, a prištedjena će nam biti opravdana bruka, dok će kasnije, možda sretnije vrijeme s više prava odlučitati i o Croaciji i o forumu!

Molim, da mi, gospodine Bane izvinete slobodu, što sam se na Vas obratio, nadajući se, da je u vašoj ruci još jedini mogući spas!

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

⁴ To je Aleja pobjede koju je gradio car Wilhelm u Berlinu. *[Faint text, likely bleed-through.]*

Dokument 27.
*Pismo Gjure Szabe podbanu dru. Ivanu Krbeku 5.IV 1940.*¹

“U Zagrebu, dne 5. 4. 1940.
Gospodinu Podbanu Dru. IVANU KRBKU u Zagrebu.

Vrlo poštovani gospodine Podbane!

Slobodan sam se na Vas, gospodine Podbane, obratiti, da bi u posljednji čas pomogli, da se sačuva i Zagreb i Hrvatska od jedne nesreće.

Kako sam čuo zaključeno je od zato pozvanih, da se imade spomenik kralju Tomislavu postaviti na izmijenjenom Trgu toga kralja. Znadem, da većina tih pozvanika misli drukčije, ali misli, da mora protivno raditi.

Bio sam slobodan, te upozorio gospodina Bana Hrvatske na tu nesreću, nu poslije sam čitao, da su se “slobodni zidari” izjavili protiv toga spomenika. Ako jesu - to bi im se moralo upisati u velike zasluge.

Taj je spomenik nevjerojatno loš i nedostojan prvoga hrvatskog kralja, koji se postavljanjem te nakaze upravo nagrdjuje. Nisam baš nimalo protivnik pok. Frangeša, koji je toliko dobrih stvari izveo, ali tu ga je muza umjetnosti posve napustila. Ono čudovište od konja sa četiri plehnate bolestne noge, kojem fali zadnjica, a mjesto repa ima svežanj suhih jabuka nosi bijednu teško tuberkuloznu figuru statiste (glava mu nije osmina, već dvanajstina tijela), odjevena u naborani plašt, koji se čini praznim, koja nosi jabuku kao glavicu kupusa, a žezlo drži tako, kako ga ni jedan vladar svijeta nije držao: prividja se, kao da on pruža žezlo Madžarima, dok Jelačić, taj toliko pogrdjivani Jelačić, pokazuje sabljom na njih! Bez ikakove dinamike, bez ikakove ideje. I to u doba, kad je u Zagrebu nastao divot spomenik Pilsudskom, koji je prepun snage i umjetnosti! Dodje li do postave toga kipa imat će naši protivnici dosta gradje, da nam se od srca narugaju, pa to s pravom.

A sada se još mora potrošiti jedan milijun za preuredjenje, ispravnije uništenje jednoga, slučajno vrlo dobro riješenog trga, da se taj monstrum uzmogne postaviti.

Prilačem slike toga spomenika i Augustinčićevog Pilsudskog, pa Vas, koji znate, da ja nemam ništa više na ovom svijetu tražiti, molim: da bi obzirom na preogromne troškove tu cijelu stvar sa i onako nedovršenim spomenikom odgodili za bolja vremena, kad se bude imalo na pretek milijuna! Moleći Vas, da mi ne zamjerite ovu kratku pretstavku, pa učinite, što nadjete za shodno, ostajem sa iskrenim počitanjem

Prof. Gjuro Szabo, v.r.

¹ Muzej grada Zagreba, Ostavština Gj.Szabe, bez sig. *U ovom slučaju, Gjuro Szabo je napisao pismo u kojem upozorava na opasnost od uništenja Zagreba i Hrvatske zbog postavljanja spomenika kralju Tomislavu na Trgu kralja.*

*Summary***The History of the Construction of the Monument to King Tomislav in Zagreb**

In 1938, the society for the erection of the monument to King Tomislav promised to produce a memorial which would demonstrate the difficulty of the path toward its creation. In the meantime, the construction of the pedestal and the erection of the statue became so complicated that the society could not fulfill this promise. No formal unveiling of the statue was held and nor were those responsible for its establishment ever officially thanked. Nevertheless, in 1947 the equestrian statue was placed in front of Zagreb's main railway station, but accompanied with a dedication written at that time. Furthermore, the statue was placed facing in a direction other than the one imagined by its creators. The statue was supposed to have shown the unity of Dalmatia with northern Croatia. It was meant to be the most important figure in a planned square named "Forum Croatorum", and it was to face a statue of 'Croatie' and other important individuals from Croatian history and culture. On the other end of the square a 'Millennial Museum' was to be situated, containing a series of monuments dedicated to the period of the Croatian national dynasty and other such themes.

Many people from throughout Croatia were involved in the erection of the statue. From 1925 to 1942 work proceeded on the pedestal and the statue, and more than two million dinars were spent, which had been collected from all over Croatia. Since the work dealt with a symbol of Croatian unity and of Croatian state tradition, after 1928 all kinds of efforts were made to put obstacles in the path of its construction, especially so that it would not be placed where its creators wanted and with the ideological content intended. Thus, the pointing of the statue toward the train station marked a success for those people for whom an independent Croatian state was not an ideal.

The creation of the monument involved many eminent people in Croatian public life. Among the most well known individuals were the sculptor Robert Frangeš-Mihanović, a descendent of the same family as the composer of the Croatian national anthem, the historians Vjekoslav Klaić and Rudolf Horvat, the brothers Alexander, wealthy businessmen and both one-time mayors of Zagreb, and the Archbishops Antun Bauer and Alojzije Stepinac. Understanding well the ultimate goal assumed in the creation of this monument, the Belgrade regime did all it could to prevent it from being erected on its intended place, and, unfortunately, some Croats (Gjuro Szabo, Ivan Werner) assisted Belgrade in this effort. Thus, the statue was finally erected in 1947, and accompanied with a dedication that the originators of the project would never have approved.

